

"Wie het kleine niet eert ...". Resultaten van een archeologische noodinterventie in de Grotestraat te Geraardsbergen.

Johan Deschieter en
Tineke De Wandel (reds.)

Dankwoord

1. Inleiding

2. Situering van de onderzoekslocatie

2.1. Geografische en bodemkundige ligging

2.2. Ruimtelijke en historische situering van het onderzochte terrein

2.3. Historische omkadering : het ontstaan van Geraardsbergen en de stadsontwikkeling tijdens de late middeleeuwen

3. Methodologie

4. Stratigrafie en archeologische sporen

5. Vondsten

5.1. Toelichting bij enkele opmerkelijke vondstcomplexen

5.2. Metalen objecten

5.3. Wet- en slijpstenen

6. Het dierlijk botmateriaal (*Peter van der Plaetsen*)

7. Archeobotanische resten uit spoor 60 (*André van Peteghem*)

8. Materiaaltekeningen

9. Synthese

10. *GERARDIMONTIUM EXCAVATUM* : nabeschouwingen en vraagstellingen bij archeologisch onderzoek in een Denderstad...

11. Publiekswerking

12. Bibliografie

DANKWOORD

Een noodopgraving en de uitwerking van de resultaten ervan omvatten verschillende deelaspecten en betreft diverse personen en/of instellingen zodat een woord van dank voor de verkregen hulp en ondersteuning bij de aanvang van dit rapport dan ook gepast is. De dagelijkse leiding op de werf was in handen van Johan Deschieter en Tineke De Wandel. Het veldteam van het PAM-Velzeke bestond uit de archeologische assistenten Idès Van Oudenhove, Nicolas van Riel, Sam De Splenter, Philippe Van den Bossche en Wim Nuytens; dankzij tussenkomst van het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) kon de PAM-ploeg gedurende enkele dagen ook rekenen op de zeer gewaardeerde versterking van 2 gedetacheerde veldwerkers Marnix De Temmerman en Roger Schockaert. Blijken van erkentelijkheid gaan tevens uit naar Nele Iserbyt (PAM-Velzeke) die een waardevolle bijdrage leverde tot de kwaliteitsvolle fotografische weergave van de diverse *archaeologica*; naar Glenn Elet (PAM-Velzeke) voor de ludieke illustraties in dit rapport en Gudrun Theunynck (PAM-Velzeke) voor de grafische uitwerking van de veldplannen. Monique Hitchinson en Luk Beeckmans (gidsen PAM-Velzeke) danken wij voor hun aanstekelijk enthousiasme en inzet ten voordele van diverse archeologische projecten. Last but not least bedanken wij ook ten zeerste hoofdconservator Marc Rogge (PAM-Velzeke) voor zijn interesse in het onderzoek en in dit rapport en voor het ter beschikking stellen van oudere basisliteratuur over Spaanse lusterwaar.

Dankzij de bereidwilligheid van enkele personen die betrokken waren bij het geplande bouwproject was het voor ons team mogelijk om gedurende 2 weken ter plaatse actief te zijn. Het betreft de heer Pim Heijnen (*Sunrise Capital*, 's Gravenwezel), mevrouw Bieke Thys (architectenbureau *European Architects and Partners*, Wilrijk) en de mensen van het aannemersbedrijf NV Vandenbussche uit Aalter.

Voor de wetenschappelijke begeleiding van deze kortstondige interventie en voor de determinatie van heel wat problematische aardewerkstukken klopten we aan bij dr. Koen De Groote (Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed) : zijn advies en commentaar op de studie van het materiaal betekenden een enorme verrijking voor dit rapport. Tevens gaat een welgemeend woord van erkenning uit naar Vera Ameels (VIOE) die het veldteam met raad en daad bijstond om de voortgang van het onderzoek mogelijk te maken. Topograaf Johan Van Laecke (VIOE) verleende zijn medewerking bij het digitaal uitzetten van een meetsysteem, waarvoor onze dank. Tenslotte zijn we Frency Uytterhaegen van het Zottegemse Centrum voor Streekgeschiedenis erkentelijk voor haar medewerking bij onze bibliothecaire speurtocht naar literatuur over het oude Geraardsbergen.

Ook buitenlandse collega's verleenden dankbare informatie tot deze studie : heel in het bijzonder waarderen we de illustratieve bijdrage van Antonella Mampieri en Irene Faranda van het Fotografisch Archief van het Museo Civico d'Arte Antica van Bologna (Italië) n.a.v. de vondst van een scherfje Spaanse lusterwaar uit één van de archeologische contexten.

Voorts bedanken we de leden van de Erfgoedraad Geraardsbergen, Jan Van de Pontseele en Jan Coppens, voor de historische informatie en het beeldmateriaal dat ze ons bereidwillig en spontaan verschaften. We zijn ook Albert Schrever (Geraardsbergen) zeer erkentelijk en dankbaar voor zijn aanstekelijke engagement zowel tijdens de opgravingen als bij het opstellen van dit rapport; de lekkere, warme soep die het echtpaar Schrever de verkleumde ploeg serveerde bij koude en natte werkdagen zal bij menig veldwerker een dankbare herinnering blijven.

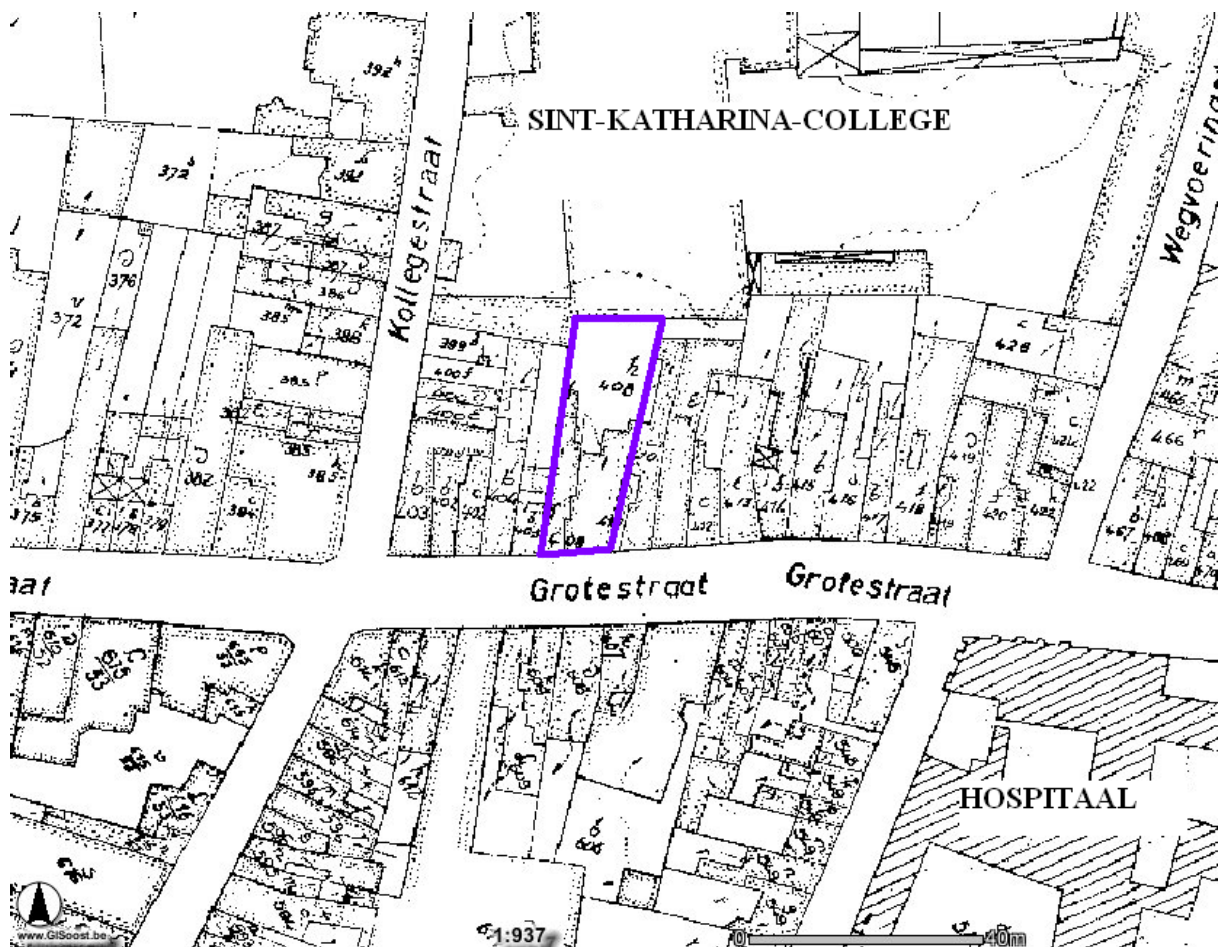

Tot slot zijn de onderzoekers de directie en het personeel van het Sint-Katharinacollege (o.m. zuster Lutgard) dank verschuldigd voor hun interesse in het onderzoek en voor hun begrip voor de overlast die de dagelijkse sanitaire en andere bezoeken veroorzaakten in hun rustige werksfeer...

Velzeke, 29 mei 2009

1. INLEIDING

Van maandag 21 april tot woensdag 30 april 2008 vond er in de Grotestraat in Geraardsbergen een kleinschalige noodopgraving plaats op 2 aaneengesloten percelen die in de kadastrale ordening van Geraardsbergen ingeschreven staan onder 1ste Afdeling, sectie B nrs. 408f en 408h (fig.1). De gesloopte panden omvatten de vroegere huisnummers 67-69. Voor de afbraak was op de locatie van de 2 vermelde huisnummers de gerenommeerde juwelierszaak van Fernand Colin gevestigd.

Figuur 1 Situering van de onderzochte percelen in de Grotestraat te Geraardsbergen.

Aanleiding voor deze onverwachte interventie was de bouw van een winkelpand met bijhorende appartementen. De nv Sunrise Capital uit 's Gravenwezel trad op als bouwheer¹. De nakende bouwactiviteit met ingreep in de ondergrond impliceerde immers een onherroepelijke beschadiging en gedeeltelijke vernieling van het Geraardsbergse bodemarchief *in loco*. Overeenkomstig de bepalingen, gestipuleerd in artikel 8 van het

¹ Sunrise Capital nv, Kerkstraat 18, 2970 's Gravenwezel.

decreet van 30 juni 1993 betreffende de bescherming van het archeologisch patrimonium, besliste de verantwoordelijke ambtenaar van Vlaamse administratie dat, in dit concrete geval, geen opgravingsvergunning vereist was om over te gaan tot de (archeologische) actie. Werner Wouters van het Agentschap Ruimtelijke Ordening Vlaanderen Entiteit Onroerend Erfgoed stelde het opgravingsteam van het PAM-Velzeke aan als mandataris belast met het archeologische veldwerk ter plaatse.

Dit rapport tracht een zo compleet mogelijke weergave te zijn van het archeologische veldwerk en van de verwerking en analyse van de diverse wetenschappelijke data. Niettemin vergen een aantal lacunes in dit verslag een nadere toelichting. Archeologische studies vereisen een multidisciplinaire aanpak met de bedoeling een uitgewerkt en evenwichtig beeld van menselijk gedrag uit het verleden te verklaren en te reconstrueren : binnen het kader van dit rapport klopten de redacteurs dan ook bij verscheidene specialisten aan (ceramologen, archeozoölogen, restaurateurs,...) om het maximale potentieel aan informatie uit de ingezamelde gegevens te verkrijgen. Bij de beëindiging van dit rapport bevonden zich echter nog heel wat analyses van materiaalstalen (houtskool, archeobotanische resten, ijzeren objecten,...) in het stadium van verwerking en/of studie. De daaraan gekoppelde informatie kon bijgevolg niet tijdig meer in dit rapport worden geïntegreerd; een finale publicatie i.v.m. de noodopgravingen in de Grotestraat is echter voor de nabije toekomst in het vooruitzicht gesteld, waarbij dan ook deze achterstallige gegevens geïntegreerd zullen worden.

Na een korte situering en beschrijving van de vindplaats en van het voorbije onderzoek, komen de geografische en bodemkundige ligging en de voorgeschiedenis van de opgegraven percelen aan bod. Daarna volgt een hoofdstuk met historische achtergrondinformatie over het ontstaan van Geraardsbergen en zijn ontwikkeling als stedelijk centrum tot omstreeks 1500.

Vervolgens komen we tot een beknopte beschrijving van de tijdens het onderzoek gehanteerde methodologie. In een aansluitend hoofdstuk belichten we de archeologische resten en sporen. De aard van de sporen wordt nauwgezet beschreven en er is ook aandacht voor de mogelijke interpretatie ervan. Dit aspect hangt uiteraard nauw samen met het volgende hoofdstuk: een uitgebreid overzicht van de aangetroffen artefacten, waarbij de voornaamste vondsten uit een selectie van sporen uitvoeriger beschreven worden.

Het besluit tenslotte omvat de meer algemene interpretatie van de onderzoeksresultaten en de integratie ervan binnen een breder regionaal en archeologisch kader.

2. SITUERING VAN DE ONDERZOEKSLOCATIE

2.1. Geografische en bodemkundige ligging

Geraardsbergen bevindt zich in het zuidoosten van de provincie Oost-Vlaanderen, op de grens met de provincies Vlaams-Brabant en Henegouwen (fig. 2).

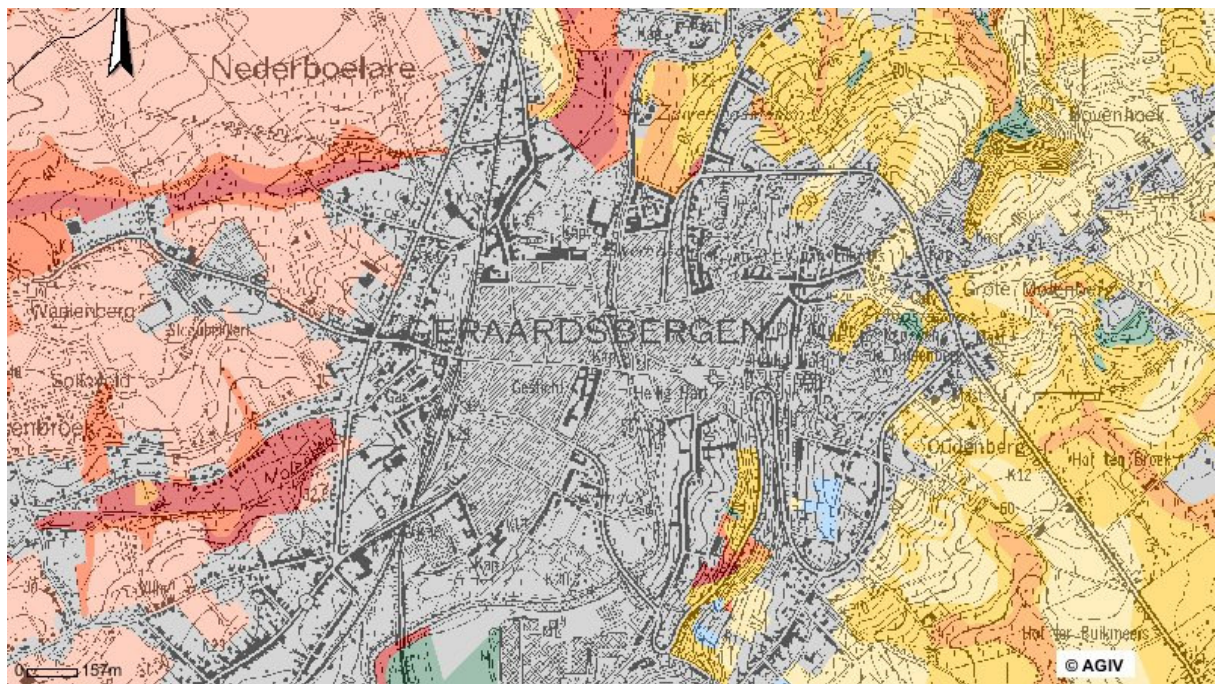

Figuur 2 Situering van Geraardsbergen binnen de Provincie Oost-Vlaanderen.

Geografisch gezien ligt zij binnen het transitioneel gebied waar de Vlaamse Ardennen, het Pajottenland en de Denderstreek elkaar raken. De Denderstad situeert zich strategisch op de intersectie van 2 dominante, landschappelijke assen : enerzijds de as van een lange en brede, west-oost-gerichte heuvelkam die zich uitstrekt van de Kluisberg tot het Everbeekse

Levierbos (Bois de la Louvière), en anderzijds ligt zij aangedrukt tegen de dwars daarop, in noordwest-zuidoostelijke richting lopende, oostelijke dalflank van de Dendervallei, die op zijn beurt gevormd wordt door een aaneengesloten, ondulerende rug tussen Deux-Acres (Lessines, prov. Henegouwen) en Onkerzele. Ten oosten van deze heuvelrug strekt zich de wijdse vlakte van de Markebeek uit, een zijrivier van de Dender : dit gebied sluit op zijn beurt aan bij het Brabantse Pajottenland.

De stad telt ruim 31.000 inwoners (2005). Deze grote agglomeratie ontstond als gevolg van de fusie tussen het oorspronkelijke Geraardsbergen en de gemeenten Onkerzele, Overboelare, Goferdinge en Nederboelare; sinds 1971 kwamen daar de volgende gemeentes nog bij : Schendelbeke, Idegem, Moerbeke, Viane, Zarlardinghe, Ophasselt, Smeerebbe-Vloerzegem, Grimminge, Zandbergen, Nieuwenhove en Waarbeke.

Figuur 3 Bodemkundige ligging van Geraardsbergen © AGIV.

In de streek rond Geraardsbergen treft men overwegend vruchtbare leem- en zandlemige gronden aan. De linkeroever van de Dender laat zich kenmerken door matig droge tot matig natte leembodems (op de bodemkaart aangeduid met de verschillende roze tinten). De ondergrond op de rechteroever bestaat dan weer uit matig vochtige tot droge zandleem. (op de bodemkaart aangeduid met de verschillende geeltinten) (fig. 3). Op de flanken van de

Oudenberg ontspringen tal van natuurlijke waterbronnen die van oudsher van cruciaal belang zijn geweest bij de particuliere en publieke watervoorziening van de stad².

Figuur 4 Luchtfoto Geraardsbergen met situering van het opgegraven terrein (groen) © AGIV.

Het stadsbeeld van Geraardsbergen wordt gekenmerkt door een markante en asymmetrische, geomorfologische constellatie : de 2 hoofdactoren hierin zijn de Denderrievier en de hoge, priemende Oudenberg. Deze beide landschapselementen determineerden niet alleen de lokale op- en uitbouw van een stedelijk centrum tijdens de middeleeuwen, tot op de huidige dag bepalen zij mee de identiteit van de 'mattentaartenstad'. Of zoals het bestuur de stad poëtisch wil profileren : "Geraardsbergen met haar voeten in de Dender en het hoofd bovenop de Muur...".

De Dender ontspringt ter hoogte van Ath (Henegouwen) uit een samenvloeiing van 2 kleinere riviertakken en mondt 65km verder noordwestwaarts in de Schelde bij Dendermonde; hij stroomt van zuid naar noord dwars door de stad. Deze traagstromende rivier verdeelt

² voor die bronnen zie o.m. De Portemont 1870, 11-12.

Geraardsbergen in 2 stukken : het hoger gelegen stadsgedeelte of de bovenstad bevindt zich op de rechteroever, tussen de top van de Oudenberg en de Dender, terwijl het lager gelegen deel, de zgn. benedenstad, zich op de linkeroever bevindt (fig. 4). Typerende kenmerken van het hoger gelegen stadsgedeelte zijn de steile, westelijke hellingen van de Oudenberg en het onregelmatige tracé van nauwe straten. Deze dragen in grote mate bij tot het karakteristieke uitzicht van de Denderstad dat we in geen enkele andere Vlaamse stad terugvinden. Als gevolg van de uitgesproken niveauverschillen in de lokale microtopografie leent de bovenstad zich immers niet tot de aanleg, verbreding of rechtrekking van bestaande straatjes. Dit unieke, van oorsprong middeleeuwse netwerk van smalle straten, steegjes en doorgangen is tot nu nagenoeg ongewijzigd gebleven. De ruimtelijke fysionomie van de benedenstad is enigszins anders. De hellingen zijn zachter, de straten zijn breder en het stratenpatroon is regelmatiger. Er bestaan slechts twee richtingen, namelijk evenwijdig met de Dender en loodrecht erop. Ook dit nieuwe stadsgedeelte, dat ontstond bij de stadsuitbreiding van de 13de eeuw is tot nu tot bijna onveranderd blijven bestaan (fig. 5 en 6).

Figuur 5 Zicht op de Grotestraat met links de site, en op de achtergrond de Sint-Bartholomeuskerk en de Oudenberg.

Bij de stichting van de stad in de tweede helft van de 11de eeuw was de Dender wellicht minder vlot bevaarbaar en speelde deze waterloop slechts een secundaire rol als verkeersader. Naarmate Geraardsbergen zich economisch verder ontplooidde, ondernamen de toenmalige, hogere overheden serieuze inspanningen om de Dender als handelsweg beter te ontsluiten : historische bronnen maken melding van bagger- en/of kanalisatiewerken in 1285, 1353, 1367, 1423, 1447, 1643, 1679, 1700 en in 1768. De ligging van Geraardsbergen als uitvalsbasis – via de Dender - naar Henegouwen toe bevorderde de ontwikkeling van de stad als stapelplaats voor de import en distributie van allerlei goederen uit die aanpalende regio, zoals graan, natuursteen, etc. Pas vanaf de 17de en 18de eeuw profileert de Dender zich als een belangrijke, commerciële stroom door de verbinding met het Henegouwse kanalennet³ en met Vlaamse steden zoals Ninove, Aalst en Dendermonde.

³voor een overzicht, cf. de Portemont 1870, deel 1, 7-11 en Fris 1911, 475.

De top van de Oudenberg situeert zich 110 meter boven de zeespiegel en is daarmee het hoogste punt van de heuvelruggen die de Brabantse Kam vormen. De (Grote) Buizemont met een hoogte van 77,5 meter is een andere belangrijke heuveltop die bepalend is voor het Geraardbergse uitzicht. In de benedenstad daalt de bodem geleidelijk van ongeveer 58 meter (op de Vesten) tot ongeveer 25 meter. De weiden bij Hunnegem zijn het laagst gelegen, op ca. 15 meter. Algemeen kan men stellen dat de benedenstad vlakker en lager is en geen hoogte van meer dan 25 meter bereikt.

2.2. Ruimtelijke en historische situering van het onderzochte terrein

Het archeologisch noodonderzoek van april 2008 situeerde zich pal in het Geraardsbergse stadcentrum, op de linkeroever van de Dender. De Grotestraat ligt in het verlengde van de Oudenaardsestraat en loopt tot vlak voor de Dender, eenmaal over de Dender gaat ze over in de Brugstraat die uiteindelijk op de Markt uitmondt. Iconografische bronnen, zoals de 16de eeuwse kaart van Jakob van Deventer, tonen aan dat het tracé van deze verkeersweg sinds de late Middeleeuwen ongewijzigd is gebleven. Er is enkel sprake van een naamsverandering : de huidige Grotestraat was in de middeleeuwen naamkundig opgesplitst in twee stroken : het gedeelte vanaf de Denderbrug tot de hoek met de huidige Gasthuisstraat stond bekend als 'Hospitaalstraat' en ook wel als 'Verdillestraat'; terwijl het hoger gelegen tracé vanaf de Gasthuisstraat tot de actuele Oudenaardsestraat als 'Hoecstraete' werd omschreven ⁴.

De onderzochte percelen zijn gelegen in een sector die tijdens de middeleeuwen bekend stond als het weverskwartier : het focuspunt van deze 'wijk' was de nabijgelegen Sint-Kathelijnekapel, de huidige collegekerk van Sint-Katharina. Vanaf 1622 vestigen de broeders van Sint Franciscus a Paulo of de Miniemen zich op deze locatie en wordt de Sint-Kathelijnekerk omgevormd tot kloosterkerk⁵. Vanaf 1850 wordt dit complex omgevormd tot het bisschoppelijk College. De noordelijke rand van het opgravingsterrein grenst aan de actuele gebouwen van het Sint-Katharinacollege.

Gezien het sinds de middeleeuwen quasi ongewijzigde verloop van de Grotestraat blijkt deze handelsweg een belangrijke verkavelingsas te zijn geweest. Elk nieuw gebouw, met bijhorende kelderverdieping werd opgetrokken of verbouwd volgens dezelfde rooilijn. Dit fenomeen heeft ertoe geleid dat het bodemarchief in de voorste, op de straat aansluitende

⁴ Fris 1911, 482.

⁵ Mariën 2007, 62.

perceelstroken compleet verstoord raakte, maar dat de oorspronkelijke terreinopbouw in de achterliggende tuingedeeltes nagenoeg ongeschonden bewaard is gebleven.

2.3. Historische omkadering : het ontstaan van Geraardsbergen en de stadsontwikkeling tijdens de late middeleeuwen

De zgn. 'stichting' en uitbouw van het middeleeuwse Geraardsbergen vanaf 1067 moet gezien worden in het licht van de ambitieuze expansiepolitiek van de graven van Vlaanderen. Met de aanval op Valenciennes in 1006 geeft Boudewijn IV onbeschroomd uiting aan zijn ambitie om het gebied ten oosten van de Schelde in te palmen⁶. Geleidelijk aan slaagt hij daar ook in : een eerste fase

van die veroveringsdrang wordt afgesloten met de inname en partiële verwoesting van de vesting Enne in 1033/1034⁷. Na een korte periode van politieke rust breekt het conflict tussen graaf Boudewijn V met de Duitse keizer in 1047 weer in alle hevigheid los. Aanvankelijk ziet het er niet zo goed uit voor de Vlaamse graaf, maar in 1050 revolteert hij opnieuw. Door, zonder de toestemming van de keizer, zijn zoon (de latere Boudewijn VI) te laten huwen met Richilde (de weduwe van de in 1051 overleden hertog Herman van Henegouwen) én door tegelijkertijd Mons militair te bezetten, strijkt hij tegen de haren van de Duitse keizer Hendrik III in. Hendrik trekt er opnieuw op uit om de Vlaamse graaf een lesje te leren⁸ : hij verslaat de Vlaamse troepen bij het Noord-Franse Phalempin in 1055. In plaats van die overwinning uit te buiten, trekt de keizer zich daarop terug en sterft kort nadien. Na zijn dood worden, onder het goedkeurende oog van Paus Victor II, vredesonderhandelingen opgestart tussen zijn minderjarige opvolger, keizer Hendrik IV (vertegenwoordigd door een aantal Lotharingse edelen en de bisschop van Köln), en Boudewijn V. De besprekingen vinden plaats in Andernach en Köln en worden afgerond in 1056. Uiteindelijk weegt de

⁶ Ganshof 1942/3, 10

⁷ Fris 1911, 25 ; Ganshof 1942/3, 24-25

⁸ Ganshof 1942/3, 30-33

balans door in het voordeel van de Vlaamse graaf : naast tal van andere gebieden krijgt hij definitief het gebied tussen Schelde en Dender in handen. Keizerlijk Vlaanderen is een historisch feit geworden en de sector waar zich later Geraardsbergen zal ontwikkelen ligt op een cruciale grensstrook, afgebakend door de Dender (cf. kaart). In dit gebied, waar de Vlaamse graaf nagenoeg geen onroerend goed in bezit had⁹, ziet hij zich genoodzaakt enerzijds door aankoop van grond bij een plaatselijke, allodiale heer, Geraard van Hunnegem, en in tweede instantie door grondruil met de machtige heer van Boelare (o.m. de zgn. Buizemont) een territorium te creëren om een agglomeratie met een stedelijke structuur ('*oppidum*') tot ontwikkeling te laten komen. Door nieuwe bewoners (kooplieden, ambachtslui,...) via aantrekkelijke privileges en gebruiksrechten naar dit centrum aan de Dender te lokken stimuleert hij niet alleen de plaatselijke economische ontwikkeling, maar creëert hij tevens, naast Aalst, Dendermonde en Ninove een nieuwe, verstedelijkte machts- en bestuursbasis van waaruit hij het omstreken grensgebied kan beheersen¹⁰. Uit indirecte informatie leiden historici af dat zich binnen de nieuwe stad een grafelijke versterking moet bevonden hebben : tot op heden is echter geen enkel decisief bewijs, noch archeologisch nog bouwhistorisch, teruggevonden om deze stelling eenduidig te bevestigen¹¹.

Een nieuwe stimulans die bepalend is geweest voor de ontwikkeling van de prille stad als een volwaardig urbaan centrum was de delocatie van de Benedictijnergemeenschap uit Dikkelvenne in 1096 naar de Geraardsbergse bovenstad, waar zij een nieuw *monasterium* stichten, de abdij van de Heilige Adrianus¹². Met de inplanting van een dergelijk monumentaal complex op het hoogste punt van de stad geeft de graaf van Vlaanderen fysiek en visueel uiting aan zijn prominente rol als stadsheer. De imposante architectuur van het abdijcomplex drukt voor de komende eeuwen een duurzame stempel op de stad, niet alleen wat de 'skyline' van middeleeuws Geraardsbergen betreft maar vooral ook op het vlak van de plaatselijke economie en van de religieuze uitstraling van de Denderstad. Het prestige van de Sint-Adriaansabdij blijkt overigens uit het feit dat sommige abten zoals Seger en Nicasius de Frasne nauwe contacten onderhouden met de hoogste wereldlijke en geestelijke gezagsdragers van die tijd¹³. Archeologisch onderzoek en buitenlandse materiaalstudies hebben aangetoond dat gedurende de 15de en 16de eeuw kleine bronsgietersateliers binnen de stad instaan voor de

⁹ Koch, Kruisheer & Bedaux 1992, 22-24.

¹⁰ het middeleeuwse Geraardsbergen zal heel wat van zijn zelfstandigheid inboeten als gevolg van het conflict tussen het huis van Avesnes en dat van Dampierre : vanaf 1263 wordt de stad immers als 'keizerlijk achterleen' overgedragen aan de bisschoppen van Luik en zal de graaf van Vlaanderen voor wat Geraardsbergen betreft leen verschuldigd zijn aan Luik : Blockmans 1941, 27 ; Fris 1911, 46-51.

¹¹ Blockmans 1941, 23 ; S.N. 1994.

¹² Soens 1914, 9-13 ; Van Bockstaele 1996, 15-20.

¹³ Fris 1911, 138, 411, 415 en 417-419.

productie van metalen *devotionalia* (in tin, brons en zilver) voor de talrijke pelgrims die vanuit de Nederlanden, Frankrijk, Engeland en uit Duitsland dit alom geroemde en populaire bedevaartsoord komen opzoeken¹⁴.

In de 14de eeuw behoort Geraardsbergen tot de 8 grootste weverscentra van het graafschap Vlaanderen¹⁵. Geraardsbergs laken werd tijdens de late 14de eeuw door Duitse Hanzekooplui op de markt van het Oost-Pruisische Königsberg te koop aangeboden¹⁶. Vanaf de 12de en 13de eeuw¹⁷, maar vooral tijdens de bewogen regeringsjaren van Lodewijk van Nevers (1322-1346) komt Geraardsbergen onder de rechtsmachtelijke invloedssfeer van Gent te liggen; door die verbondenheid geraakt de Denderstad meegesleurd in allerlei conflicten waar het gedurende 200 jaar zwaar zal onder te lijden hebben. Zo richten de Bruggelingen en Ieperlingen na de inname van 1381 grote verwoestingen aan en moeten de Geraardsbergenaars moedeloos toezien hoe hun stadsversterkingen gesloopt worden¹⁸.

Onder de Bourgondische heerschappij lijkt het stadje te herleven maar ingeklemd tussen hamer en aambeeld, *i.e.* de stad Gent en de Bourgondische hertogen, lijdt Geraardsbergen in

Figuur 6 Zicht op Geraardsbergen door A. Sanderus (17de eeuw).

¹⁴ Van Heeringen, Koldewij & Gaalman 1987, 47-50 ; Beeckmans & Borremans 1995/6.

¹⁵ Fris 1911, 69.

¹⁶ Verroken 2005, 113 ; zie in dit verband ook Fris 1911, 387-388.

¹⁷ Blockmans 1941, 46-47 ; de band met Gent raakt pas verbroken als gevolg van de zgn. *Concessio Carolina* van 1540 waarbij de stad Gent heel wat macht en invloed verliest, cf. Dambruyne 1999, 118-119 ; Boone 2001, 34-35 en Verroken 2005, 136.

¹⁸ Fris 1911, 100-101.

de periode 1452/3 onder veelvuldige plunderingen en vernielingen. Niettegenstaande financiële herschikkingen en kwijtschelding van sommige schulden door Karel de Stoute geraakt Geraardsbergen maar niet uit het slop. Tegen het einde van de 15de eeuw zit de stad, na hernieuwde belegeringen en stadsbranden, compleet aan de grond. In de daaropvolgende eeuwen komt evenmin een einde aan een reeks van calamiteiten die Geraardsbergen zullen treffen. Pas in de loop van de 18de eeuw slaagt de Denderstad erin zich geleidelijk te onttrekken aan de wisselvalligheden van het internationale, politieke toneel.

3.METHODOLOGIE

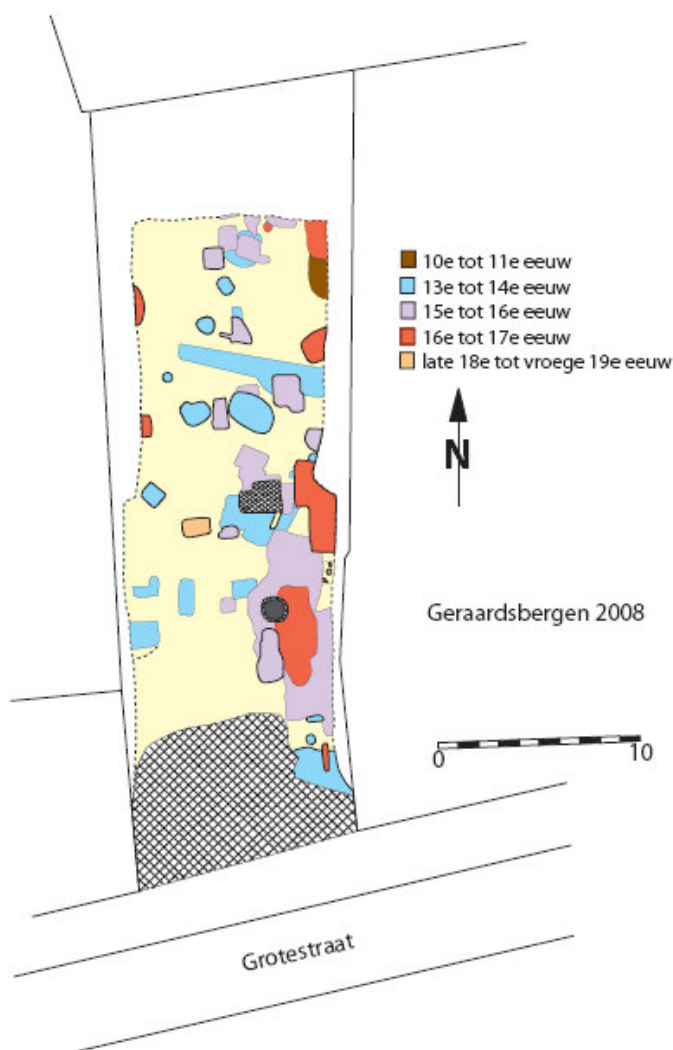
De onderzochte zone omvat 2 bouwpercelen en biedt binnenkort plaats aan een winkel- en appartementsblok met kelder. Dergelijke bouwwerkzaamheden veronderstellen uiteraard een verregaande bodemingreep en bijgevolg de vernietiging van het bodemarchief ter plaatse. Het gaat hier in wezen dan ook om een archeologische noodopgraving, gericht op een snelle - maar toch nauwgezette - registratie van de *in situ* aangetroffen sporen.

Overleg met de aannemer en bouwheer leverde een termijn op van ongeveer 12 dagen tijd om het terrein archeologisch te onderzoeken. Op verzoek van de archeologen werd het bijna volledige terrein vlak afgegraven tot op relevante archeologische niveaus. Om stabiliteitsproblemen bij aangrenzende gebouwen te vermijden respecteerde men een grens van minstens 1 meter waar de grond niet weggegraven werd. Een achterste tuinstrook van ca. 10 m breed en palend aan gebouwen van het Sint-Katharinacollege, bleef onaangeroerd.

Na dit machinaal strippen van het terrein onder begeleiding van een archeoloog kwamen over een oppervlakte van ca. 320 m² een 60-tal archeologische structuren aan het licht (fig. 7 en 8).

Figuur 7 Algemeen zicht op de bouwput.

Figuur 8 Opgravingsplattegrond met ingekleurde fasering.

werden voorzichtig handmatig ingezameld. Het aangetroffen botmateriaal werd handmatig gerecupereerd en in afzonderlijke zakjes bewaard. Van relevante lagen en contexten zijn bulkstalen genomen.

Het opgravingsproject werd ook fotografisch gedocumenteerd, gaande van overzichtsfoto's tot detailopnames en sfeerbeelden.

Delicate materialen zoals fragmenten glas en metalen werden apart verpakt en overgebracht naar het conservatieatelier van het Pam Velzeke. Daar ondergaan ze de nodige conserverende maatregelen.

Tijdens de noodopgraving in de Grotestraat werden tientallen bulkstalen genomen van relevante contexten en/of lagen. Die zeefstalen vormen het uitgangspunt voor archeobotanisch onderzoek, en dienen tevens ter aanvulling voor de archeozoölogische

Johan Van Laecke¹⁹ zette digitaal een meetsysteem uit voor het opmeten van de sporen. Als nulpunt voor de dieptebeoordeling is het middelpunt van de dorpel (eerste trede) van huisnummer 46 in de Grotestraat gekozen. De vrijgelegde sporen werden ingetekend op schaal 1/50, uitgebreid gefotografeerd en minutieus beschreven. Vervolgens werden ze handmatig gecoupeerd, ingetekend op schaal 1/20, opnieuw gefotografeerd en beschreven. De vondsten, die voornamelijk bestonden uit aardewerkfragmenten,

¹⁹ Vlaamse Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE).

research van de reeds handmatig ingezamelde, dierlijke botresten door Peter van der Plaetsen (cf. hoofdstuk 6). De archeobotanische studie wordt uitgevoerd door André van Peteghem (PAM-Velzeke) (cf. hoofdstuk 7).

Bij de verwerking van de archeologische vondsten opteerden we voor een systematische analyse van al het materiaal per context. Gedurende 3 maanden werd door de medewerkers van het PAM-Velzeke intensief geselecteerd en gepuzzeld met de bedoeling de grote hoeveelheid scherven en andere stukken te herleiden tot een overzichtelijke en minimale kwantiteit (fig. 9). Niet alle contexten konden op die manier uitgewerkt worden aangezien tijdens de machinale afgraving van het terrein enkele structuren deels verloren zijn gegaan. Een diepgaande bespreking ervan, gebaseerd op onderlinge verhoudingen van materiaalgroepen, is in dat opzicht totaal zinloos. Bovendien zijn niet alle geregistreerde archeologische sporen onderzocht kunnen worden; tijdsgebrek noopte de archeologen immers tot een selectieve aanpak van de tientallen sporen. De inhoud en samenstelling van slechts 2 vondstcomplexen leken ons relevant om tot in detail te bestuderen en te tellen. Het gaat om de archeologische *mobilia* uit de sporen 17 en 28. De kwantificatie van het aardewerk berust op een zgn. 'kwalitatieve' telling : bij een dergelijke inventaris neemt men meer dan 1 criterium in rekenschap voor de inschatting van het minimum aantal exemplaren. Factoren zoals vorm, techniek, en decoratie worden mee betrokken bij de kwantitatieve evaluatie van het materiaal. Deze werkwijze is arbeidsintensiever en tijdrovender maar benadert o.i. beter de reële samenstelling van een vondstcomplex en op die manier gaat men de rol van een element als toeval (vb. onder de vorm van randen) zoveel mogelijk inperken.

Figuur 9 Sorteren, puzzelen en kleven door PAM-medewerkers.

4. STRATIGRAFIE EN ARCHEOLOGISCHE SPOREN

Over het terrein heen moet zich oorspronkelijk een ca. 40cm dikke ploeglaag uitgestrekt hebben. Deze homogene zandleemlaag was op het ogenblik van de eerste bouwwerfcontrole grotendeels machinaal afgegraven maar is zowel in het west-, noord- en oostprofiel scherp aflijnbaar (fig. 11). Met de zonale laag vallen tevens enkele kuilen en een greppelvormige structuur te associëren (sporen 5, 8, 9, 18, 19, 23, 27, 30, 31, 36, 37 en 45). Dit pakket en de daaraan gekoppelde kuilen waren lichtgrijs van kleur, doorspekt met houtskoolbrokjes en leverden enkele tientallen stukjes gefragmenteerd schervenmateriaal op dat voornamelijk is samengesteld uit grijs aardewerk en enkele wandfragmenten van hoogversierde ceramiek. De aanwezigheid van dit uitgestrekte pakket wijst in de richting van een voor cultivatie bestemd bodemstratum dat aan de hand van de hieruit gerecupereerde *archaeologica* en op basis van zijn stratigrafische positie in de 13de of eerste helft van de 14de eeuw kan ondergebracht worden. Dat een dergelijk agrarisch substraat in middeleeuwse binnensteden geen zeldzaamheid was

Figuur 10 Stadsplattegrond van Geraardsbergen door J. van Deventer (16de eeuw).

blijkt eveneens uit archeologische bevindingen in steden als Aalst²⁰, Gent²¹, Eindhoven (Ndl.)²² of Deventer(Ndl.)²³. Het open karakter van dit stadsgedeelte van Geraardsbergen wordt ook bevestigd aan hand van iconografische bronnen : op het stadsgezicht van Jacob van Deventer uit de jaren '60 van de 16de eeuw (fig. 10) en op het grootse panorama op Geraardsbergen van Joos de Momper (1534 -1635) zijn grote open, groene ruimtes zichtbaar. Zoals blijkt uit een 17de eeuws gezicht op het naburige Miniemenklooster vertoont de

²⁰ Pieters, Cooremans, Eryvnyck & Van Neer 1993, 303 en fig. 6 b ; Callebaut *et al.* 1994, 49.

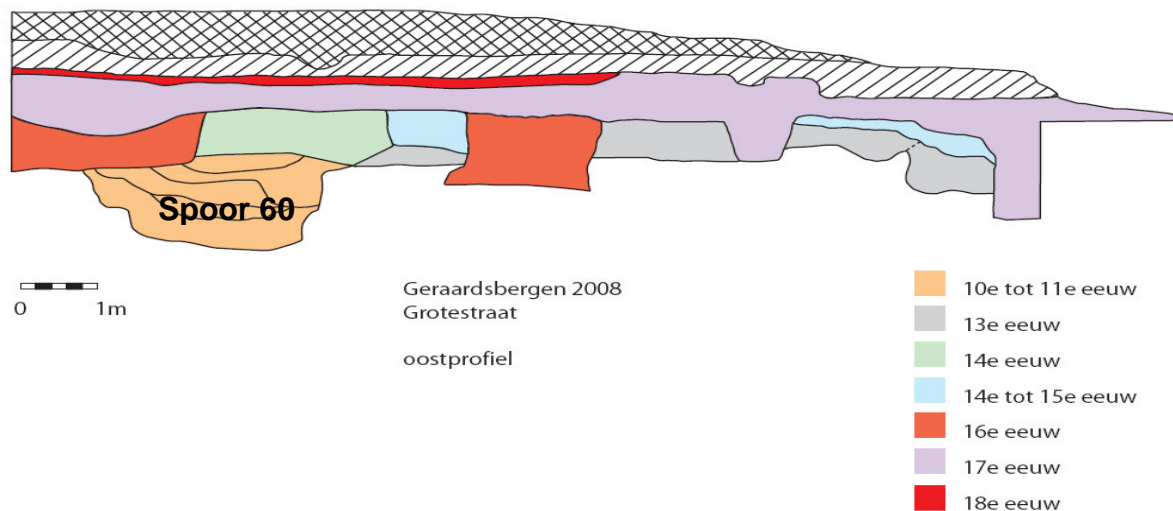
²¹ Verbruggen 1985.

²² Arts 1994, 314.

²³ Vermeulen *et al.* 2006, 59 en 240-241.

onmiddellijke omgeving van de Collegestraat en de Grotestraat een vrij wijds karakter, met (moes)tuintjes en boomgaarden²⁴. Ook het perceel dat onderwerp is van dit rapport situeert zich in dit tuingedeelte. Het lijkt overigens niet uitgesloten dat die 'agrarische' inslag van sommige gedeeltes van de stad manifester aanwezig was in oudere fases. Dit dient echter door ecologische informatie, voortspruitend uit nieuw archeologisch onderzoek, te worden afgewogen.

De jongere pakketten bovenop deze laatmiddeleeuwse ploeglaag zijn te interpreteren als ophogingslagen. In de daaropvolgende eeuwen functioneert het terrein klaarblijkelijk als een locatie voor zandleemontginning en als stortplaats voor afgedankte huisraad en bouwpuin. Ten einde het toenmalige loopvlak op geregelde tijdstippen te egaliseren en te stabiliseren werden diverse ophogingslagen aangebracht : uit het archeologisch onderzoek blijkt dit proces te zijn doorgegaan tot in de 20ste eeuw.

Figuur 11 Oostprofiel : stratigrafische opbouw van het terrein.

Globaal bekeken was sprake van weinig recente verstoring in de bodem wat resulteerde in relatief goed bewaarde sporen. Enkel in het gedeelte palend aan de straatzijde waren de sporen aangetast of grotendeels verdwenen door een kelderconstructie en nutsleidingen langs de Grotestraat. In het voormalige tuingedeelte van beide percelen bleken de antropogene pakketten en sporen intact bewaard; langs 3 zijden kon een stratigrafische sequentie van meer dan 3 m diep worden opgetekend.

In dit hoofdstuk volgt een overzicht van de in grondplan geregistreerde, archeologische sporen. Als gevolg van de snelheid waarmee dit terrein moest onderzocht worden groeven we

²⁴ Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Handschriften, nr. 16.823.

sommige sporen niet compleet uit en volstond het één helft te verwijderen en het dwarsprofiel ervan in te tekenen. Zoals eerder opgemerkt, heeft dit implicaties naar de volledigheid van de archeologische contexten en hun kwantificatie toe. Strikt genomen komen slechts 2 ensembles in aanmerking voor een uitgewerkte telling, beschrijving en studie van het archeologisch materiaal. Het betreft met name de sporen 17 en 28. Samen met enkele kleinere, doch betekenisvolle vondstcomplexen komen uitgebreider aan bod in hoofdstukken 5 en 8. Bij de meeste, hier opgesomde sporen geven we een bondig overzicht van het gerecupereerde vondstenmateriaal. Occasioneel wordt ingegaan op de speciale elementen binnen enkele van deze vondstcomplexen.

Spoor 1: Kuil in het westelijk lengteprofiel van de sleuf met brandafval. De vulling bestaat quasi uitsluitend uit brokken verbrande leem, stukken baksteen, grote fragmenten houtskool en fragmenten kalkmortel. De hieruit gerecupereerde vondsten kwamen vrij bij het afkrabben van het profiel van deze kuil. Naast een tiental scherfjes van grijs en rood aardewerk is slechts één vondst vermeldenswaard. Het betreft een spinpotje in steengoed uit Raeren²⁵ (fig. 12 en 41,7) : deze merkwaardige recipiëntjes werden tot voor kort geïnterpreteerd als kaderend binnen een proces van het spinnen van wol. Groeneweg stelde deze zienswijze echter in vraag en het lijkt volgens deze auteur niet uitgesloten dat het hier gaat om een soort pelgrimsflesjes²⁶. Gelet op het stratigrafisch verband waarbinnen deze structuur zich verhoudt, opteren we voor een algemene datering in de 16de eeuw.

Figuur 12 Spinpotje in Raeren steengoed.

Spoor 2: Kuil in de noordoostelijke uithoek van de werkput, opgevuld met uitsluitend brandafval (verbrande leembrokken en baksteenpuin) en houtskoolfragmenten. Ook deze context verhoudt zich binnen de plaatselijke stratigrafie in een 15de of 16de eeuwse fase.

Spoor 3: Cirkelvormige kuil met een donkerbruine humusrijke vulling, bevat kalksteenbrokjes, baksteenpuinfragmenten en fragmenten lokale veldsteen. In de opvulling van de kuil werd Siegburgsteengoed aangetroffen en een tegel met swastika motief. Een nadere toelichting van deze context komt in hoofdstuk 5 aan bod.

Spoor 4: Grote kuil in het westprofiel van de sleuf. Evenals sporen 1 en 2 is de inhoud van deze structuur samengesteld uit hoofdzakelijk een losse opvulling van fijne brokken

²⁵ Hurst, Neal & van Beuningen 1986, fig. 94, 308.

²⁶ Groeneweg 1999, 125-128.

verbrande leem. In het centrale gedeelte stak nog een laag houtskoolfragmenten. Verder registreerden we kalkmortelfragmenten; de kuil werd tot 3 meter onder het toenmalige tuinoppervlak gesondeerd maar de bodem werd niet bereikt. Stratigrafisch gezien dagtekent dit spoor uit de 15de of 16de eeuw.

Spoor 5: Vrij ondiepe greppel centraal over het terrein met oost-west oriëntatie. De greppel vertoont een komvormig bodemverloop en verdwijnt in het oost profiel. De vulling van dit lineaire spoor bestaat uit een homogeen, lichtgrijze tot lichtbruingrijze zandleem, vermengd met houtskoolspikkels en mangaanvlekjes. De greppel hangt samen met de oude ploeglaag zichtbaar in het profiel. Deze laag wordt gedateerd van de 13de tot de vroege 14de eeuw (cf. hoofdstuk 9).

Spoor 6: Spoor met donkerbruingrijze tot zwarte humusrijke vulling en bevat brokjes verbrande leem en fragmentjes houtskool. Datering 15de -16de eeuw.

Spoor 7: Vierkante kuil met een vulling van donkerbruingrijze humusrijke en houtskoolrijke zandleem. Bij gebrek aan associeerbare vondsten en louter op grond van de vulling plaatst men deze structuur onder voorbehoud in de 15de/16de eeuw.

Spoor 8: Rechthoekige kuil met een vulling die bestaat uit een mengeling van blauwgrijze houtskoolrijke zandleem en beige tot okerkleurige vlekken zandleem. De vulling bevat houtskoolfragmenten en kleine brokjes verbrande leem. Het archeologisch materiaal telt in

totaal 34 objecten. De verzameling scherven bestaat uit 32 stukken, die op basis van de diagnostische fragmenten te herleiden vallen tot een minimum aantal recipiënten van 5. Het hoofdaandeel gaat naar het grijze aardewerk dat samengesteld is uit 2 kruiken en een kookpot met een geblokte en ondersneden rand. Het herkenbare kruiktype onderscheidt zich door zijn licht trechtervormige en geribbelde hals en de afgeplatte, naar binnen afhellende lip (fig. 40,3); kruiken met dergelijke diagnostische randvorm zijn bekend uit 13de en 14de eeuwse,

stedelijke contexten in o.m. Aalst²⁷ en Gent²⁸. Het best bewaarde stuk is een kruikje of kannetje voorzien van een standing, gevormd door 5 aaneengesloten standvinnetjes²⁹ (fig. 40,7). Het enige importstuk bestaat uit een wandfragment in proto-steengoed; de geringe afmetingen van het scherfje laten niet toe dit fragment morfologisch te identificeren (beker of kruik?). De overige vondsten behoren tot de categorie van het bouw materiaal en bestaan uit 1 stuk van een daktegels (dikte: 1,5 cm) en een fragment van een ongeglazuurde vloertegel (dikte: 3,4 cm). Chronologisch lijkt de opvulling van deze kuil zich algemeen te situeren in de tweede helft van de 13de of vroege 14de eeuw.

Spoor 9: Grote cirkelvormige kuil met een donkerbruingrijze humusrijke zandleemvulling. Vermengd met talrijke fragmenten houtskool, brokjes verbrande leem en vlekjes okerkleurige zandleem. Het archeologisch ensemble uit deze context bevatte 107 scherven. Slechts 2 groepen aardewerk vinden we hierin weerspiegeld: de omvangrijkste categorie telt 100 fragmenten grijs aardewerk, en is te

Figuur 13 Fragmenten hoogversierd aardewerk

reduceren tot 10 individuen. Het kwantitatieve accent ligt op 8 kook- of kogelpotten met een strak naar buiten gerichte, vaak

ondersneden rand (fig. 42) en 2 kruiken met trechtervormig en geribd mondstuk (fig. 40,5). Zowel voor de kookpotten als de kruiken vinden we typologische en contemporaine

²⁷ Callebaut 1985, fig. 2, 1-3 ; De Groote en Moens 1994, fig. 21, 6.

²⁸ Desmet en Raveschot 1983, nr 25.

²⁹ voor gelijkaardige types uit de 13de/14de eeuw in Aalst, cf. De Groote en Moens 1994, fig. 22, 1-4.

parallelle in o.m. Gent³⁰ en Aalst³¹. 6 wandfragmenten in hoogversierd aardewerk maken blijkbaar deel uit van 1 kruikindividu (fig. 13). Een laatste bodemfragment van een niet nader te identificeren recipiënt vertegenwoordigt tenslotte de groep van het rode aardewerk. De aanwezigheid van hoogversierde ceramiek als voornaamste dateerbaar gidsfossiel³² laat toe de datering van dit complex onder te brengen in de 13de tot aan het begin van de 14de eeuw; ook de randtypes van de reducerend gebakken recipiënten schikken zich probleemloos binnen deze chronologische marges.

Spoor 10: Rechthoekige kuil, doorsnijdt spoor 9, en is dus jonger. De inhoud bestaat uit een donkerbruine humusrijke zandleemvulling met brokjes verbrande leem, veel fragmentjes houtskool, aardewerkfragmenten (grijs aardewerk) en organisch materiaal (dierlijk bot, mosselschelpen). De bodemvulling bracht stukken van een geglazuurde voorraadpot met Maria-opschrift voort. De contextdatering schrijft zich in tussen ca. 1450 en 1550 (voor bespreking zie hoofdstuk 5.1).

Spoor 11: Staat voor een grote rechthoekige kuil samengesteld uit een mengeling van donkerbruine, humusrijke zandleem met een losse vulling van puin (baksteenfragmenten, tegels, lokale veldsteen). De ingezamelde objecten bestonden voor het overige uit aardewerk. De hoofdmoot wordt hier in beslag genomen door het rode, oxiderend gebakken vaatwerk. Een minimum aantal van 12 exemplaren is verspreid over open vormen, zoals kommen (fig. 41,1), een teil en een vetvanger; gesloten modellen verschijnen als grappen, een teil, een kruik en een voorraadpot met slibdecoratie op de schouder. Het meest opmerkelijke is een grotendeels bewaarde kom met een uitstaande rand en 2 horizontale, worstvormige oren (fig. 47,1). De binnenzijde is overtrokken met een bruinrode glazuur, terwijl de buitenwand onbedekt bleef. Dergelijke types worden in de literatuur omschreven als bloempotten³³ (fig. 47,2). De grijze ceramiek telt slechts 4 eenheden, met name een teil, een kruik, een grape en een kom met horizontale oren. 2 stukjes steengoed kunnen aan Siegburg worden toegeschreven, w.o. een napje of schaaltje³⁴. De rest van het steengoed is globaal als Rijnlands te omschrijven en bevat o.m. een rand van een kruik of kan en 2 bodems met gewelfde standring. Stratigrafischerwijze snijdt deze kuil het lineaire spoor 5. Een algemene datering in de 15de tot eerste helft van de 16de eeuw lijkt aangewezen voor het tijdstip van demping van deze put.

³⁰ Desmet en Raveschot 1983, nrs. 8-14 en 25.

³¹ Callebaut 1985, fig. 2, 1-3; De Groote en Moens 1994, fig. 21, 6 en fig. 23, 1-11.

³² Verhaeghe 1997, 24-25.

³³ De Groote 2008, 148-149 en plaat 97, 7-9

³⁴ Beckmann 1975, Taf. 79, 3-29; Hähnle 1987, kat. nrs. 236-246; Hurst, Neal & van Beuningen 1986, fig. 88, 257.

Spoor 12: Kleine cirkelvormige kuil (paalspoor?) met blauwgrijze houtskoolrijke vulling. Het vondstenmateriaal uit deze compleet onderzochte structuur was exclusief samengesteld uit fragmenten van oxiderend gebakken en geglazuurde ceramiek. Het minimum aantal getelde en geïdentificeerde recipiënten wordt vertegenwoordigd door 5 individuele randfragmenten : bij de open vormen rekent men een kom met horizontale oren en een geblokte rand, een kom met dekselgeul, en een teil. Gesloten types zijn een grape en een pot. Dit beperkt geheel hoort thuis in de 16de eeuw.

Spoor 13: Dit spoor doet zich voor als een grote rechthoekige kuil met een donkerbruine, humusrijke zandleemvulling, doorspekt met fijn baksteenpuin, fragmenten verbrande leem, houtskool en kalkmortel. De vulling wordt plaatselijk afgewisseld door pakketjes verzette zandleem. Deze kleine context leverde slechts een onbeduidend aantal *archaeologica* op. Het gaat om 12 stukjes aardewerk, verdeeld over de categorie grijs aardewerk met 7 scherven, 4 scherven in rode, oxiderend gebakken ceramiek, en 1 randfragment van een kan met hoge hals in Rijnlands steengoed (fig. 41,5). Dit geheel wordt aangevuld met een fragment van een groen geglazuurde daktegel. Een algemene datering in de 15de eeuw lijkt voor dit complex aannemelijk.

Spoor 14: Grote puinkuil in het westelijk lengteprofiel. De vulling bestaat uit los puin zoals baksteenfragmenten en kalkmortel vermengd met donkerbruine humusrijke zandleem. Enkele stukken baksteen konden nagemeten worden : de breedte bedroeg 11,5 cm, de dikte 6cm. Tientallen daktegels kwamen uit de vulling te voorschijn. Het betreft uitsluitend kapotte tegels met een gemiddelde breedte van 16,4 cm en een dikte van 1,2 cm. Een 12-tal ongeglazuurde tegelfragmenten dragen een hechtingsnop ; op één van die stukken is een afdruk *ante cocturam* van een hondenpoot zichtbaar³⁵. Slechts één tegelstuk draagt resten van roodbruine loodglazuur. Naast de klassieke platte daktegel omvat het bouw materiaal een fragment van een gebogen, ongeglazuurde nokpan. Stratigrafisch lijkt deze context zich in een 16de eeuwse fase in te schrijven.

Spoor 15: Halfcirkelvormig spoor dat verdwijnt in het westprofiel. Het is de onderkant van de bovenliggende puinkuil (zichtbaar in het westprofiel maar afgegraven bij de bouwwerkzaamheden). De vulling bestaat uit een lichtbruinbeige-grijze zandleem met fijne puinrestanten, tegelfragmenten en fragmentjes houtskool. Deze context valt in de 16de eeuw onder te brengen.

³⁵ Identificatie door Peter van der Plaetsen (PAM-Velzeke), waarvoor dank.

Spoor 16: Smal, rechthoekig kuiltje dat opgaat in het oostelijk lengteprofiel. De vulling bestaat uit een homogene donkergrijze humusrijke en houtskoolrijke zandleem doorspekt met brokjes verbrande leem. Op basis van zijn stratigrafische positionering en aan de hand van een uit de vulling gerecupereerd en compleet bewaard en versierd faiencebord plaatsen we deze fase omstreeks het midden of de tweede helft van de 17de eeuw. (fig. 48)

Spoor 17: Rechthoekige kuil met donkerbruine humusrijke vulling die brokjes houtskool, verbrande leembrokjes en baksteenpuinfragmentjes bevat. Op de bodem werd een

houtskoolrijk pakket van honderden aardewerkscherven aangetroffen. De opvulling van de kuil dateert tussen ca. 1450 en 1550. Voor een uitvoeriger bespreking van de vondsten uit dit kuiltje verwijzen we naar een volgend hoofdstuk.

Spoor 18: Cirkelvormige kuil met een opvulling van grijze zandleem en verzette zandleem. Deze structuur leverde geen vondsten op. Mogelijk hangt dit spoortje samen met de laatmiddeleeuwse ploeglaag uit de 13de en vroege 14de eeuw.

Spoor 19: Structuur bestaande uit middengrijze humusrijke zandleem vermengd met vlekken okerkleurige zandleem. De vulling bevatte verder houtskoolspikkels en brokjes verbrande leem. Deze structuur wordt doorsneden door kuil 17 en is dus relatief gezien ouder. Vermoedelijk valt die te associëren met de onderste ploeglaag uit de 13de en vroege 14de eeuw.

Spoor 20: Paalspoor bestaande uit middenbruingrijze zandleem met centraal iets donkerder bruingrijze zandleem. De vulling bevat fragmenten houtskool, verbrande leem en fijn baksteenpuin. Bij gebrek aan vondsten lijkt dit spoortje moeilijk te dateren.

Spoor 21: Rechthoekige kuil die aansluiting vindt bij het oostprofiel. Hij bestaat uit een donkerbruingrijze humusrijke vulling, vermengd met fijn baksteenpuin, brokjes verbrande leem, en dierlijk bot. Uit de gedeeltelijk onderzochte inhoud recupereerde men een collectie van 41 scherven aardewerk. De hoofdmoot bestaat uit 26 fragmenten rood aardewerk, goed voor een minimum aantal eenheden van 4, samengesteld uit 1 grape, 1 teil, 1 olielampje en

een bodem van een niet nader te identificeren recipiënt. Dit ensemble wordt gevolgd door het grijze aardewerk, vertegenwoordigd door 8 scherven die toewijsbaar zijn aan minimum 4 exemplaren, nl. 2 kruiken, 1 kookpot en 1 teil of kom met triangulair randprofiel. 4 scherven steengoed staan voor minstens 1 kruik uit Langerwehe of Raeren en 1 kruik met geribde hals uit Siegburg³⁶. Bij het niet-ceramische materiaal vermelden we een stukje van een wetsteen in grijsgroene leisteel, voorzien van gebruikssporen (cf. hoofdstuk 5.3). Het geheel zat doorspekt met kalkmortelbrokjes, stukken van lemen wandbepoistering en tientallen daktegelfragmenten met een gemiddelde dikte van 1,5 cm. De datering van deze context leunt nauw aan bij 15de eeuwse vondstcomplexen.

Spoor 22: Halfcirkelvormig kuiltje doorsneden door spoor 21. De vulling bestaat uit een mengeling van overwegend donkergrijze zandleem en beige-grijs gevlekte zandleem. De vulling bevat houtskoolfragmenten en sporadische stukjes verbrande leem.. Relatief-chronologisch is dit spoortje ouder dan kuil 21.

Spoor 23: Klein spoor bestaande uit donkergrijze zandleem, vermengd met donkerbruingrijze zandleem en tientallen middelmatig grote brokjes houtskool. . Het uittroffelen van de vulling leverde 3 scherven aardewerk op, afkomstig van minstens 1 of 2 grijze, reducerend gebakken kruiken : de diagnostische randfragmenten laten toe deze stukken onder te brengen bij een karakteristiek type van kruik, voorzien van een naar binnen geplooid blokrand (fig. 40,6) : deze kruiken duiken frequent op in 13de/14de eeuwse contexten uit Aalst³⁷, en ook in Gent kent men in die tijd het type³⁸. De stratigrafische positie van dit spoor confirmeert deze datering : het sluit aan bij de onderste, laatmiddeleeuwse ploeglaag en wordt doorsneden door kuil 21.

Spoor 24: Rechthoekige kuil met een vulling van lichtbruingrijze zandleem vermengd met okerleurige zandleem. De vulling bevat spikkels houtskool en brokjes verbrande leem.

Spoor 25: Driehoekig spoor dat verdwijnt in het noordprofiel. De vulling bestaat uit een mengeling van vlekken okerleurige verbrande leem, verbrande leembrokken, donkergrijze en houtskoolrijke zandleem en okerleurige verzette zandleem. De

³⁶ Hurst, Neal & van Beuningen 1986, fig.88, 263.

³⁷ De Groote & Moens 1994, 110 en fig.21, 7.

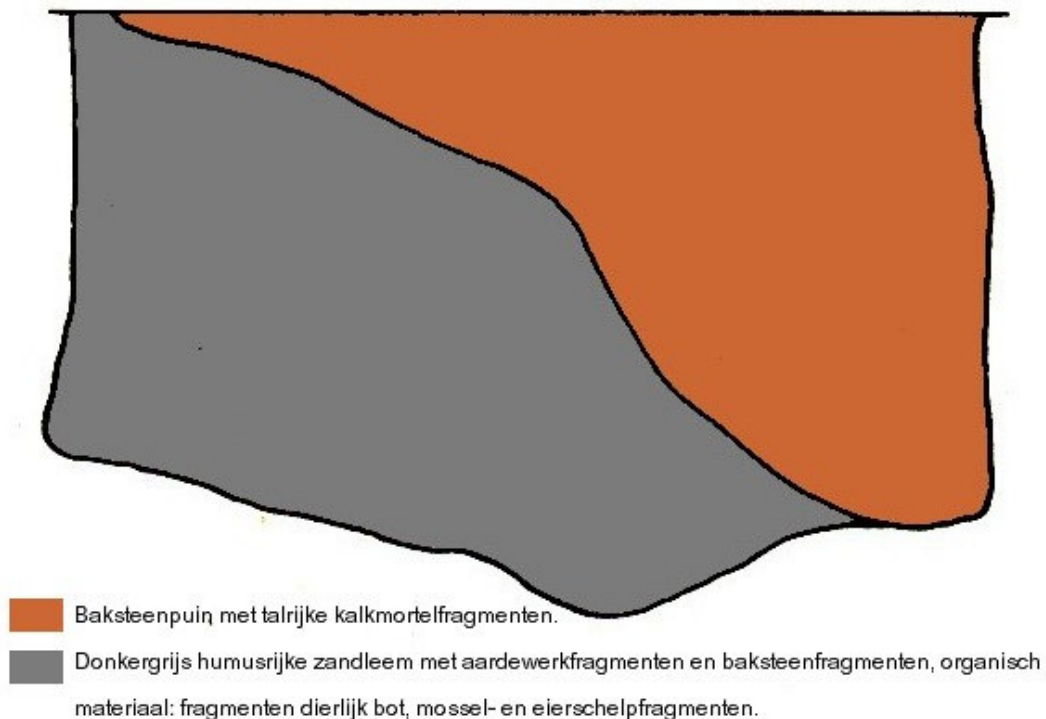
³⁸ Desmet en Raveschot 1983, 13, nr.26.

relatieve datering van deze kuil sluit aan bij de volgende structuur.

Spoor 26: Halfcirkelvormig spoor dat aansluit bij het noordprofiel. De vulling bestaat uit een donkerbruine humusrijke zandleem vermengd met fijn baksteenpuin, verbrande leem en houtskoolbrokjes. De stratigrafische ligging van beide structuren 25 en 26 in het noordelijk lengteprofiel pleit voor een globale datering in de 14de of 15de eeuw.

Spoor 27: Vierkante kuil met een vulling die bestaat uit een mengeling van okerkleurige zandleem en donkergrijze tot zwarte, erg houtskoolrijke, zandleem en brokjes verbrande leem; baksteen en kalkmortel. Interpretatie: restant van een hoger liggende kuil die machinaal weggegraven is, maar vermoedelijk overliep in de laatmiddeleeuwse ploeglaag uit de 13de – vroege 14de eeuw.

Spoor 28: Grote rechthoekige puinkuil, met steil opgaande wanden. In dit spoor stak een losse vulling van brokken baksteen, kalkmortel, organisch materiaal (oa. schelpen), dierlijke

bot, scherven, glas, metalen objecten, vermengd met humusrijke zandleem. Op basis van de vondsten dagtekent de demping van de kuil uit het einde van de 18de of vroege 19de eeuw. Dit interessante vondstencomplex komt in een volgende gedeelte uitvoeriger aan bod (cf. hoofdstuk 5.1).

Spoor 29: Rechthoekig spoor met een vulling van middengrijze zandleem vermengd met donkergrijze tot zwarte houtskoolrijke zandleem. Het archeologisch materiaal uit dit spoor bestaat uitsluitend uit ceramische vondsten. In zijn totaliteit omvat de inventaris 27 scherven. Uit de 23 stukken grijze ceramiek distilleert zich een minimum aantal individuen van 4

exemplaren, die te identificeren zijn als 1 tuitpot, 1 kruik, 1 pan en 1 kookpot. Bij de 3 fragmenten in rood aardewerk valt slechts 1 individu te herkennen, nl. een vetvanger waarvan de binnenzijde overtrokken is met groene glazuur. Het Rijnlandse steengoed is vertegenwoordigd door 1 wandscherf van een kruik. De vormenschat van het aardewerk pleit voor een chronologische situering van deze kuil in de 14de eeuw.

Spoor 30: Rechthoekige kuil met een heterogene vulling van grijze zandleem vermengd met baksteenfragmenten, lokale veldsteen en grote scherven van grijs aardewerk. Het vondstenensemble uit deze context is samengesteld uit grote scherven van grijs aardewerk, nl. 1 volledig profiel van een kruik met geribde hals, 2 bodems van (schenk)kannen of kruiken met een verbrede standvoet³⁹, 3 randen van kook- of kogelpotten en 14 onbepaalde wandfragmenten. Het oxiderend gebakken vaatwerk is slechts vertegenwoordigd door 2 stukjes, w.o. 1 oorfragment van een hoogversierde kan. Slechts 1 stukje steengoed dook binnen dit complex op : een beker- of kruikfragment overtrokken met een donkerbruine ijzerengobe dat mogelijk toewijsbaar is aan het productiecentrum van Langerwehe. De ceramische bouwmaterialen behelzen 3 stukken van ongeglazuurde vloertegels (dikte : 3 cm), 1 stuk van een bruinrode geglazuurde daktegel (dikte : 1cm), en baksteenbrokken met een bewaarde breedte van 11, 5 cm. De vulling lijkt aan te sluiten bij de consistentie van de laatmiddeleeuwse ploeglaag uit het onderste gedeelte van de plaatselijke terreinstrata. In dit opzicht lijkt een datering in de 13de en vroege 14de eeuw aannemelijk.

Spoor 31: Halfcirkelvormige kuil, die aansluiting vindt bij het oostelijk lengteprofiel. De opvulling is samengesteld uit een mengeling van lichtgrijze tot beigegrijze en okerkleurige verzette leem; gelardeerd met fijne brokjes verbrande leem. Uit het stratigrafische nazicht blijkt duidelijk dat het hier gaat om een plaatselijke uitdieping van de 13de/14de eeuwse ploeglaag.

Spoor 32: Vierkante kuil met een vulling van humus- en houtskoolrijke zandleem vermengd met

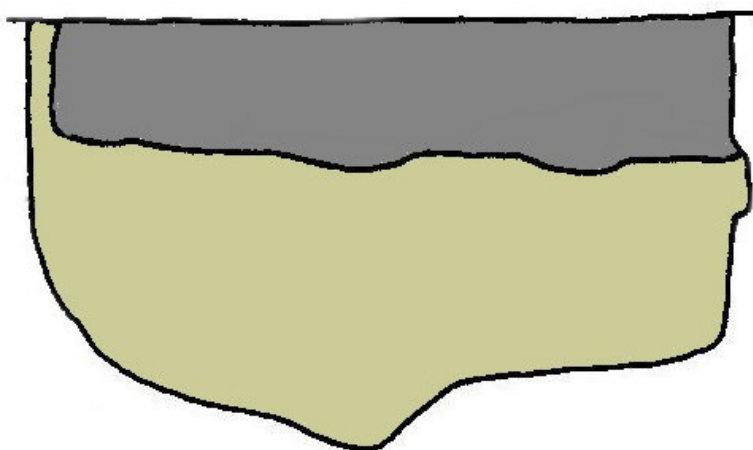

baksteenfragmenten en stukjes van ongeglazuurde daktegels. 13 stukken vaatwerk kwamen

³⁹ zoals afgebeeld bij De Groote 1993, fig. 31, 4c en 4d, en fig. 32, 6a-c.

uit deze context te voorschijn. Na inventarisatie zijn die te herleiden tot 1 grijze teil of kom, 1 grijze kruik (fig. 40,1) en een grijze kom met uitstaande en ondersneden rand. Het oxiderend gebakken aardewerk manifesteert zich enkel onder de vorm van 3 onbepaalbare wandfragmenten. Het Rijnlandse steengoed is goed voor 1 individu van een kruik met geribde hals. Rekening houdend met deze schaarse vondsten houden we het voor wat deze context betreft slechts op een globale datering in de 15de eeuw.

Spoor 33: Kleine, rechthoekige kuil bestaande uit donkergrijze en lichtbeige-grijze humus- en houtskoolrijke zandleem, vermengd met brokjes verbrande leem en twee scherfjes rood en

- Homogene donkerbruingrijze tot bruingrijze zandleem, bevat baksteenfragmenten en houtskoolbrokjes.
- Fijne mengeling van grijze zandleem en verzette zandleem, bevat enkele houtskoolfragmentjes.

grijs aardewerk. De datering van deze context situeert zich op stratigrafische gronden algemeen in de 16de - 17de eeuw.

Spoor 34: Rechthoekige kuil, gelegen aan de westelijke rand van de bouwput. De vulling moet oorspronkelijk bestaan hebben uit een mengeling van grijsgroen getinte zandleem en donkergrijs tot blauwzwarte houtskoolrijke zandleem. Het betreft hier een restant van een grotendeels weggegraven structuur die voor het overige ondateerbaar is.

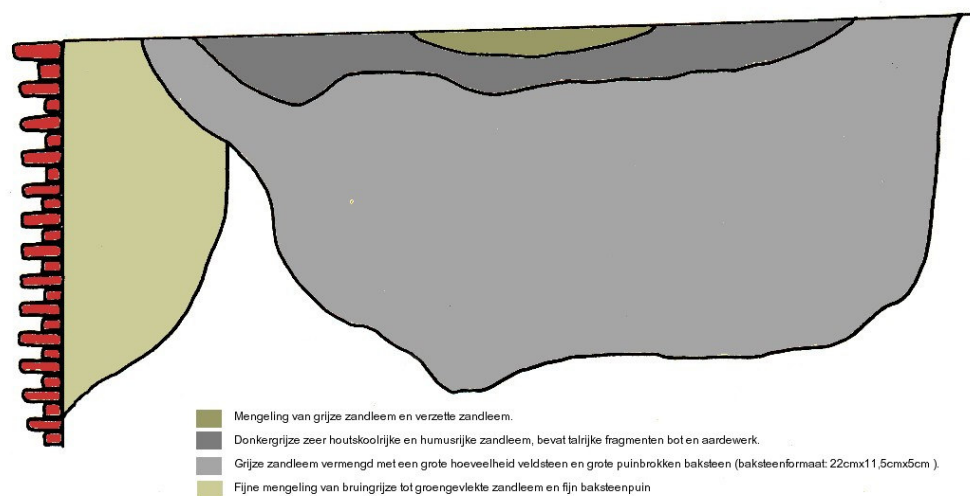
Spoor 35: Paalkuiltje gesitueerd bij het noordprofiel, bestaat uit donkerbruine humeuze vulling. Datering : 14de/15de eeuw

Spoor 36: Groot, bijna cirkelvormig, spoor met een homogene grijze tot lichtblauw-grijze zandleemvulling. Het spoor wordt doorsneden door spoor 6 en spoor 25. Gezien de samenstelling van zijn inhoud lijkt deze kuil samen te hangen met de laatmiddeleeuwse ploeglaag die zich over gans het terrein uitstrekte. Datering : 13de - vroege 14de eeuw.

Spoor 37: Onregelmatig spoor met een vulling van homogene donkergrijze houtskoolrijke kleiige zandleem. Omwille van tijdgebrek werd nagelaten dit spoor compleet te onderzoeken : gezien zijn omvang is het niet uitgesloten dat het hier om een cluster van meerdere kuilen gaat. Vanuit horizontaal-stratigrafisch oogpunt blijkt dit spoor alvast ouder dan kuil 38 aangezien er sprake is van een oversnijding van de beide kuilen. De ene, beperkte sectie aan de westelijke zijde van spoor 37 bracht in totaal 97 scherven voort : de kwantitatieve nadruk berust bij het grijze aardewerk, dat met 89 fragmenten te reduceren valt tot een minimum aantal van 5 recipiënten, met 3 exemplaren van kruiken, 1 kom en 1 kookpot met dekselgeul. Vermeldenswaard binnen dit servies is een wandfragment van een niet nader te identificeren pot versierd met een fijne radstempelversiering. Slechts 8 scherfjes zijn toewijsbaar aan de categorie van het oxiderend gebakken aardewerk; ze behoren toe aan een kruik, een kom en een vetvanger. Het hoogversierd aardewerk weerspiegelt zich in één randfragment van een kruik. Samen met de rand van een biconische drinkbeker in steengoed uit Langerwehe, overdekt met ijzerengobe⁴⁰ (fig. 41,6), levert al dit materiaal nuttige chronologische informatie op. Dit brengt er ons toe de datering van dit archeologisch spoor te situeren in de 13de of vroege 14de eeuw . Ook hier lijkt de associatie met de laatmiddeleeuwse ploeglaag voor de hand liggend.

Spoor 38: Eivormig spoor bestaande uit een mengeling baksteenpuin, brokken mortel, houtskoolfragmenten en bruinigrijze zandleem. Bij gebrek aan vondsten is dit spoor niet te dateren.

Spoor 39: Rechthoekig spoor met een vulling van donkergrijze, uitgesproken houtskoolrijke zandleem met baksteenfragmenten. In het opvullingspatroon scheiden zich duidelijk 2 grote

⁴⁰ Hurst 1977, fig. 6, 3.

pakketten af. Terwijl de jongste dempingslaag integraal kon worden onderzocht, zagen de veldwerkers zich verplicht om, als gevolg van de beperkte tijdslimiet, de resterende, onderste gedeeltes van deze structuur ongemoeid te laten. De meeste objecten zijn afkomstig uit het bovenste pakket : het reducerend gebakken, grijze vaatwerk is verhoudingsgewijs minimaal vertegenwoordigd in die bovenste vulling : slechts 2 diagnostische stukjes refereerden naar een kookpot en een kom. De hoofdmoot in dit vondstencomplex bestond overwegend uit rood aardewerk en telde ongeveer 19 exemplaren w.o. 1 volledige, schaars geglazuurde grape (fig. 54,2). Binnen het rode aardewerk ligt het accent op de open vormen (fig. 55,2-3) : één van de meest markante stukken binnen deze groep is een secundair verbrande *tazza* waarvan de binnenzijde overtrokken is met groen loodglazuur (fig 56) : de spiegel zelf is versierd met 2 geïnciseerde en overlappende (zespuntige ?) sterren. Kenmerkend voor de 15de eeuw is een fragment van een bordtype met slibversiering en rustend op uitgeschulpte voetjes (niet afgebeeld)⁴¹. De 4 kruikindividuen bezitten allemaal een kenmerkende bandvormige rand met een lichte doorn en een al of niet verdikte lip. Enkele wandfragmenten van kruiken of (kamer)potten dragen resten van een witte slibdecoratie⁴² (fig.55,1), in de vorm van elkaar kruisende boogjes. Te midden van de tientallen baksteenfragmenten dook 1 compleet exemplaar op, met als afmetingen : 11,5cm x 5cm x 22cm. De onderliggende lagen waren samengesteld uit bruinigrijze leem, vermengd met dense pakketten van lokaal gewonnen veldstenen. De jongste, bovenste dempingsfase dagtekent uit de 15de eeuw.

Spoor 40: Groot onregelmatig en langwerpig spoor met een vulling van donkergrijze houtskoolrijke zandleem. Bevat baksteen- en aardewerkfragmenten. Tijdsdruk noopte de opgravers ook dit spoor ongemoeid te laten.

Spoor 41: Onregelmatig gevormd spoor met een vulling van homogene grijze, houtskoolrijke zandleem. De omvang van deze structuur wijst vermoedelijk op een geconcentreerde groep van kuilen; binnen de beperkte opgravingstermijn was geen mogelijkheid meer dit van naderbij te onderzoeken. Bijgevolg beperkte de opgraving van dit spoor zich tot het opschaven in plan en de recuperatie van het hierbij aangetroffen materiaal. De materiaalinventaris omvat in totaal 17 stukken aardewerk, waarvan slechts 1 scherfje grijs aardewerk van een niet nader te bepalen recipiënt. De overige 16 fragmentjes behoren toe aan een pan met holle steel (fig 41,3), een (pap)kommetje met een geel geglazuurde binnenwand

⁴¹ Bruijn 1979, afb. 52-55 ; De Groote 1992, fig.18, 4-7 ; De Groote 1993, fig. 47 en fig. 48, 22-23.

⁴² cf contemporaine voorbeelden uit de abij van Beaulieu te Petegem (De Groote 1992, fig. 21, 4) en uit Aalst (Zeebroek en De Groote 2001/2, fig. 43-46).

en de rand van een grape. Deze stukken kunnen algemeen in de 15de /16de eeuw gesitueerd worden.

Spoor 42: Bevond zich in de zuidelijke randzone van de bouwput. Het betreft een circulair paalspoortje, met een diameter van 0,50 m, gekenmerkt door een houtskoolrijke, grijze zandleemvulling. De inhoud was vondstenloos en laat bijgevolg geen datering toe.

Spoor 43: Paalspoor (?) met een vulling van grijze houtskoolrijke zandleem. Enkel waargenomen in het westelijk lengteprofiel en op grond daarvan algemeen gedateerd in de 16de -17de eeuw.

Spoor 44: Kuil zichtbaar in het westelijk lengteprofiel en bestaande uit lichtbruingrijze tot grijze zandleem. Deze structuur is te correleren met de laatmiddeleeuwse ploeglaag en stamt uit de 13de - vroege 14de eeuw.

Spoor 45: Ondiepe uitgraving, opgevuld met een lichtbruingrijze tot grijze zandleem, en alleen opgemerkt in het westelijk lengteprofiel. Dit spoor valt eveneens samen met de oudste ploeglaag uit de 13de - vroege 14de eeuw.

Spoor 46: Het gaat om een kuil bestaande uit donkerbruingrijze zandleem met opvallend veel houtskool, grote brokken verbrande wandbepoetsing en botmateriaal op de bodem. Enkel zichtbaar in het westelijk lengteprofiel. De enkele stukjes steengoed en de stratigrafische positie van het spoor wijzen op een datering in de late 16de of 17de eeuw.

Spoor 47: Kuil bestaande uit donkerbruine zandleem met grote brokken verbrande leem, baksteenpuin, brokjes houtskool en veel botmateriaal. Enkel zichtbaar in het westelijk lengteprofiel. Slechts 8 scherven kwamen uit deze kuil te voorschijn. Met uitzondering van 1 onbepaald bodemfragment kunnen we de diagnostische stukken in grijs aardewerk toewijzen aan 2 kruiken en een voorraadpot. De kruikranden worden gekenmerkt door een geprononceerde doorn en een naar buiten gebogen lip; het worstvormige oor vertoont een ronde sectie (fig. 40, 2). De morfologie van de voorraadpotrand vindt aansluiting bij grotere en meer robuuste voorbeelden uit Aalst⁴³ en van op de Markt te Geraardsbergen⁴⁴ uit de tweede helft van de 13de en eerste helft van de 14de eeuw (fig. 40, 8). Een voorraadpotfragment in eenzelfde technisch en vormelijk fijnere uitvoering kwam in 2009 te voorschijn bij een werfcontrole in de Oudenaardestraat te Geraardsbergen⁴⁵. Een aanverwante randvorm vonden we bij een voorraadpot uit een Gentse context uit de tweede helft van de

⁴³ De Groote en Moens 1994, fig. 23, 8-9.

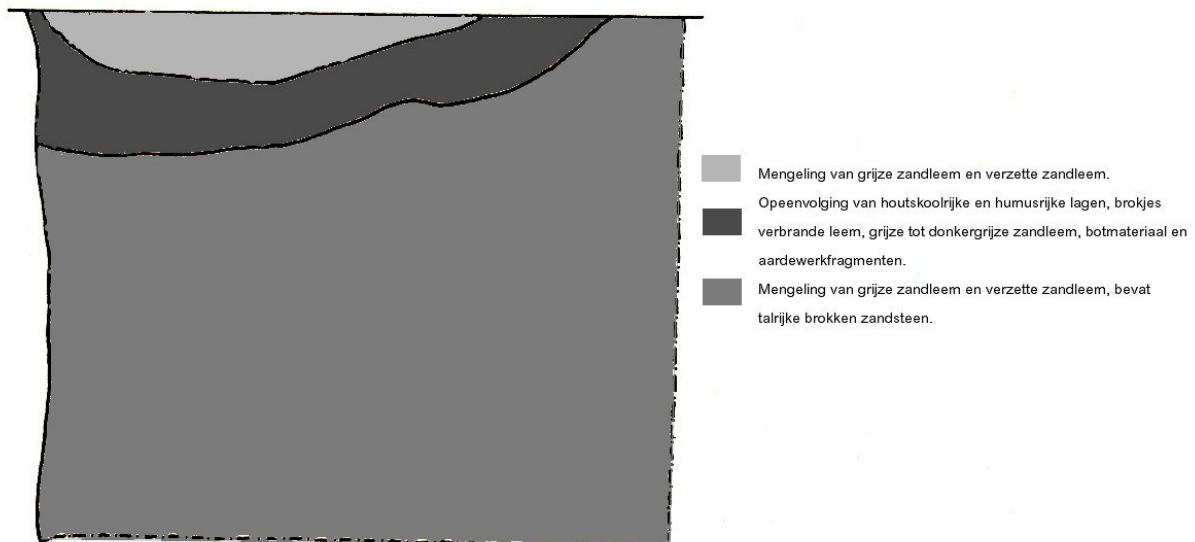
⁴⁴ Beeckmans 2004, fig. 32, 1.

⁴⁵ niet-gepubliceerde vondsten.

13de en vroege 14de eeuw⁴⁶. Het oxiderend gebakken vaatwerk vinden we terug onder de vorm van 2 stukjes van een schaars geglazuurde grape. Het enige importmateriaal bestaat uit een rand van een kruik in Rijnlands steengoed en een wandfragment van een kruik of beker overtrokken met ijzerengobe (Langerwehe)⁴⁷. Op basis van het schaarse materiaal ziet het er naar uit dat de demping van deze structuur zich ergens in de 14de eeuw moet situeren.

Spoor 48: Kuil bevat naast donkerbruingrijze zandleem veel losse brokken baksteenpuin en verbrande leem en is enkel zichtbaar in het westelijk lengteprofiel. Dit spoor hangt stratigrafisch samen met spoor 14 en stamt bijgevolg uit de 16de eeuw.

Spoor 49: Tekende zich in grondplan af als een groot archeologisch spoor dat zich in grondplan van de rest onderscheidde door een uitgesproken donkergrijze, humusrijke zandleem. Wellicht omvatte dit spoor meerdere kuilen doch tijdens de laatste dagen van de archeologische interventie moesten de archeologen genoeg nemen met één enkele sectie,

aan de zuidzijde, om dit complex te onderzoeken. Zoals in spoor 39 het geval was, kwamen de meeste vondsten uit het jongste, bovenste pakket te voorschijn terwijl de rest van de opvulling bestond uit honderden stukken veldsteen. De beperkte hoeveelheid materiaal die in de jongste laag werd ingezameld komt in een verder hoofdstuk 5.1 aan bod. Het liet alvast toe deze fase in de eerste helft van de 16de eeuw te dateren.

Spoor 50: Onregelmatig spoor, hangt mogelijks samen met spoor 40 en 41. Naast kleiner baksteenpuin kwam uit deze context een volledig bewaarde baksteen tevoorschijn, met als afmetingen : 24,5cm x 11cm x 5cm. Het spoor dateert vermoedelijk uit de 14de - 15de eeuw.

⁴⁶ Raveschot 1982, nr. 13.

⁴⁷ Hurst 1977, fig. 6, 3.

Spoor 51: Homogene bruinigrijze laag vermengd met talrijke brokken veldsteen en enkele fragmenten baksteenpuin. De datering lijkt op stratigrafische gronden in de 14de -15de eeuw te situeren.

Spoor 52: Dit spoor bestond uit een mengeling van lichtgrijze en bruinigrijze zandleem met fijne baksteenfragmenten en brokjes houtskool. Het wordt doorsneden door spoor 50. Datering waarschijnlijk in de 14de eeuw.

Spoor 53: Homogeen donkerbruine zandleem doorspekt met fijne brokjes baksteenpuin met plaatselijke concentraties van baksteen- en tegelfragmenten. Er werden fragmentjes grijs aardewerk en Siegburg steengoed gerecupereerd. Datering late 14de-15de eeuw.

Spoor 54: Samenhang van diverse grijze dempingslagen met houtskoollensjes, brokjes verbrande leem en houtskoolbrokjes. De vulling leverde slechts een wandfragment van een kruik of beker in steengoed uit Langerwehe op; zowel binnen- als buitenzijde zijn overtrokken met ijzerengobe. Datering : 13de eeuw⁴⁸.

Spoor 55: Homogene donkergrijze zandleem met houtskoolfragmentjes en fijne brokjes verbrande leem. Niet gedateerd.

Spoor 56: Blauwgrijze zandleem met een kleiige textuur, bevat houtskoolfragmenten. Niet gedateerd.

Spoor 57: Fijne mengeling van grijze leem, donkergrijze en beige zandleem. Bevat talrijke fragmentjes houtskool. Niet gedateerd.

Spoor 58: Min of meer gelaagde demping van talrijke brokken verbrande leem, houtskoollensjes en verzette zandleem. Er werd een fragment van een gebogen pan gerecupereerd (*imbrex?*). Door zijn stratigrafische situering plaatsen we dit spoor in de 13de of vroege 14de eeuw.

Spoor 59: Homogeen groengrijze zandleem. In de onderste vulling van dit spoor vond men een fragment van een nok- of dakbekroning met geprofileerde, opstaande kam, overtrokken met groene glazuur (fig.14). Gelijkaardige nokpannen zijn in Geraardsbergen gekend uit een 13de/14de eeuwse puinpakket van een laatmiddeleeuwse stadwoning aan de Markt⁴⁹. Dergelijke kleurrijke

Figuur 14 fragment van een versierde nokpan.

⁴⁸ mondelinge info door dr. Koen De Groote (VIOE), waarvoor dank.

⁴⁹Beeckmans 2004, fig.40, 1.

religieuze gebouwen of rijkere privé-woningen⁵⁰.

Spoor 60: Een onregelmatig uitgegraven kuil in de noordoostelijke hoek van de bouwput. Diverse dempingpakketten zijn waarneembaar in de opvulling, gaande van een mengeling met geremanieerde zandleem tot humusrijke lenzen en donkergrijze zandleem. In de centrale vulling trof men slechts 1 randfragment van een kogelpot aan. De studie van dit object en de stratigrafische ligging van deze kuil leiden tot een datering in de 10de -11de eeuw (cf. hoofdstuk 5.1).

Spoor 61: Halfcirkelvormige kuil tegen het oostelijk lengteprofiel.

Spoor 62: Kuil met karkas van een rund. (fig. 36 en hoofdstuk 6)

De onderzochte sector bracht geen directe bewoningssporen aan het licht. Met uitzondering van 1 bakstenen waterput uit de 18de/19de eeuw bevatte het onderzochte terrein geen archeologische constructieresten *in situ*. De onderzochte sporen leverden een aanzienlijke hoeveelheid vondsten van diverse aard op. Naast verschillende soorten aardewerk konden er ook een aantal metalen objecten, bouwmaterialen, glasvondsten en faunale botresten worden ingezameld. Grondig onderzoek van dit vondstmateriaal kan allerlei informatie opleveren over menselijke aanwezigheid en de door hen uitgevoerde activiteiten. Daarbij dienen archeologische vondsten op de eerste plaats gezien te worden als materiële overblijfselen van activiteiten. Veel activiteiten zijn plaatsgebonden en worden dus in een bepaalde ruimte uitgevoerd zoals voedselbereiding in een keuken. Bij sommige activiteiten ontstaat specifiek afval dat op bepaalde plaatsen wordt gedumpt. Meestal worden die stortplaatsen zodanig gekozen dat men met weinig moeite het afval kwijt is.

In de Grotestraat werden de grote rechthoekige leemwinningskuilen kort na het uitgraven terug opgevuld met afval.

Uiteraard geven deze archeologische vondsten geen compleet beeld over de vroegere menselijke activiteiten of materiële cultuur. Dit heeft verschillende oorzaken. Een grote beperking is dat archeologische vondsten meestal uit de bodem komen, hetgeen met zich meebrengt dat het bijna alleen om voorwerpen gaat die vroeger -om wat voor reden dan ook- in de grond gedumpt zijn geweest. Lang niet alles verdween in de bodem, immers veel materialen werden herbruikt of gerecycleerd. Bij afbraak van een gebouw werd veel sloopmateriaal afgevoerd om het elders opnieuw te gebruiken. Een andere beperking is dat niet alle vondstencategorieën even goed bewaren in de bodem. Men denkt hierbij aan

⁵⁰ Verhaeghe 1988, 99-101.

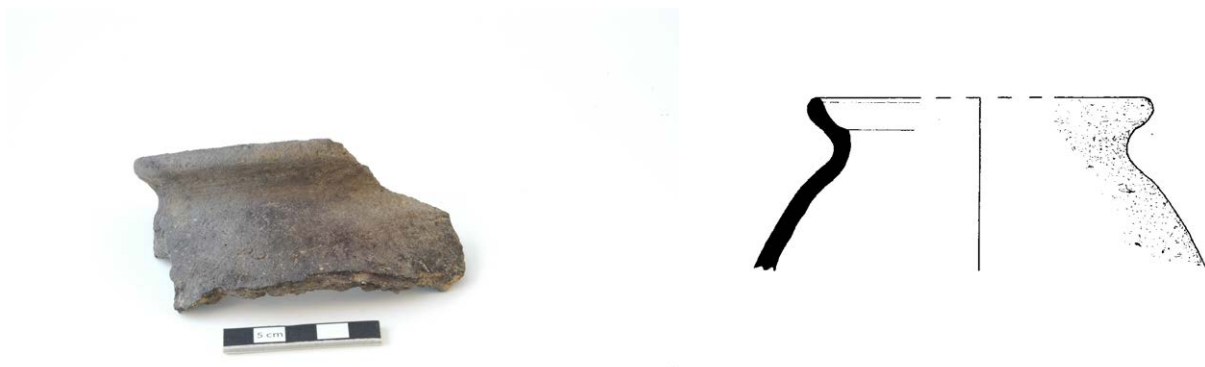
afgedankt textiel en leder. Er bestaan dus ook organische materialen die geen zichtbare sporen achterlaten in de bodem.

Een laatste beperking is de manier van opgraven en de uiteindelijke verwerking van die resultaten. Opgraven kan eenvoudig voorgesteld worden als het selectief vernietigen van archeologische sporen. Toch is een opgraving een serieuze wetenschappelijke aangelegenheid waarbij wordt getracht zoveel mogelijk te documenteren wat men in de bodem weggraaft ('vernield'). Archeologische vondsten zijn bepalend voor de resultaten van een opgraving. Maar vondsten worden vaak onbewust selectief ingezameld. De precisie van de schop en het truweel ligt uiteraard lager dan wanneer contexten integraal worden gezeefd. Factoren zoals tijd(sdruk), geld en kennis bepalen de uiteindelijke kwaliteit van de opgraving.

5. VONDSTEN

5.1. Toelichting bij enkele opmerkelijke vondstcomplexen

Spoor 60 : in de uiterste noordoostelijke hoek van de uitgegraven zone stak een op het eerste grondplan moeilijk herkenbare kuil die de archeologen door tijdgebrek en tevens als gevolg van de ongunstige ligging van de structuur niet volledig hebben kunnen onderzoeken. De studie van het profiel toont ons een uitgegraven structuur met getrapte wanden en een drietal dempingspakketten (fig. 11). De smalle sectiesleuf bracht uit het middelste niveau slechts één dateerbaar element te voorschijn. Het betreft een randscherf van een kogelpot uit de volle middeleeuwen (fig. 15). Technisch gezien moet het stuk tot stand zijn gekomen met de vrije hand of op een traaglopende draaischijf.

Figuur 15 Randscherf van een kogelpot.

Het eenvoudige randprofiel met dekselgeul treft men normaal niet in de Karolingische tijd aan, tenzij misschien in de overgangsfase (late 9de – vroege 10de eeuw). De technische kenmerken van baksel en fabricage blijken algemeen gebruikt in de volle middeleeuwen tot in de 11de eeuw, en wordt gradueel vervangen door gedraaid aardewerk in de periode eind 11de – vroege 12de eeuw. Een datering in de 10de – 11de eeuw lijkt dus gerechtvaardigd⁵¹. Of deze structuur daadwerkelijk ook tot die periode behoort valt niet uit te maken aangezien de context slechts partieel onderzocht kon worden en de analyse van de houtskoolstalen nog in uitvoering is⁵². Niettemin lijkt de stratigrafische relatie met de daaropvolgende chronologische fase op basis van de fysieke verhoudingen in het lengteprofiel van de bouwput te wijzen op een vroege datering voor dit spoor.

⁵¹ De identificatie en beschrijving van dit randscherfje gebeurde door dr. Koen De Groote (VIOE), waarvoor dank.

⁵² Met medewerking van Mark Van Strydonck (Kikirpa) waarvoor dank.

Spoor 3 bleek tijdens de machinale afgraving van het terrein grotendeels uitgewist. Uit de resterende vulling recupereerden de veldwerkers nog scherven van een grijze voorraadpot, een stuk van een smalle vetvanger in grijs aardewerk uit de 14de eeuw⁵³, evenals een randfragment van een geglazuurde vetvanger in rode ceramiek, een teilrand (fig. 41, 2) enkele fragmenten van Siegburgsteengoed en een speciale vondst, nl een vloertegel met swastikamotief (fig. 16).

Figuur 16 Vloertegelfragment met swastikamotief.

De tegel is aan 2 zijden afgebroken, maar moet oorspronkelijk min of meer rechthoekig geweest zijn met reconstrueerbare afmetingen van ca 7,3 cm op 6,5 cm. De dikte bedraagt 17 à 18 mm. De technische eigenschappen bestaan uit een oxiderend gebakken klei met daarop een decoratief motief in geel slib. Het betreft een naar links draaiende swastika, waarvan de armuiteinden blokvormig zijn uitgewerkt. De enige vloertegels met een identiek patroon troffen we tot nu toe uitsluitend aan bij de uitgebroken koorvloer uit de Onze-Lieve-

Vrouwekerk te Kortrijk⁵⁴; de bouwhistorische context voor de Kortrijkse tegels situeert zich op

het einde van de 13de en het begin van de 14de eeuw. Gezien de aanwezigheid van o.m. het jongere Siegburgmateriaal lijkt het erop dat we hier geconfronteerd worden met een bouwelement afkomstig van een uitgebroken, oudere constructie.

Vloeren met swastikapatronen duiken in de late middeleeuwen veelal op in religieuze, i.e. christelijke en Joodse, gebouwen⁵⁵. De aanwezigheid van deze tegel in een kuilvulling doet vragen rijzen naar de exacte herkomst van dit stuk : de enige, kerkelijke constructie in de onmiddellijke omgeving was de originele Sint-Katelijnekapel, de huidige Sint-Katharinakerk. De vondstomstandigheden van de swastikategel geven evenwel geen eenduidig uitsluitsel over dit gebouw als mogelijke origine. Gelet op de onvolledigheid van deze context opteren we voorzichtigheidshalve voor een ruime datering in de 14de - 15de eeuw.

⁵³ Identificatie door dr. Koen De Groote (VIOE), waarvoor dank.

⁵⁴ Despriet 2003, fig. 73, C en fig. 75, 6-9.

⁵⁵ De Belie 1992, p. 33, fig. 122.

Spoor 10 tekende zich op het grondvlak af als een kleinere, min of meer rechthoekige kuil

van ca 1,20m op 0,70m. In doorsnede zijn duidelijk 2 hoofdpakketten zichtbaar : beide vullingen bevatten een donker bruingrijze leem, vermengd met fijne brokjes van verbrande leem en houtskoolfragmenten. De steile, rechte wanden wijzen op de zorgvuldige uitgraving van deze structuur, ongetwijfeld met het oog op zandleemwinning (fig. 17).

Figuur 17 Sectie op kuil 10.

De schaarse vondsten uit deze context bevonden zich gefragmenteerd, doch in concentratie, op de min of meer vlakke kuilbodem. Na refitting blijkt het om 2 recipiënten in rood aardewerk te gaan. We reconstrueerden in de eerste plaats een quasi-volledige en ca. 19cm hoge grape met 3 beschadigde pootjes (fig. 46). De hoge, rechte rand vertoont een verlengde en naar buiten uitstaande lip waarin een lichte dekselgeul is uitgespaard. De onderbuik draagt resten van roet. De buitenwand is overtrokken met een groenachtige glazuur, terwijl een dergelijke deklaag zich aan de binnenzijde beperkt tot een eigenlijke bodemvlak. Morfologisch vindt het Geraardsbergse exemplaar aansluiting bij een type van grape dat binnen een omvangrijk aardewerkensemble te Aalst werd aangetroffen: chronologisch is deze vorm onder te brengen in de tweede helft van de 15de eeuw en eerste helft van de 16de eeuw⁵⁶.

⁵⁶ Zeebroek en De Groote 2001/2002, 340 en fig. 38, 8-9.

Het aandachtspunt bij deze kuil waren ongetwijfeld de resten van een partieel geglazuurde voorraadpot (fig. 18). Enkele tientallen scherven lieten toe het stuk voor bijna de helft te reconstrueren; de bodem ontbreekt evenwel waardoor niet uit te maken valt of het lichaam

Figuur 18 Fragmenten van voorraadpot.

rustte op een standing of standvinnen – beide variaties duiken bij dit type van laatmiddeleeuwse voorraadpot immers op⁵⁷. De afgeronde rand sluit rechtstreeks aan op het lichaam en vertoont aan de binnenzijde een fijn, rondlopend geultje. Van oren of handvatten is bij de Geraardsbergse pot geen sprake. Het betreft een relatief gedrongen stuk vaatwerk, met brede doch afhangende schouders (fig. 44). De gereconstrueerde randdiameter bedraagt min of meer 19cm ; de oorspronkelijke hoogte moet bij benadering 25cm geweest zijn. Enkel de rand en schouders zijn overtrokken met een roodbruine glazuur. Op de schouders van de bewaarde ceramiekfragmenten bevinden zich 2 opschriften in gotische letters, vervaardigd in wit slib. Oorspronkelijk moeten op het volledige recipiënt 3 dergelijke, identieke woorden geappliqueerd geweest zijn. Het enige compleet bewaarde woord laat zich lezen als "MARIA", waarbij de "M" groter en decoratiever is uitgewerkt (fig. 45). Bij het tweede opschrift is de "M" afgebroken, maar de overige letters zijn identisch (fig. 46). Vermeldenswaard is dat bij beide namen van de laatste letter "A" slechts een klein fragment is overgebleven. Hieruit en ook uit het feit dat de letters zich a.h.w in hoogreliëf presenteren, leiden we af dat de woorden met behulp van een (flexibele?) sjabloon zijn aangebracht.

Gewijde opschriften met referentie naar Maria komen op diverse stukken vaatwerk uit de 14de, 15de en 16de eeuw voor, en dit niet alleen op het lokaal geproduceerde rode en grijze aardewerk⁵⁸, maar ook op sommige groepen van importservies (o.m. op zgn lusterwaar⁵⁹). Voorraadpotten met liturgische en/of Maria-gerelateerde opschriften – weliswaar in grijs aardewerk – zijn daarentegen tot nog toe enkel gekend uit Nederlandse sites : ze kwamen te

⁵⁷ Voorbeelden uit binnen- en buitenland zijn te vinden in o.m. Londerzeel (Dewilde et al 1994, fig. 3.21, 1-2) en Utrecht (Bruijn 1979, afb. 46 en 47).

⁵⁸ bijvoorbeeld bij Renaud 1959, afb. 13 en 14 ; Hurst, Neal, en van Beuningen, Pl. 24 en 25, Carmiggelt 1991, fig. 9.1 en bij De Groote 1992, fig.25, 1.

⁵⁹ Frothingham 1951, fig. 77, 81 en 90 ; Hurst & Neal 1982, fig. 1, 1-5 ; Caiger-Smith 1985, Pl. 61 ; Hurst, Neal en van Beuningen 1986, fig. 19, 40 . Guttiérrez 2000, fig.6.4.

voorschijn in Utrecht⁶⁰, Amsterdam⁶¹, 's Hertogenbosch⁶² en Russum⁶³. Merkwaardig is evenwel dat bij deze Nederlandse exemplaren uit de 14de /15de eeuw de tekst steeds is aangebracht met behulp van een radstempel. In menig opzicht is de Geraardsbergse voorraadpot technisch gezien opmerkelijk aangezien de opschriften in tegenstelling tot andere geciteerde recipiënten met tekst niet op het oppervlak is geschilderd of erin uitgesneden (zgn. *sgraffito*), maar er als het ware is 'opgekleefd' en er aldus een effect van reliëf ontstaat : het betreft een pottenbakkerstechniek die nog reminisceert aan de opgelegde ornamentiek bij het hoogversierde aardewerk uit de 13de-14de eeuw⁶⁴. Aan de religieuze opschriften schrijft men doorgaans een apotropäische, profylactische of protectieve betekenis toe : wellicht hoopte de middeleeuwse mens op die manier de inhoud van het recipiënt te vrijwaren van bederf⁶⁵. De associatie van Maria-figuur met culinair gerelateerd vaatwerk blijkt overigens ook uit een 14de-15de eeuwse vetvanger uit 's-Gravenhage, waar met behulp van een (rol?)stempel het opschrift "AVE MARIA" is aangebracht⁶⁶. Eén enkele auteur associeert dergelijke potten echter met de opslag van wijwater⁶⁷. De contextuele omstandigheden waarin de Geraardsbergse voorraadpot zich bevond dragen helaas niet bij tot opheldering van deze problematiek.

Binnen het schervenensemble uit deze context troffen we een wandfragment van een pot aan met dezelfde technische kenmerken, met eveneens een gedeelte van een letter in wit-geel slib. Het is echter niet duidelijk of dit scherfje van dezelfde voorraadpot afkomstig is dan wel of we hier te maken hebben met een nieuw exemplaar.

Op basis van de weinige dateerbare stukken uit dit spoor situeren we de demping van deze kuil dan ook ruim in de tijd, nl. in de tweede helft van de 15de of eerste helft van de 16de eeuw.

⁶⁰ Bruijn 1979, afb. 5.

⁶¹ van Regteren Altena & Zantkuyl 1969, fig. 5,1 ; Baart et al. 1977, 238, nr. 444.

⁶² van de Vrie 2008, 267.

⁶³ op.cit., afb. 1.

⁶⁴ Verhaeghe 1982, 153.

⁶⁵ van de Vrie 2008, 267.

⁶⁶ Magendans & Waasdorp 1985, afb. 18 ; Carmiggelt & van Ginkel 1993, 35 (foto).

⁶⁷ van Regteren Altena & Zantkuyl 1969, 244.

Spoor 17 tekende zich af als een onregelmatige driehoekige structuur met zijden van ca. 1,40m x 1,75m x 1,15m. Teneinde de relatie tot het nabijgelegen spoor 19 te onderzoeken sneed de sectie dan ook doorheen beide sporen (fig. 19).

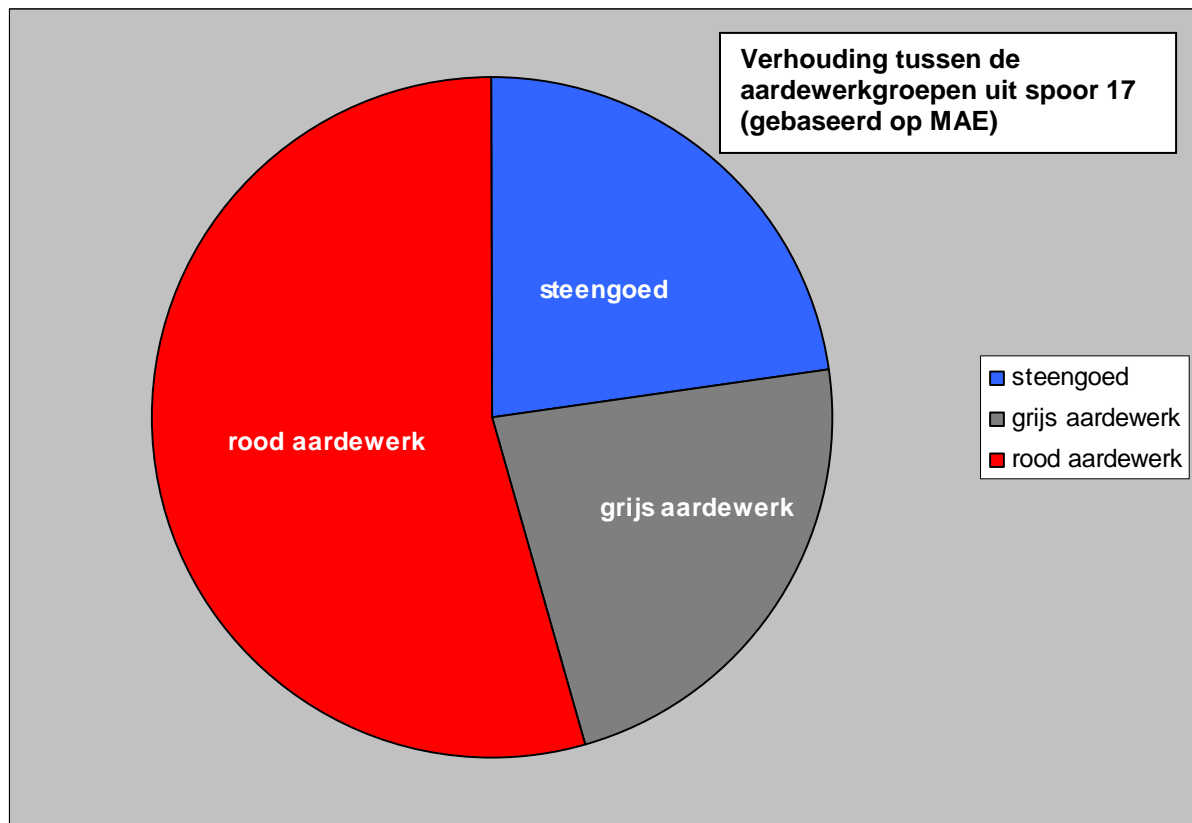

Figuur 19 Sectie op spoor 19 en 17.

Uit hun stratigrafische samenhang, evenals uit de studie van het gerecupereerde materiaal blijkt spoor 19 ouder dan spoor 17 te zijn. De naar het noorden afhellende bodem van spoor 17 bereikte een maximale diepte van 0,60m t.a.v. het afgestripte niveau. Met uitzondering van een 5 tot 8 cm dunne, zwarte en organische laag op de zuidelijke bodemhelft bevatte spoor 17 een homogeen, donker bruingrijze zandleemvulling die plaatselijk vermengd was met baksteenfragmenten en stukken veldsteen. Op de bodem van de kuil lag een dens pakket van aardewerkfragmenten. Na 'refitting' van alle scherven, blijkt het servies te zijn samengesteld uit minstens 43 recipiënten, waarvan iets minder dan één vierde tot de groep van het grijze aardewerk behoort. Deze grijze ceramiek wordt vertegenwoordigd door voornamelijk open vormen zoals een teil (fig. 49,6) en 2 kommen (fig. 49,7-8) ; de bodem van een grote pot of kruik op standring maakt als enige deel uit van de categorie der gesloten vormen (fig.49,3). Enkele scherven grijze ceramiek zijn wellicht al residueel te beschouwen.

Naast gebruiksservies identificeerden we bij de grijze waar ook een wandfragment van een afvoerbuis, gekenmerkt door een hoekige schouder en prominente draairingen aan de binnenzijde (fig. 49,5) ; dit scherfje vindt vormelijk aansluiting bij een buistype waarvan

gave stukken *in situ* elders in Geraardsbergen te voorschijn kwamen⁶⁸. Ook te Aalst⁶⁹ en Oudenaarde⁷⁰ kent men dergelijke drainagebuizen uit laatmiddeleeuwse contexten.

De groep van het zgn. rode aardewerk manifesteert zich in kuil 17 met 24 exemplaren kwantitatief als merkkelijk dominant. Het zijn vooral de open vormen die het morfologische spectrum overheersen (fig. 52-53). De teilen hebben een kenmerkende, al of niet verdikte, afgeronde rand met een uitgesproken doorn ; bij deze exemplaren is enkel de binnenzijde overtrokken met loodglazuur (fig. 52,1-2). Bij de kleinere kommen stippen we hier ook de aanwezigheid van zgn. 'papkometjes' aan (fig. 52,3-4). Geen enkel recipiënt van dit type uit spoor 17 bleef compleet bewaard, maar kenmerkend is hier vooral de gebogen, vaak geribde rand met uitstekende doorn. De bovenkant van de rand draagt een roodbruine glazuur, terwijl de binnenzijde van de kommetjes geel geglaazuurd is. De buitenwanden blijven onbedekt.

Dergelijke papkometjes duiken heel frequent op in elk 15de en 16de eeuwse aardewerkcomplex op tal van sites in onze regio, zoals te Petegem⁷¹, Enname⁷², Aalst⁷³ en

⁶⁸ Beeckmans 1999, 213, fig. 1 ; Beeckmans et al. 2004, fig. 41, 2.

⁶⁹ Callebaut 1985, fig. 3, 15.

⁷⁰ De Groote 2008, 290 en fig. 232.

⁷¹ De Groote 1993, fig. 17, 11-15.

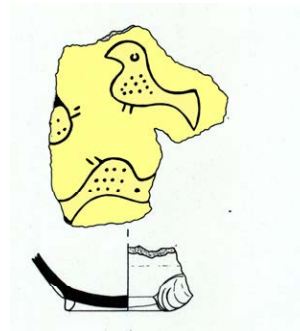
⁷² Lemay 1994, fig. 7, 8.

⁷³ Zeebroek en De Groote 2001/2, fig. 35, 5-9.

Zottegem⁷⁴. Eén kommetje springt in het oog omwille van zijn decoratieve uitwerking. De rand ontbreekt maar de bodem rust op 3 standvinnen (fig. 20-21). De binnenzijde is overtrokken met witgeel

Figuur 21 Profieltekening van kommetje met sgraffitoversiering.

Figuur 20 Kommetje met sgraffitoversiering.

slib waarin d.m.v. *sgraffito*-techniek gestileerde vogels (duiven?) zijn weergegeven (fig. 52,5). Een gesloten context uit de Vleeshuis-site te Oudenaarde, gedateerd in de periode 1450-1550, leverde komfragmenten op met een ingesneden patroon van een vogel (adelaar?) met gespreide vleugels⁷⁵. Andere, vergelijkbare ornithomorfe decoraties op sgraffitoversierde kommen en borden zijn te zien op o.m. de sierkom met het wapenschild van abt Willem Wijmeersch uit de Baudelo-abdij in Sinaai afkomstig uit een late 15de - begin 16de eeuwse context⁷⁶ en op een 'huwelijksbord' uit het Nederlandse Dordrecht⁷⁷. Nederlandse vorsers gaan er vanuit dat de frequente voorstellingen van duiven op sgraffito- of slibversierde recipiënten een matrimoniale, amoureuze of andere symbolische betekenis hadden⁷⁸.

Een klein stuk vaatwerk met een korte uitstaande rand is ongetwijfeld afkomstig van een type van kamerpot dat tal van parallellen kent uit goed gedateerde complexen in Aalst⁷⁹ en uit een afvalkuil in de Abdijstraat te Geraardsbergen⁸⁰ (fig. 51,3). De vormevolutie van de kamerpot in de regio Oudenaarde wordt verhelderend geïllustreerd in de recente studie van de hand van dr. Koen De Groote⁸¹. Opmerkelijk bij het materiaal uit kuil 17 is de vrij goede bewaringsgraad van de geglazuurde grappen. Minstens 3 complete grappen uit deze primaire depositie bevonden zich in verbrijzelde toestand op de bodem van de kwetsieuze kuil (fig. 50

⁷⁴ Deschieter 2001, fig. 14, 1 ; en ook bij het niet-gepubliceerde en verloren materiaal uit de noodopgravingen van 2007 in de Hoogstraat.

⁷⁵ De Groote 2008, pl. 88, 3)

⁷⁶ De Smet 1989/90, fig. 3 ; De Belie 1997, afb. 103 : Deze kom droeg daarenboven een inscriptie met de naam van Maria.

⁷⁷ Bitter et al. 2004, afb. 214.

⁷⁸ op.cit. , 132-133.

⁷⁹ Zeebroek en De Groote 2001/2, fig. 43.

⁸⁰ Vandenberghe 1978, pl. 1, 1-2.

⁸¹ De Groote 2008, 166-170.

& 51,1). Alle individuen vertonen gebruikssporen onder de vorm van roetaanslag op de onderbuik en de rand. Voorzover de pootjes bewaard zijn stellen we aan de onderzijde hiervan ook slijtage vast. Zowel aan de binnen- als buitenzijde zijn deze kookrecipiënten overtrokken met een roodbruine loodglazuur. Het hier vertegenwoordigde grapetype heeft een gedrongen lichaam en is voorzien van een karakteristieke uitstaande rand, met een lichte (deksel)geul, en voorzien van een licht geknikte en uitgelengde lip (fig. 50,1-2). Dit model sluit nauw aan bij de grape afkomstig uit spoor 10 (fig. 46). Ook in Aalst vinden we deze opvallende grapevorm terug, in een context die dateerbaar is op het einde van de 15de en eerste helft van de 16de eeuw⁸². Een laatste grape-exemplaar is enkel vertegenwoordigd door 1 pootje dat zich technisch en morfologisch onderscheidt van de overige stukken : het baksel is heel distinctief lichtoranje van kleur, en ook de glazuur valt op door zijn geelgroene kleurschakeringen (fig. 51,2). Wat de vormelijke uitwerking betreft, springen de sterk geprononceerde teentjes van het pootje in het oog. Grapen in dergelijke techniek en van dit type zijn eveneens gekend uit Aalst en de abdij van Beaulieu te Petegem⁸³ : het gaat hier blijkbaar om geïmporteerde stukken waarvan een Maaslandse herkomst niet uitgesloten lijkt⁸⁴.

Met minimum 10 exemplaren bekleedt het kwaliteitsvolle, doch sterk gefragmenteerde steengoed een prominente rol binnen dit kleine aardewerkensemble. Twee scherven zijn aan de hand van de wit-beige klei toewijsbaar aan de ateliers van Siegburg : slechts 1 diagnostisch, fijn geribbeld wandfragment laat toe een kan met slanke hals te identificeren in het aardewerkensemble⁸⁵. Van een tweede kleine scherf blijkt de oorspronkelijke vorm niet meer te achterhalen. De overige stukken steengoed klasseren we onder de globale groep van het 'Rijnlandse' steengoed, zonder die specifiek aan één welbepaald pottenbakkerscentrum toe te wijzen⁸⁶. Een rand en één bandvormig oor behoren toe aan 2 verschillende drinkkannen. Morfologisch gezien lijken die compatibel met complete stukken uit de 15de en 16de eeuw. Het schervenmateriaal uit het onderste afvalpakket wekt de indruk het resultaat te zijn van een rase, éénmalige dumping. Voor de datering van de context zijn we, bij gebrek aan externe criteria, uitsluitend aangewezen op de chronologische waarde van de ceramiek. Zowel het typologische spectrum van het steengoed als de frequente overeenkomsten met referenties naar gelijktijdige contexten uit de regio voor wat het rode en grijze aardewerk betreft, pleiten

⁸² Zeebroek en De Groote 2001/2, fig. 40, 8-9.

⁸³ Voor een discussie betreffende deze technische groep, cf. Zeebroek en De Groote 2001/2, 332-334.

⁸⁴ Mondelinge info dr. Koen De Groote (VIOE), waarvoor dank.

⁸⁵ Hähnel 1987, kat. nrs. 164-194.

⁸⁶ Deze algemene omschrijving dekt dan de ateliers van Köln, Aachen, Frechen, Langerwehe en Raeren.

voor een globale situering in de tweede helft van de 15de en eerste helft van de 16de eeuw voor dit complex.

Spoor 49 maakte deel uit van een cluster van kuilen die in de laatste dagen van de opgelegde opgravingstermijn moest worden onderzocht. De context kon niet compleet worden uitgetroffeld en bijgevolg beperkten de opgravers zich tot het onderzoek en registratie van de zuidelijke helft. De bovenste opvulling sprong in het oog door de talrijke brokken van metaalslakken en onherkenbare ijzerklompjes (cf hoofdstuk 5.2). Naast fragmenten van uitsluitend rood aardewerk (fig. 58-59) trok hier vooral een exotisch ogend scherfje met goudkleurige versiering de aandacht van de vorsers (fig. 22-23).

Figuur 22-23 fragment Valenciaanse Lusterwaar.

De technische eigenschappen van het baksel, nl een roze kern met beige randen, verraden een exotische en meer bepaald, Valenciaanse oorsprong van dit stukje⁸⁷. Op de buitenwanden bemerkt men in goudkleurige streken een soort net- of kantwerk die afgewisseld worden met banden, opgevuld met florale motieven. Dit alles is aangebracht op een ondergrond van wit tinglazuur (fig. 57,3). De inspiratie voor het specifieke kantwerkmotief vonden de pottenbakkers wellicht in het brokaattexiel dat heel courant begon te worden in de mode van die tijd⁸⁸. Dit soort versieringen vindt men bij diverse Valenciaanse, open en gesloten vormen vanaf het laatste kwart van de 15de eeuw⁸⁹ en vooral in het eerste kwart van de 16de eeuw⁹⁰. Het karakteristieke net-motief duikt ook op bij een ander 16de eeuws komtype, voorzien van vleugelvormige greepjes⁹¹. Ook in de abdij van Beaulieu figureert deze versiering op de randscherf van een kom⁹². Het Geraardsbergse stuk vertoont bovendien een samenspel van

⁸⁷ Frothingham 1951, 198-199 ; Hurst, Neal & van Beuningen 1986, 42.

⁸⁸ Frothingham 1951, 154.

⁸⁹ Barber 1915, Pl. 41 ; Frothingham 1951, fig. 110-119 en fig. 156-158 en fig. 161.

⁹⁰ Barber 1915, Pl. 38.

⁹¹ Frothingham 1951, fig. 148-149.

⁹² De Groote 1992, fig. 34, 2.

decoratieve patronen dat identisch is aan twee fraaie, Spaanse lusterwaarborden met pauselijke symboliek.

Beide borden zijn van hetzelfde type en hebben telkens een *omphalos*-bodem : enerzijds is er een bord uit het stedelijk museum van Bologna met het wapenschild van Paus Leo X (1513-

Figuur 24 Lusterwaarbord met wapenschild van paus Leo X (Opname : Museo Civico d'Arte Antica van Bologna (Italië)).

samengesteld uit een afwisseling van volledig opgevulde 'bladen', afgewisseld met stroken van kantwerk en florale en vegetatieve motiefjes. Het Geraardsbergse stukje behoorde duidelijk toe aan een recipiënt met een dergelijke versiering.

Stilistisch gezien kadert het scherfje binnen de latere, Valenciaanse lusterwaarproducties⁹⁵. De achterzijde van dit bord of deze schotel moet versierd geweest zijn met decoratieve stroken van palmblederen, een karakteristiek gegeven voor lusterwaar uit het laatste kwart van de 15de eeuw⁹⁶.

Figuur 25 Lusterwaarbord met "Urbi et Orbi"-opschrift (uit : Barber 1915).

Vondsten van Spaanse lusterwaar beperken zich hoofdzakelijk tot de grote, laatmiddeleeuwse haven- en/of handelssteden (Damme⁹⁷, Brugge⁹⁸, Sluis, Gent⁹⁹,...) en kloosters of abdijen

⁹³ Frothingham 1951, fig. 123.

⁹⁴ Barber 1915, pl. 46.

⁹⁵ Gutiérrez 2000, 32.

⁹⁶ Frothingham 1951, 154 en ook fig. 116.

⁹⁷ Mars & Termote 1987.

(Petegem,...)¹⁰⁰. Andere locaties waar occasioneel Spaanse lusterwaar opduikt zijn residentiële sites van de feodale adel of van de plaatselijke elite : een fraai voorbeeld uit de Zuid-Oost-Vlaamse regio is een kommetje uit de burchtsite van Herzele¹⁰¹.

Naast tientallen, door corrosie onherkenbaar geworden, ijzeren objecten troffen de archeologen in spoor 49 de resten van een ijzeren mes aan waarvan het bronzen heftuiteinde in de vorm van een griffioen/adelaarskop is uitgewerkt (cf. hoofdstuk 5.2). Stilistisch sluit deze kap aan bij bestekheften (lepels, vorken, messen) die vanaf de vroege 16de eeuw, overeenkomstig de smaak van die tijd, van een Renaissancedecoratie voorzien werden. Deze was uitgevoerd in de vorm van anthropo-, thero- of ornithomorfe figuurtjes, hoofdjes van *putti* of mythologische wezens¹⁰².

Tenslotte werd een fragment (2,6 cm) van een Christuskind in witte pijpenkleur gevonden (fig. 26). De Christuskinderen (ook wel stekjes, wikkel- of busselkindjes genoemd) vormen een bijzonder aspect binnen een ruimere categorie: de zgn. patacons.

Patacons zijn volplastische of platte, ronde of ovale versieringen in gebakken witte pijpenkleur met afbeeldingen in reliëf (zgn. plaketten). Zowel religieuze als profane thema's werden uitgebeeld. Ze werden met felle kleuren beschilderd en sierden het feestbrood (vollaards) of krulkoeken. Dergelijk versierd feestgebak was populair rond de periode van Kerstmis en Nieuwjaar, en bij uitbreiding van Sint Maarten tot Driekoningen. Ook feestmaaltijden van broederschappen, gaaischietingen waarbij een feestgebak als prijs gegeven werd en huwelijksfeesten komen in aanmerking. De versiering van feestkoeken en broden met patacons was vermoedelijk reeds in de 15de eeuw een typisch gebruik in onze gewesten. Deze traditie leefde echter door tot in de 20ste eeuw.¹⁰³

De Christuskinderen vormen een aparte categorie. Het gaat om naakte of gebusselde Jezuskindjes van 3 tot 5 cm groot. Ze verschillen sterk in kwaliteit en graad van detail. Waarschijnlijk werden ze op Nieuwjaarskoek gebakken als geschenk gegeven. Op 1 januari viert men immers het naamfeest van Jezus. De kleine Christuskindjes konden ook als talisman worden meegedragen...en gingen op die manier ook verloren.

⁹⁸ De Witte & Mars 1987.

⁹⁹ Raveschot 1985.

¹⁰⁰ De Groote 1992.

¹⁰¹ Beeckmans 1989.

¹⁰² Ruempol en van Dongen 1991, 91-92.

¹⁰³ Lambrecht 2007 ; De Groote et al. 2004 ; Bartels et al. 2003.

Geyskens onderscheidt drie hoofdtypes onder de Jezuskinden: het wikkelkind, Jezus met vogel en Jezus voorgesteld als *Salvator Mundi*.¹⁰⁴ Het fragment van de volplastische patacon die in kuil 49 werd gevonden behoort tot het derde type, nl. Jezuskind als 'Redder van de Wereld'.

De afbeelding van het Jezuskind als *Salvator Mundi* is een populair thema dat reeds vroeg voorkomt. De kwaliteit van de gerecupereerde patacon is behoorlijk goed. Een typisch kenmerk is de strakke en gestrekte houding van het figuurtje. De rechterarm is geheven in een zegenend gebaar. In de linkerhand draagt hij een rijksappel. Rond de hals hangt een ketting met een Maltezer kruis. Het hoofdje en de benen zijn afgebroken.

Patacons van hetzelfde type werden eveneens aangetroffen bij noodopgravingen in de Zottegemse stadskern in 2007.¹⁰⁵

In de 15de eeuw ontstaat er een grote vraag naar *devotionalia* als gevolg van een overgang naar een meer persoonlijke devotie. De kleinere *devotionalia*, gebruikt door lagere maatschappelijke klassen, omvatten naast pelgrimstekens in messing, brons, lood of tin ook heiligenbeeldjes en Jezuskindjes, gemaakt uit aardewerk. Ze hielpen de gelovigen bij hun persoonlijke geloofsbeleving of dienden als talisman.

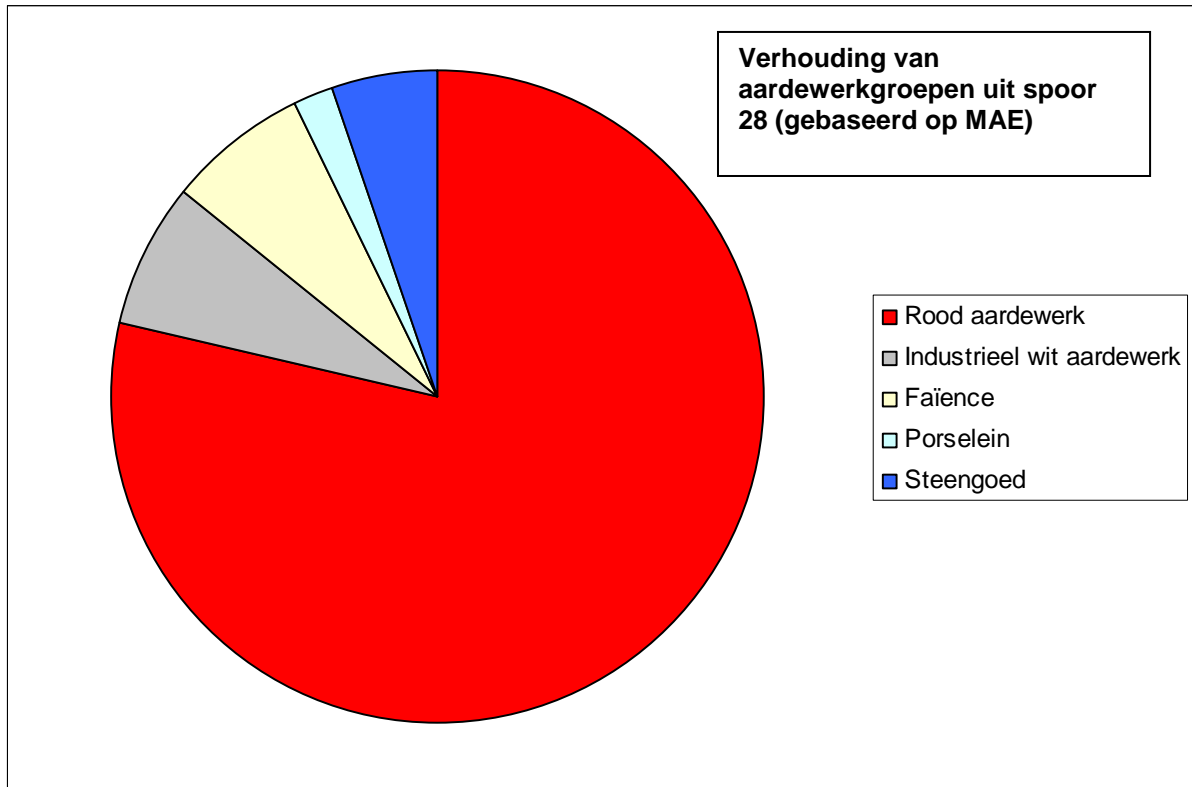
Figuur 26 Jezuskind als *Salvator Mundi*.

¹⁰⁴ Geyskens 2002, 20-25.

¹⁰⁵ Deschieter & De Wandel 2007, 96-97.

Spoor 28

De opgraving van deze context bracht, naast een aanzienlijke kwantiteit aan baksteenpuin en enkele fragmentjes van zgn. 'Delftse' tegels, ook een gevarieerd vondstencomplex met relatief goed bewaarde stukken vaatwerk, glas en botmateriaal voort.

De omvangrijkste groep is samengesteld uit recipiënten in rood aardewerk. Een eerste

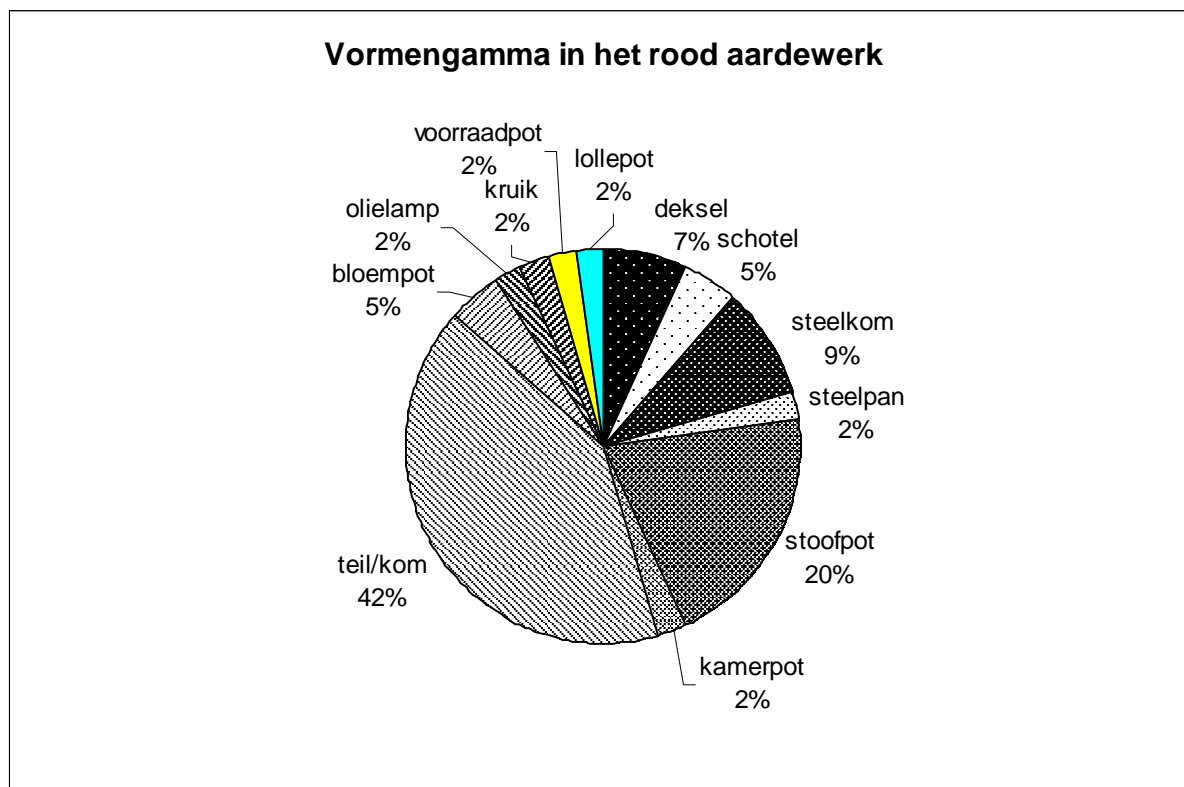
Figuur 27 Stoofpot.

voorlopige telling leverde een minimum aantal exemplaren van 15 op. De meeste hiervan konden na zorgvuldig puzzelwerk vrij compleet worden gereconstrueerd, of leverden op zijn minst een volledig grafisch en morfologisch identificeerbaar profiel op. Heel frappant bij deze categorie vaatwerk is het proportionele

overwicht van de open vormen.

Opmerkelijk is verder dat vooral één type het leeuwendeel van het vormenspectrum inpalmt, nl. kommen met 2 opstaande horizontale oren (fig. 27 & fig 63-64).

Enkele zijn voorzien van een dekselgeul en kenmerkend is tevens het gecarineerde wandprofiel (fig. 64,2-3). Dit model wordt in de literatuur ook omschreven als 'stoofpot' en zou een kenmerkende vorm zijn voor de tweede helft van de 18de en het begin van de 19de eeuw¹⁰⁶. Ook een steelpannetje maakt onderdeel uit van dit kookgerei (fig.65,3). Eén schotel (fig. 65,2) en één hoge teil (fig. 64,1) zijn overtrokken met een groenachtige glazuur.

Een drietal deksels vullen het repertorium van de open vormen verder aan (fig.67,1-3). Het grootste deksel was voor de helft reconstrueerbaar (diam. : 31,2 cm) : de algemene vorm, met de schijfvormige dekselknop, lijkt erg goed op enkele geglazuurde deksels uit een Mechelse context uit de tweede helft van de 18de eeuw¹⁰⁷. Naast functioneel huishoudelijk aardewerk bevinden zich in het ensemble ook 2 bloempotten; het grootste exemplaar heeft een rechte, blokvormige rand, en is voorzien van 2 vertikaal geplaatste oren (fig. 66,3), terwijl het kleinere in profiel hersteld exemplaar 2 horizontale greepjes bezit (fig. 68,2). Bij dit laatste recipient is de bodem doorboord; minstens 1 perforatie is bewaard gebleven.

Het tafelservies uit kuil 28 bestaat hoofdzakelijk uit importwaar. Uit Raeren of Bouffloulx (?) stamt een gedrongen, grijs tasje, bedekt met zoutglazuur (fig. 60,1). Ook in steengoed zijn de fragmenten van een drink- of schenkan met cilindrische geribde hals uit Bouffloulx (niet afgebeeld). Borden vinden we vertegenwoordigd onder de vorm van industrieel wit

¹⁰⁶ De Greef, Tiri & Van Bulck 1999, fig.25, 2.

¹⁰⁷ op.cit., fig. 24 en fig. 25, 4.

aardewerk. Het betreft o.m. fragmenten van één of twee exemplaren in Engelse *creamware* met een zgn. accoladerand kenmerkend voor laat-18de eeuwse serviezen uit de beter gegoede huishoudens¹⁰⁸ (fig. 60,2). De overige 4 borden zijn vervaardigd in faience, waaronder één gaaf stuk met een floraal motief op de spiegel en een met een golflijn beschilderde rand (fig. 62). Bij de rest van het industrieel wit aardewerk bevinden zich de snij van een lampetkan met vegetatieve versiering en een kannetje met een drukdecor van rozen. Een kopje kan als chinees porselein geïdentificeerd worden.

In de categorie van het tingeglazuurd aardewerk vinden we ook 2 quasi compleet bewaarde, 13,1 cm hoge kamerpotten (fig. 61,1-2). Zowel buiten- als binnenzijde zijn overtrokken met tinglazuur en bij beide exemplaren ontbreekt het oor. Typologisch is dit type van faience kamerpot kenmerkend voor 17de en 18de eeuwse vondstenensembles : we verwijzen in dit verband naar vormverwante kamerpotten uit o.m. Alkmaar¹⁰⁹ en Den Haag¹¹⁰. Kleinere containertje vinden we onder de vorm van 2 zalfpotjes met een eenvoudig naar buiten gebogen rand (fig. 61,3-4). Een aantal scherfjes zijn te herleiden tot de helft van een potje met een profielhoogte van ca. 6 cm hoog.

Tussen het baksteenpuin bevonden zich naast tientallen scherven van vensterglas ook een 4-tal wandfragmenten van een kelk in kleurloos, doorzichtig loodglas "*à la façon d'Angleterre*", voorzien van een ingegraveerde en uitgeslepen

Figuur 28 Loodglas met chinoiserie-decor.

decoratie (fig. 28) : het thema van het versierde fries is te omschrijven als een zgn. *chinoiserie*, in dit concrete geval zien we een voorstelling van pagodes in een médaillon, afgewisseld door een médaillon met een ander, onherkenbaar motief (fig. 28). Gelijkaardige versieringen duiken ook op bij glasvondsten uit Antwerpen¹¹¹, Enamel¹¹² en op een fraai kelkglas uit een museale collectie te Bedford¹¹³ (Engeland). De gebogen onderzijde van het wandfragment wijst in de richting van een tulpvormige *cuppa*¹¹⁴ rustend op een stam : dit in tegenstelling tot de Antwerpse en Enaamse voorbeelden waar het duidelijk om strakke drinkbekers op een vlakke bodem gaat. Naar het

¹⁰⁸ op.cit., 26 en afb. 31.

¹⁰⁹ Bitter et al. 2002, afb. 119.

¹¹⁰ Carmiggelt 1992, afb. 50 ; van Veen 1994, afb. 72.

¹¹¹ Henckes & Veeckman 1999, afb. 16, cat.nr. 50.

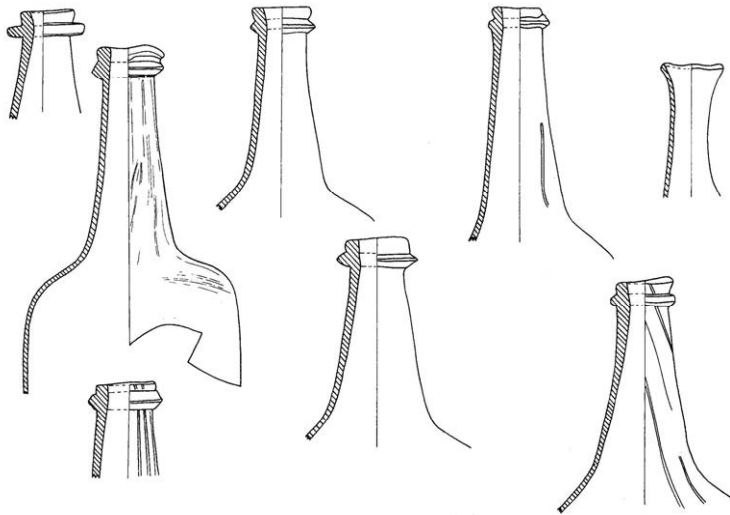
¹¹² De Groote & Lemay 1993, fig. 13, 14 en fig. 14.

¹¹³ Bickerton 1984, 26, foto onderaan links.

¹¹⁴ van de Walle 1985, B86.

einde van de 18de eeuw verschijnen productiecentra van dergelijk loodglas in Frankrijk, de Lage Landen, Duitsland en Noorwegen. Eerder al had men tussen 1674 en 1676 in Engeland door toevoeging van loodoxiden een resistente en kwaliteitsvolle glassoort op industriële schaal ontwikkeld die heel geschikt was voor het aanbrengen van decoratie d.m.v. slijp en kerftechnieken¹¹⁵.

Onder de overige glasscherven onderscheidde we een minimum aantal exemplaren van 7 wijnflessen in mosgroen glas (fig 29).

Figuur 29 Enkele flessen in mosgroen glas.

Voorzover het puzzelwerk toeliet lijkt het erop dat alle flessen gekenmerkt worden door een cilindrisch lichaam : de gedrongen, uivormige types uit de late 17de en eerste helft van de 18de eeuw ontbreken in deze context¹¹⁶. Eén fles uit kuil 28 kon in profiel

Figuur 30 Fles in volledig profiel.

volledig hersteld worden : de hoogte bedraagt 23,5cm terwijl de diameter van het lichaam 12,5cm is (fig. 30).

De cilindrische flesvorm die de Geraardsbergse voorbeelden kenmerkt zou, met het oog op een betere opslag van wijn, op het Europese vasteland omstreeks het midden van de 18de eeuw tot ontwikkeling gekomen zijn¹¹⁷. Twee randfragmenten met onregelmatige randopening behoren wellicht toe aan parfum- of medicijnflesjes in olijfgroen glas (fig. 29).

Naast het aardewerk en de glasvondsten bevatte deze context ook een slanke, ovoïde pijpenkop met

¹¹⁵ Bickerton 1984, 5.

¹¹⁶ Jacobs & van Veen 1996, 53, fig. 106 en 108.

¹¹⁷ Henkes & Stam 1993, 387 en afb. 95.

een duidelijk leesbaar hielmerk, en meer bepaald een zgn. 'cijfermerk' : het gaat om het gekroonde cijfer "96", een merk dat door de Goudase producent Pieter Stromman tussen ca. 1770-1838 gehanteerd werd en dat borg stond voor een goede kwaliteit van de pijp (fig. 60,3)¹¹⁸. Gelijkaardige merken kwamen aan het licht o.m. te Antwerpen¹¹⁹

Bij het niet-ceramische vondstenmateriaal vermelden we tenslotte enkele speldjes en resten van een mes(?) met een benen en gefacetteerd, zeshoekig handvat.

Al deze chronologische indicatoren samen laten ons toe om de dumping van het afgedankte materiaal in deze kuil in het laatste kwart van de 18de eeuw of het begin van de 19de eeuw te plaatsen.

¹¹⁸ Duco 2004.

¹¹⁹ Oost 1983, nr. 418 en afb. 24, 41.

5.2. Metalen objecten

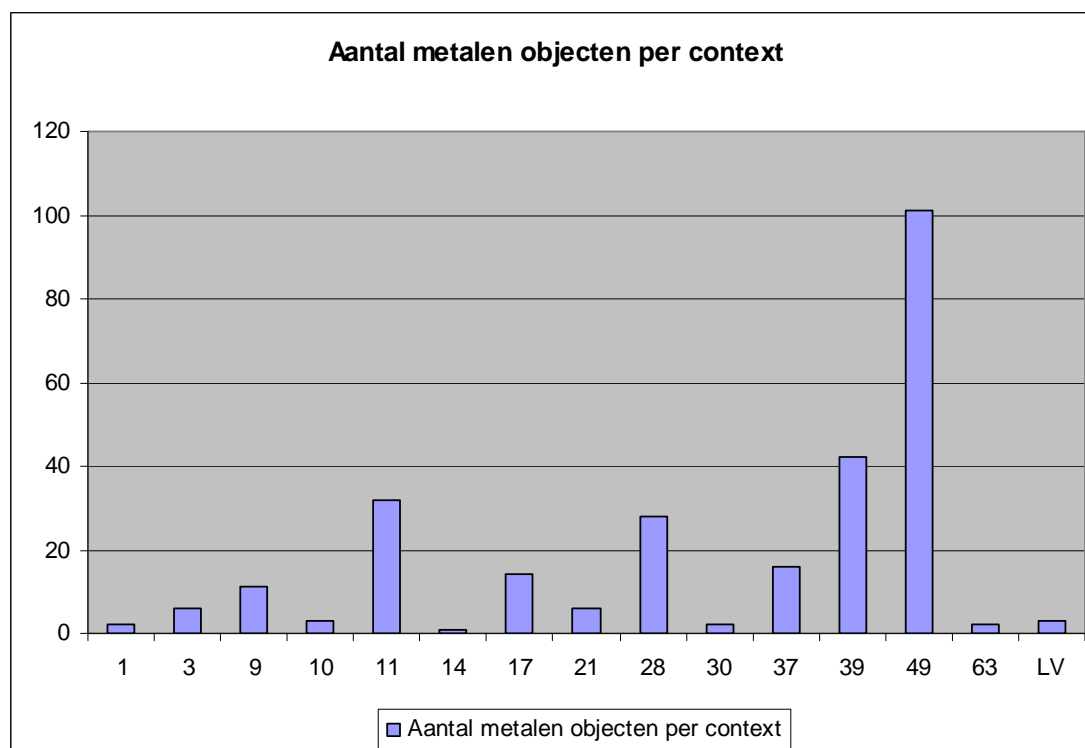
Tijdens de opgraving zijn ongeveer 270 metalen objecten uit 14 geregistreerde contexten gerecupereerd. De meeste vondsten zijn handmatig ingezameld bij het opschaven of couperen van de sporen. Enkele vondsten komen uit een niet geregistreerde context en kunnen worden geklasseerd onder de noemer 'losse vondst'.

Alle objecten zijn geregistreerd en beschreven op fiches opgenomen in de databank van het depot van het Pam-Velzeke.

Alle metaalvondsten zijn momenteel in behandeling bij Johan Van Cauter¹²⁰. Voorwerpen waarvan de functie niet kan worden bepaald zullen onder het röntgenapparaat worden bekeken om meer informatie te krijgen over hun aard, functie en bewaringstoestand. Na de röntgenopnames van bepaalde onherkenbare stukken zal men ongetwijfeld meer inzicht krijgen in de aard en functie van de metalen objecten.

Uiterst fragiele voorwerpen zullen een eerstelijnsconservatiebehandeling ondergaan om ze te stabiliseren. Nadien zal in overleg met de archeologen worden afgewogen welke objecten de moeite zijn om een verdere conservatie- en restauratiebehandeling te ondergaan.

Het gros van de metaalvondsten bestaat uit ijzer. Het merendeel van deze objecten is in meer of mindere mate aangetast door corrosie.

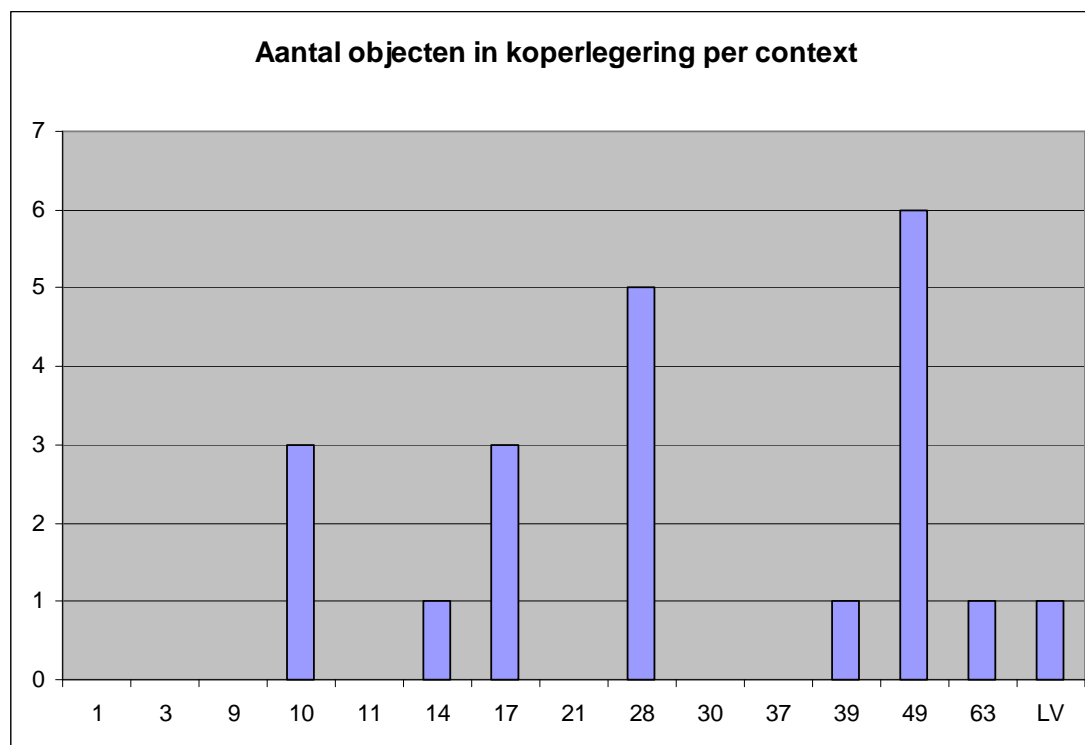

¹²⁰ Archeologische Dienst Waasland.

Tijdens de opgraving werden minimum 63 ijzeren objecten verzameld die duidelijk herkenbaar zijn als spijker-nagel-kram. Deze komen in allerlei afmetingen voor. Geen enkele spijker is daadwerkelijk in constructies of voorwerpen gevonden. Men kan er echter van uitgaan dat deze elementen waarschijnlijk hebben gediend ter bevestiging van allerlei houten onderdelen, ondermeer in gebouwen, meubels, karren, werktuigen, enz... De schacht van een aantal spijkers is gebogen, waarschijnlijk zijn deze door een stuk hout geslagen waarna het uiteinde werd omgeslagen voor de veiligheid of voor meer stevigheid.

In de 15de eeuwse context 39 zijn een 23-tal ijzeren nagels-spijkers-krammen van verschillende types aangetroffen. Voorts trof men in dezelfde context ook een kleine ijzeren sleutel aan (lengte : ca. 6,5 cm en dikte : 0,9cm).

Er werden 21 fragmenten in koperlegering gevonden. Daarvan zijn 9 objecten herkenbaar als spelden. 6 speldjes zijn relatief goed geconserveerd en volledig bewaard. De lengte van de speldjes varieert van 2,3 cm tot 4,7cm. De dikte ligt tussen 0,8 mm tot 1,9mm. De laat-18de eeuwse context 28 en de 15de-16de eeuwse context 17 vertegenwoordigen het leeuwendeel van de gevonden spelden.

Spelden waren reeds vóór de middeleeuwen algemeen in gebruik als attriboot bij hand- of naaiwerk en bij de kleding. Ook verzilverde spelden kwamen bij het onderzoek in de

Grotestraat aan het licht, meer bepaald uit contexten 17 (datering ca. 1450-1550) en 21 (datering 15de eeuw).

Uit spoor 3, een 14de-15de eeuwse context, werd een ijzeren object gerecupereerd dat als sikkkel kan geïnterpreteerd worden. Het voorwerp is onderhevig aan ernstige corrosie. De precieze afmetingen van het voorwerp zijn daardoor moeilijk te bepalen.

Onder de losse vondsten ressorteert één munt : momenteel blijft een identificatie uit aangezien dit kleinood op het ogenblik van schrijven nog niet beschikbaar is voor studie en volop in het proces van reiniging en conservatie zit.

Figuur 31 IJzeren mes met detail van versierde kap.

In context 49 werd een bijzonder ijzeren mes aangetroffen (fig. 31). Het object is sterk gecorrodeerd en was in pre-restauratiefase onherkenbaar in hoedanigheid van 'een mes'. Bij een voorzichtig verwijderen van een stuk van die corrosie kwamen twee klinknageltjes (in messing?) en een versiering op het uiteinde of de kap van het mes aan het licht. De kap bleek versierd in de vorm van een gestileerde ornithomorfe kop (waarschijnlijk een griffioen- of adelaarskop) (fig. 32). Wellicht betreft het een mes met een plaatangel : deze zgn. opschuifheften (meestal in hout, hoorn, been of metaal) zijn slechts zelden versierd. Messen met een plaatangel raken voor het eerst geïntroduceerd in de 13de en 14de eeuw. Het grote voordeel van deze fabricagetechniek was dat het heft zich beter leende tot decoratie, waardoor het mes aldus een eleganter uiterlijk kreeg. De klinknageltjes werden meestal in messing vervaardigd maar komen ook voor in andere metaalsoorten. Naast holle klinknageltjes, die vervaardigd zijn uit één stuk messing plaat bestaan er ook massieve nagels.¹²¹

¹²¹ Bartels, 1999, 192-194.

Figuur 32 Versierde kap van ijzeren mes uit spoor 49.

Stilistisch sluit deze bekroning aan bij bestekheften (lepels, vorken, messen) die vanaf de vroege 16de eeuw, overeenkomstig de smaak van die tijd, van een Renaissancedecoratie voorzien werden. Deze was uitgevoerd in de vorm van anthropo-, thero- of ornithomorfe figuurtjes, hoofdjes van *putti* of mythologische wezens¹²². Met oog op een diepgaandere typologische analyse en vergelijking van dit object dringt verdere restauratieve behandeling en onderzoek zich op.

¹²² Ruempol en van Dongen 1991, 91-92.

5.3 Wet- en slijpstenen

Tijdens de opgraving recupereerde men 4 wet/slijpstenen uit 3 verschillende contexten. Doorgaans krijgt deze vondstcategorie amper de aandacht in archeologische synthesesrapporten. Wanneer men dit gebruiksvoorwerp onder de loep neemt blijkt dit echter een boeiende vondstcategorie te zijn.

In de geraadpleegde literatuur maakt men een onderscheid tussen wetstenen, slijpstenen en slijpblokken.

Een *wetsteen* is een meestal platte langwerpige natuursteen met een fijne korrel die wordt gebruikt om metalen gebruiksvoorwerpen zoals messen, scharen, beitels, zeisen, bijlen, enz... mee te wetten (slijpen, scherpen). Bij frequent gebruik van metalen snijwerktuigen, gereedschappen of wapens worden deze al gauw bot en verliezen ze hun snede. Het regelmatig wetten of slijpen met een behulp van een wetsteen of slijpsteen was dus noodzakelijk om het gereedschap in optimale conditie te houden. Wetstenen verschillen van enig ander slijpgereedschap doordat ze klein genoeg zijn om vanuit de hand te gebruiken. Ze kunnen gezien hun handig formaat ook deel uitmaken van de persoonlijke uitrusting.

Slijpstenen in engere zin zijn gedefinieerd als groter slijpgereedschap, dat daardoor nauwelijks mobiel is. Deze groep kan worden onderverdeeld in draaiende en niet-draaiende slijpstenen. Men denkt hierbij aan grotere schijfvormige exemplaren aangedreven door een wiel.

Een derde categorie zijn de *slijpblokken* van onregelmatige vorm die niet tot de twee vorige categorieën gerekend kunnen worden. Soms zijn dit herbruikte, gefragmenteerde slijpstenen.¹²³

Wetstenen zijn gebruiksvoorwerpen van alle tijden, ze komen voor van de prehistorie tot nu. Als losse vondsten ingezameld zijn wetstenen archeologisch moeilijk te plaatsen. Als ze echter in een goed dateerbare en beschreven context aangetroffen zijn kunnen ze uiteraard meer vertellen over hun eventueel specifiek gebruik.

Voor slijpstenen werd vooral kwartsiet maar ook micarische zandsteen gebruikt, beide vermoedelijk afkomstig uit Zuid-België, meer bepaald de Ardennen. Ook kwartsofyllade, een fijnkorrelige metamorfe steensoort met een donkergroene, groengrijze tot blauwgrijze kleur

¹²³ Kars 2000,145-159.

waarschijnlijk uit de Ardennen of het Rijnland, werd gebruikt voor het vervaardigen van slijpstenen. Uit historische documenten blijkt dat in de late middeleeuwen slijpstenen voor messenmakers en wetstenen in vaten o.m. per schip via de Schelde in onze contreien werden ingevoerd.¹²⁴

Figuur 33 Wetsteen met gebruiksporen.

sporen van wrijving en dus gebruik, men spreekt van slijpvlakken. Eén slijpvlak is concaaf uitgesleten. De op de twee slijpvlakken aansluitende rib vertoont een tiental haaks staande V-vormige inkervingen of zogenaamde slijpgroeven. Het breedste uiteinde van de wetsteen bevat eveneens twee kleinere slijpgroeven. De onderzijde van de wetsteen is ruw en ongebruikt.

Een andere wetsteen, gevonden in kuil 21, is staafvormig (lengte 9,2 cm) met een rechthoekige doorsnede (fig. 34). Op basis van het aardewerk dateert men deze context in de 15de eeuw. Deze wetsteen is eveneens afgebroken en bezit drie gladde zijden. Eén van deze zijden

Figuur 34 Wetsteen met gebruiksporen.

vertoont een viertal in mekaar lopende diepe slijpsporen of groeven. Soortgelijke wetstenen in groengrijze leisteel werden aangetroffen bij opgravingen in Amsterdam¹²⁵ en in

¹²⁴ Verroken 2005,92.

¹²⁵ Baart et al. 1977, 424-425.

Eindhoven¹²⁶. Wetstenen uit gelijktijdige contexten in onze contreien ontdekten men o.m. bij archeologisch onderzoek op het Mijnpaleis te Oostende¹²⁷ en in Aalst¹²⁸.

In de 15de eeuwse context 39 bevond zich een fragment van een staafvormige wetsteen met rechthoekig doorsnede. De dikte bedraagt 2,4 cm, de lengte 7,3 cm. De wetsteen heeft twee slijpvlakken, de convexe zijde en de zijkant. Op de convexe zijde vindt men naast een aantal kleine verspreide slijpsporen één diepe, longitudinale slijpgeul. Deze wetsteen diende waarschijnlijk voor het wetten van messen of scharen.

Een eerder apart slijpgereedschap dat ook uit context 39 komt is de grote halve maanvormige steen (fig. 35). Deze is 23 cm lang, 6,8 cm breed, 3,7 cm op het dikste stuk gemeten en heeft een vlakke en

Figuur 35 Slijpblok in zandsteen.

een convexe zijde. Deze steen valt waarschijnlijk onder de categorie slijpblokken. Deze categorie is echter moeilijk te onderscheiden van gefragmenteerde slijpstenen en/of wetstenen. Om ze niet te verwarren met fragmenten van slijpstenen moet de slijpblok meer dan één slijpvlak hebben. Fragmenten van slijpstenen blijken regelmatig als slijpblok te zijn herbruikt. Dergelijke slijpblokken zijn in principe bedoeld voor gebruik op één locatie. Dit is tevens een opmerkelijk verschil met de kleine en handige wetstenen. Slijpblokken en slijpstenen zijn vaak vervaardigd uit een meer grofkorrelige zandsteen zoals zgn. 'Buntsandstein'¹²⁹.

De gevonden slijpblok heeft 3 slijpvlakken (de convexe zijde, de vlakke onderkant en de zijkant). Op de convexe zijde is het slijpvlak plaatselijk dieper uitgesleten en treft men ook

¹²⁶ Aarts 1994, 255-256.

¹²⁷ Pieters et al. 1994, fig. 12, 6-7.

¹²⁸ De Groote et al. 2001/2, fig. 54, 6.

¹²⁹ Kars 2001, 347-350.

een diepe slijpgeul aan. Welk gereedschap nu precies werd aangescherpt met deze halve maanvormige slijpblok is moeilijk te achterhalen : gelet op de omvang van de slijpblok komen snijwerktuigen in aanmerking die groter zijn dan een klein mes of een schaar, zoals beitels of bijlen.

Deze stenen gebruiksvoorwerpen verdienen een terechte plaats binnen een archeologische materiaalstudie. Verder petrografisch onderzoek van het slijpgereedschap zal ongetwijfeld meer inzicht bieden in het gebruik en herkomst van de stenen werktuigen.

6.HET DIERLIJK BOTMATERIAAL

Peter van der Plaetsen

Figuur 36 Oostelijk lengteprofiel met karkas van rund in situ.

Tijdens het archeologisch noodonderzoek werden naast een aanzienlijke hoeveelheid aardewerk, bouwpuin, en metalen objecten uit diverse contexten ook faunale resten ingezameld¹³⁰.

In totaal komen 23 archeologische structuren in aanmerking voor archeozoölogisch studie. Het betreft sporen die te dateren zijn van de 13de eeuw tot de late 18de eeuw. Er is geen samenhang tussen de diverse kuilen en sporen. Het gaat, op één uitzondering na, dan ook over enkele botten tot enkele tientallen stukken. Bij een dergelijke heterogene verzameling is het niet evident om veranderingen te onderkennen en kunnen we moeilijk uitspraken doen over voedselpatronen of verschuivingen binnen de veestapel. Wij dienen ons hier dan ook te beperken tot enkele algemene opmerkingen.

¹³⁰ Determinatie fauna: An Lentacker (VIOE) en Peter van der Plaetsen (PAM-Velzeke).

Zo stellen we vast dat in de meeste contexten het rund het best vertegenwoordigd is. Dit is niet te wijten aan de bewaringstoestand in de bodem gezien deze doorgaans goed tot zeer goed is.

Blijkbaar is het overwicht van rund ook niet toe te wijzen aan een selectieve bemonstering gezien er ook heel wat klein bot verzameld werd. Bovendien is het aantal niet identificeerbare fragmenten in de meeste contexten hoger dan het aantal te determineren botten. Een aantal contexten leveren ook botten van kleine dieren zoals gevogelte en vis op. Opnieuw een goede waardemeter dat de bemonstering met de hand toch vrij secuur gebeurde, ondanks het feit dat we hier met een noodopgraving te maken hebben.

We kunnen dan ook voorzichtig stellen dat doorheen de tijd vooral rundvlees werd geconsumeerd binnen de context van deze site. Op de tweede plaats komt het varken, terwijl botten van schapen en geiten het minst frequent voorkomen. Een andere vaststelling is dat beenderen van niet volwassen dieren (subadult) zeker geen uitzondering zijn. Er werd dus blijkbaar vaak vlees van jonge dieren genuttigd.

Bij het gevogelte vinden we eend (sporen 61 en 3), gans (spoor 10) en kip (spoor 47). In context 61 bevinden zich resten van vis. Een kat (spoor 50) behoorde waarschijnlijk niet tot het consumptieafval.

Opvallend is de aanwezigheid van twee kadavers. In kuil 62 werd de achtertrein van een rund aangetroffen (fig. 36) en in kuil 45 werd een groot deel van een skelet van een paard gevonden. In beide gevallen konden de schedel en delen van de voorpoten niet uit het profiel gerecupereerd worden. Zowel het feit dat alle opgegraven botten articuleerden en dat op beide skeletten snij- noch haksporen vastgesteld werden, laat vermoeden dat de dieren volledig werden begraven. Niet evident binnen de muren van een stad.

Een rijk complex uit de 18de eeuw

Eén context sprong qua diversiteit meteen in het oog. Het betreft spoor 28, daterend uit het eind van de 18de eeuw. In totaal konden 111 botten gedetermineerd worden op een totaal van meer dan 233 op het terrein verzamelde botten. Binnen de veestapel vinden we een duidelijk overwicht van rund (39 botten of 54,9%) tegenover varken (21 botten of 29,6%) en schaap/geit (11 botten of 15,5%). Twee van de 11 fragmenten waren met zekerheid als schaap te determineren.

Onder de overige geattesteerde zoogdieren tellen we 4 konijnen, 1 haas en 2 beenderen van een kat.

Ook het gevogelte was goed vertegenwoordigd met 26 fragmenten die aan kip zijn toe te schrijven, 6 botten van eenden, 1 duif en 1 meeuwachtige.

Naast minstens 5 schelpen van oesters bevatten de zeefstalen ook visresten. Van deze context, met een goede zeer goede bewaring wat betreft het botmateriaal, werden zeefstalen genomen. Wij kregen de beschikking over ongeveer 5 liter materiaal dat op 0.25 mm werd gezeefd. In de zeefstalen werden vele kleine fragmenten van mosselschelpen aangetroffen. In het residu werden talrijke, vooral kleine, visresten aangetroffen. Deze laatste dienen nog gedetermineerd en bestudeerd te worden. Onze beperkte kennis van het onderwerp liet toch toe kabeljauw te herkennen en 5 rugstekels van rogen. Er werden ook fragmenten van eierschalen aangetroffen.

Figuur 37 Meeuwen op het menu te Geraardsbergen...? (Cartoon : Glenn Elet, PAM- Velzeke)

Deze grote diversiteit aan diersoorten wijst op een gevarieerde dis waar, naast de klassieke trits huiszoogdieren, ook konijn en haas werden gegeten. De grote aantallen resten van gevogelte vallen eveneens op. Hoe een zeemeeuw op een Geraardsbergse tafel verzeild is geraakt is niet meteen duidelijk (fig. 37). Dat het dier effectief werd genuttigd suggereren de aanwezige snijsporen op de *humerus*.

Eieren, vis en schaaldieren vervolledigen de brede waaier aan geconsumeerde fauna.

Naast de grote soortenrijkdom valt vooral het grote overwicht van jonge dieren op. Bij het rund wisten we van 21 beenderen de ouderdom te achterhalen. 17 behoorden aan niet volwassen exemplaren toe waarvan 6 resten van kalveren.

Bij de varkens waren alle op leeftijd determineerbare botten aan subadulten toe te wijzen. Bij de schapen en de geiten behoorden 2 botten toe aan volwassen dieren en één bot was duidelijk afkomstig van een jong dier.

Deze jonge dieren kwamen niet in aanmerking voor reproductie maar waren uitsluitend bestemd voor culinaire consumptie.

We kunnen hier dan ook zonder twijfel spreken van de resten van een rijke, goedgevulde elitaire dis. Dit beeld word overigens bevestigd door het kwaliteitsvolle servies uit dezelfde kuil.

In deze buurt was het alvast lekker tafelen in het 18de eeuwse Geraardsbergen...!

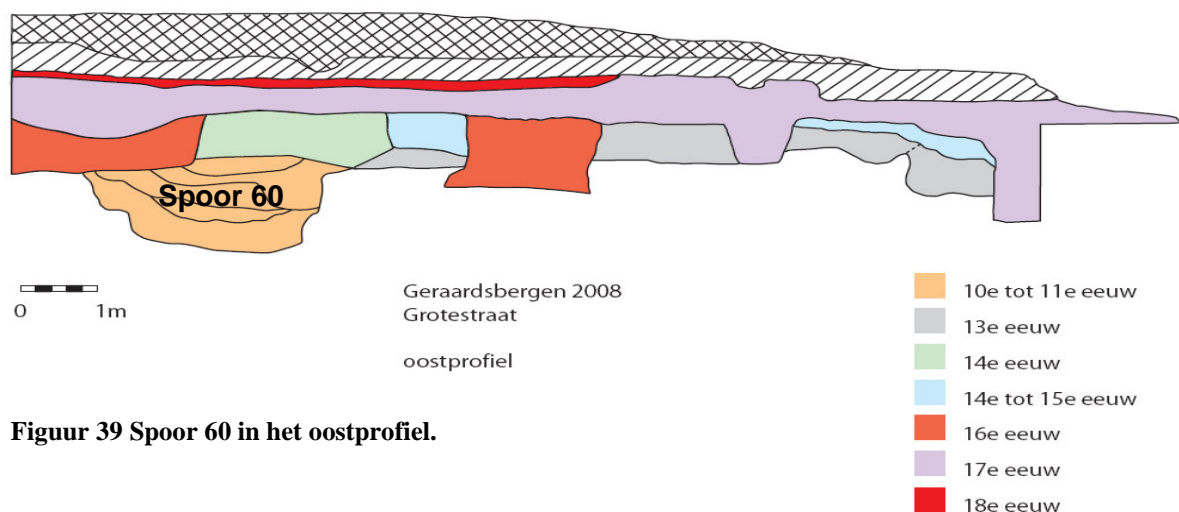
7. ARCHEOBOTANISCH RESTEN UIT SPOOR 60

André van Peteghem

Figuur 38 Plantaardige resten uit spoor 60.

Tijdens het archeologisch noodonderzoek in de Grotestraat te Geraardsbergen werden verscheidene contexten selectief bemonsterd met het oog op microscopisch nazicht op dierlijke en plantaardige resten. Binnen het kader van dit voorlopige rapport brengen we alvast de *archaeobotanica* uit het oudste spoor van de site in de kijker; een uitvoeriger studie en verslag van de overige zeefstalen uit de andere archeologische sporen van dit opgegraven terrein wordt in het vooruitzicht gesteld. Uit het centraal gedeelte van spoor 60 recupereerden

Figuur 39 Spoor 60 in het oostprofiel.

de archeologen 2 bodemonsters van ca. 5 liter. De beoogde context waaruit de stalen afkomstig zijn, deed zich voor als een ca. 30cm dik donkergrijs, houtskoolrijk en humeus zandleempakket en bevond zich op ca. 3,80m diepte t.a.v. het tuinloopvlak (fig.39). In die bewuste laag trof men tevens de randscherf van een kogelpot aan die het mogelijk maakt deze context algemeen in de 10de-11de eeuw te plaatsen¹³¹.

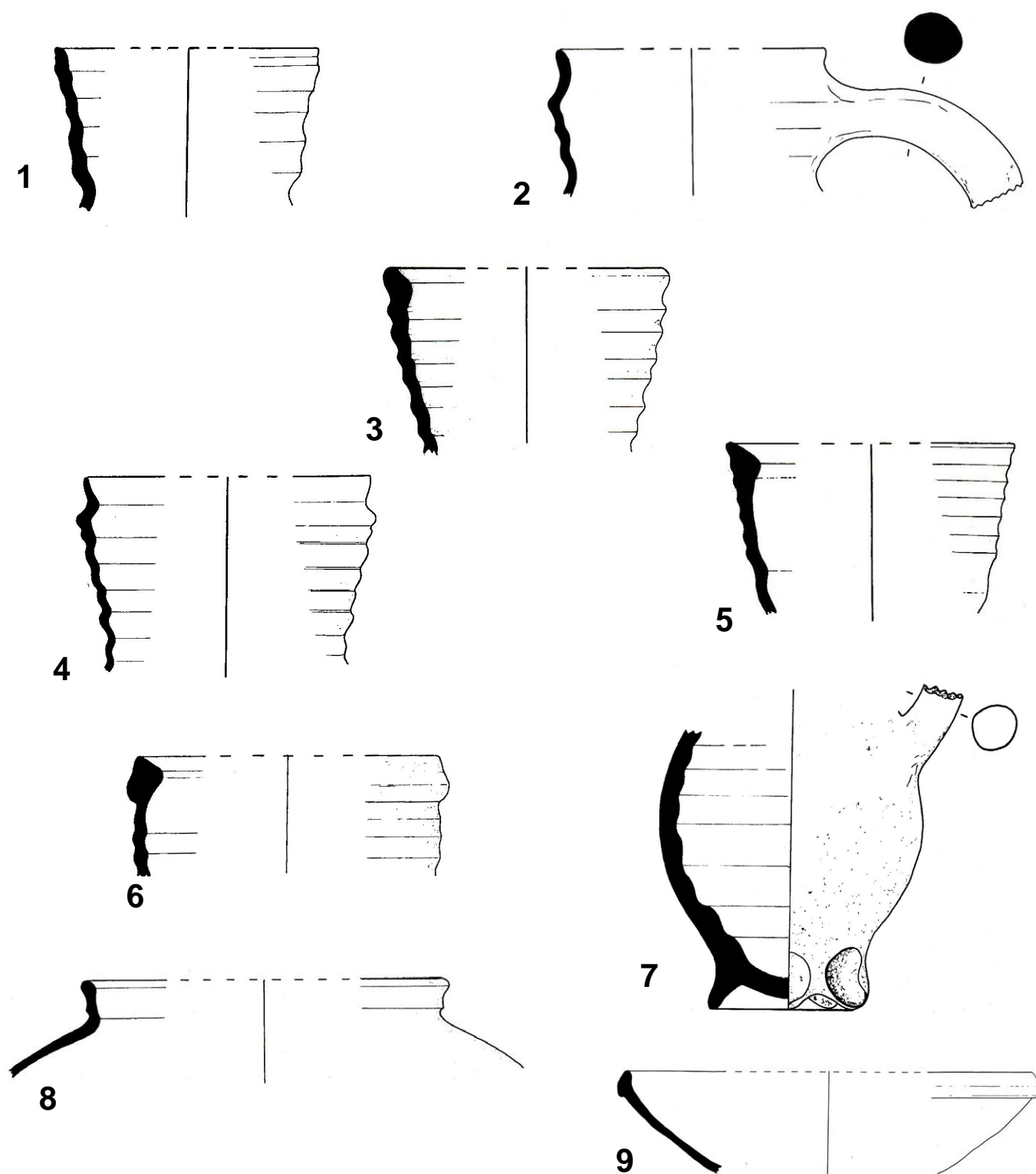
Bij de realisatie van dit rapport was reeds 1 van de 2 grondstalen uitgezeefd : de determinatie van de diverse botanische resten is momenteel nog lopende. De oorspronkelijke context bevond zich boven de grondwatertafel waardoor enkel de verkoolde organische resten bewaard gebleven zijn (fig. 38). De resterende fragmenten - groter dan 2mm - bestaan uit stukjes steengruis en verbrande houtskool. Niettegenstaande het zeefmonster slechts 3 liter bevat vinden we in de 2mm-fractie honderden individuen van zaden en andere plantenresten. Binnen het spectrum van wintergranen zijn vooral **rogge** en **broodtarwe** sterk vertegenwoordigd. Ook van **erwten** werden tientallen specimen geteld. Van **haver**, dat een typisch zomergraan is, identificeerden we tevens tientallen restanten.

In het op 1mm uitgezeefde residu troffen we meer dan 1000 plantaardige fragmenten aan. Het gaat ook hier vooral om rachis van **rogge** en **broodtarwe**, aangevuld met stukken van graankorrels. Enkele akkeronkruiden zoals **kruidvlier**, **melganzevoet** en **krulzuring** bevinden zich in het staalmonster. Opmerkelijk hierbij is het feit dat er slechts enkele akkeronkruiden voorkomen binnen dit geheel : deze discrepante verhouding wijst vermoedelijk op een voorraad geschoond (gewand) graan en peulvruchten. Wellicht zijn na het verwerken van dit voedsel de resten (afval) gedumpt in deze kuil.

Deze studie vertegenwoordigt de tweede archeologische context uit Geraardsbergen waarbij archeobotanische resten uit de Denderstad belicht worden. Bij vroegere opgravingen ter hoogte van de grote markt ging de aandacht uit naar laatmiddeleeuwse plantenresten¹³². Gezien het chronologische verschil en de uiteenlopende vondstomstandigheden zijn de gegevens van beide onderzoeken evenwel niet met elkaar te relateren. Om verregaande conclusies te kunnen trekken uit de archeobotanie van het middeleeuwse Geraardsbergen is meer en divers, archeologisch onderzoek vereist.

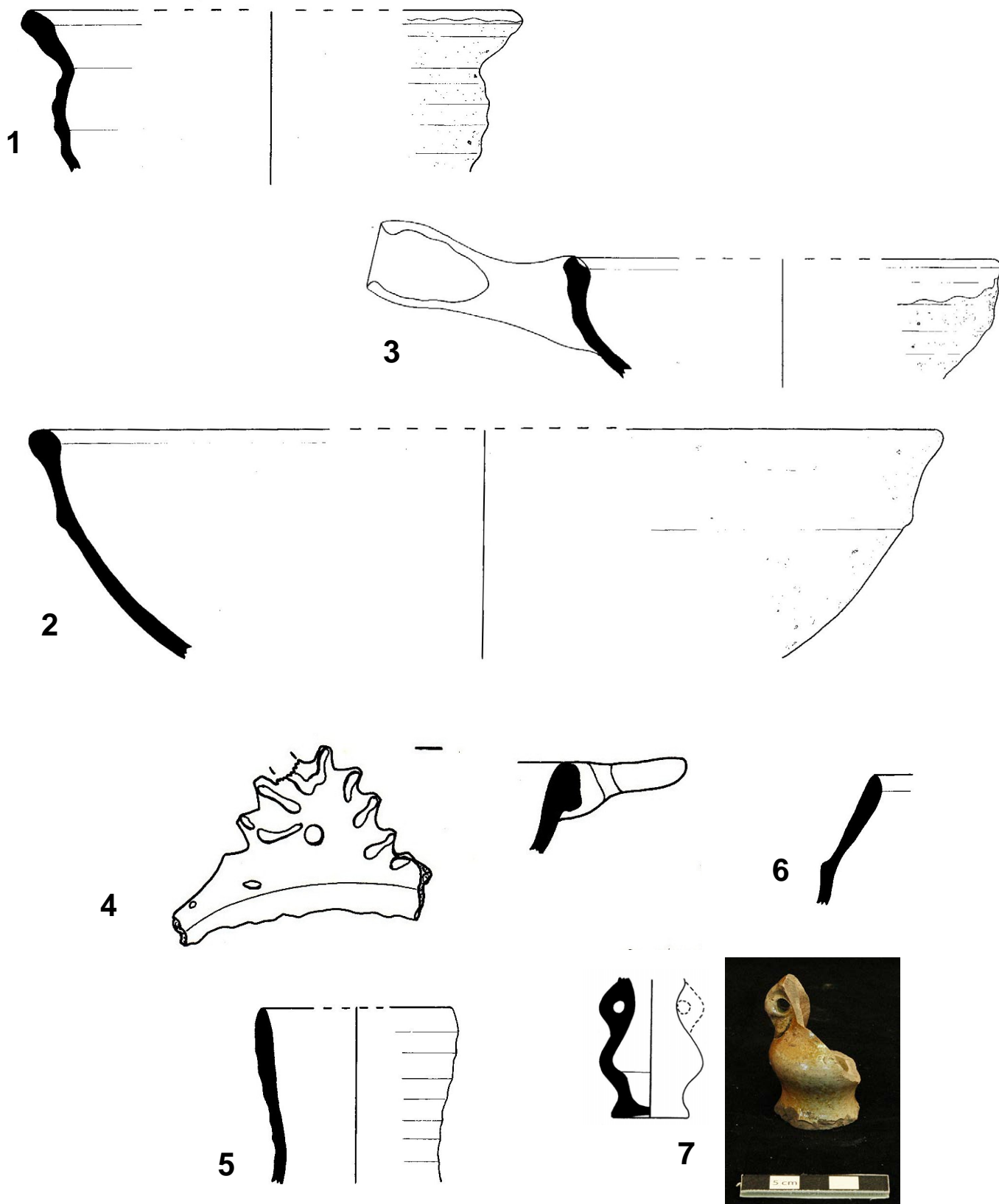
¹³¹ cf. hoofdstuk 5.1

¹³² Van Peteghem en Bastiaens 2004.

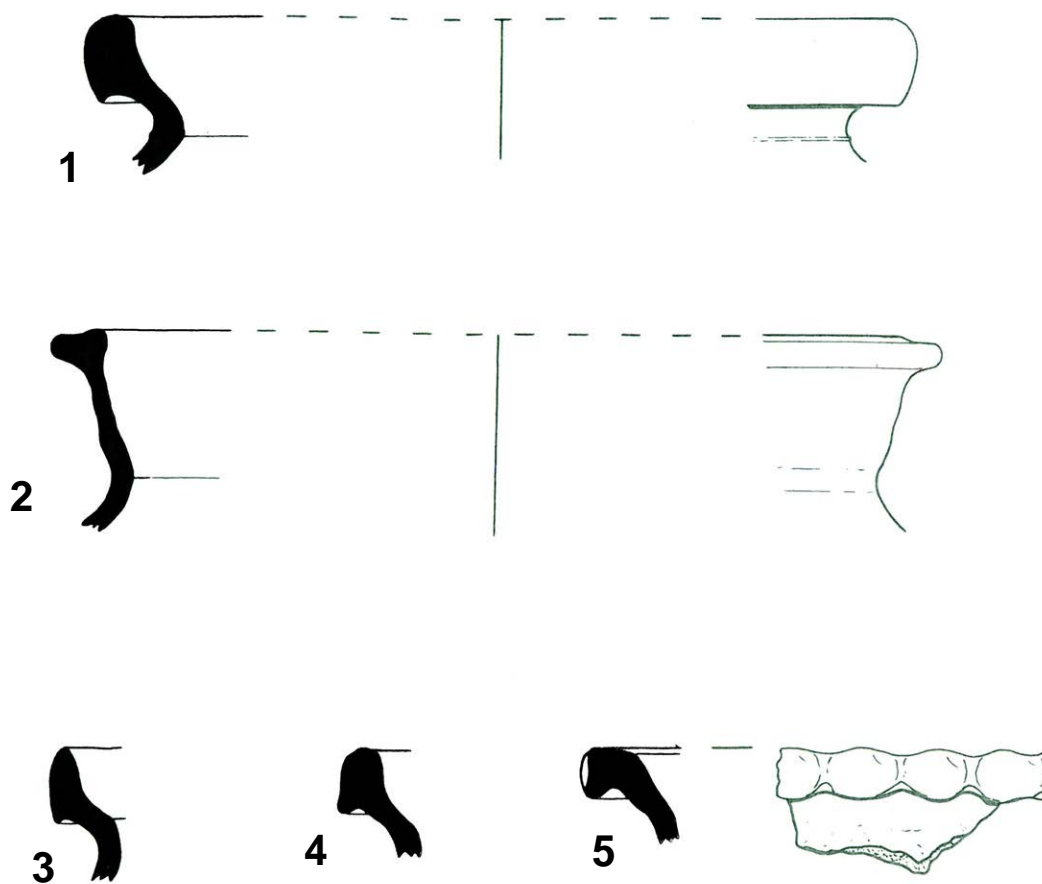

Figuur 40 Grijs aardewerk uit diverse contexten (schaal 1/2).

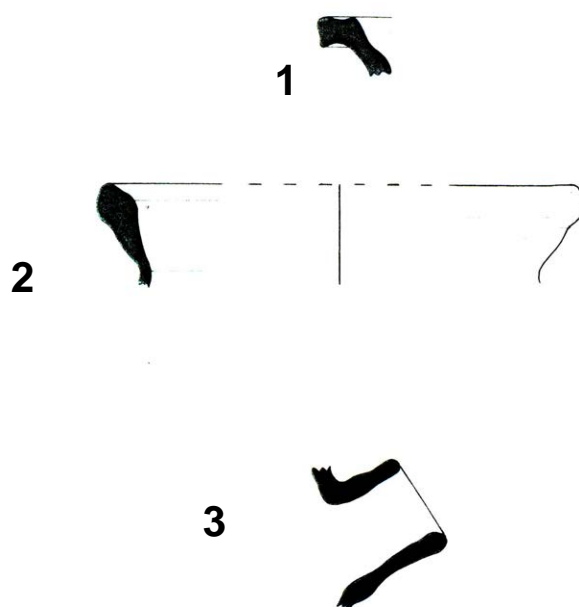
¹³³ Deze illustraties zijn van de hand van Johan Deschieter en Sam De Splenter (PAM-Velzeke).

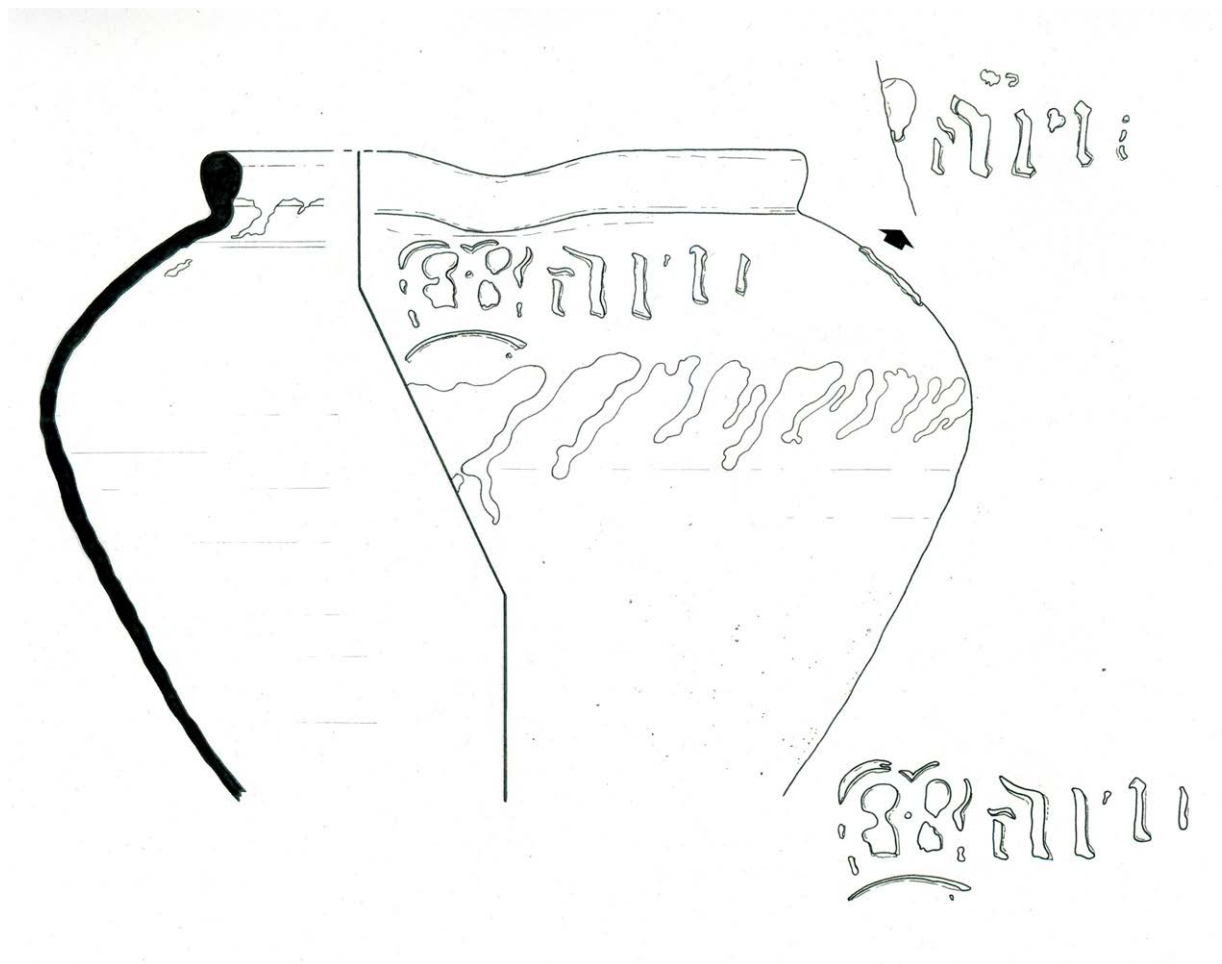
Figuur 41 Rood aardewerk (1-4) en steengoed (5-7) uit diverse contexten (schaal 1/2).

Figuur 42 Spoor 9 : grijs aardewerk (schaal 1/2).

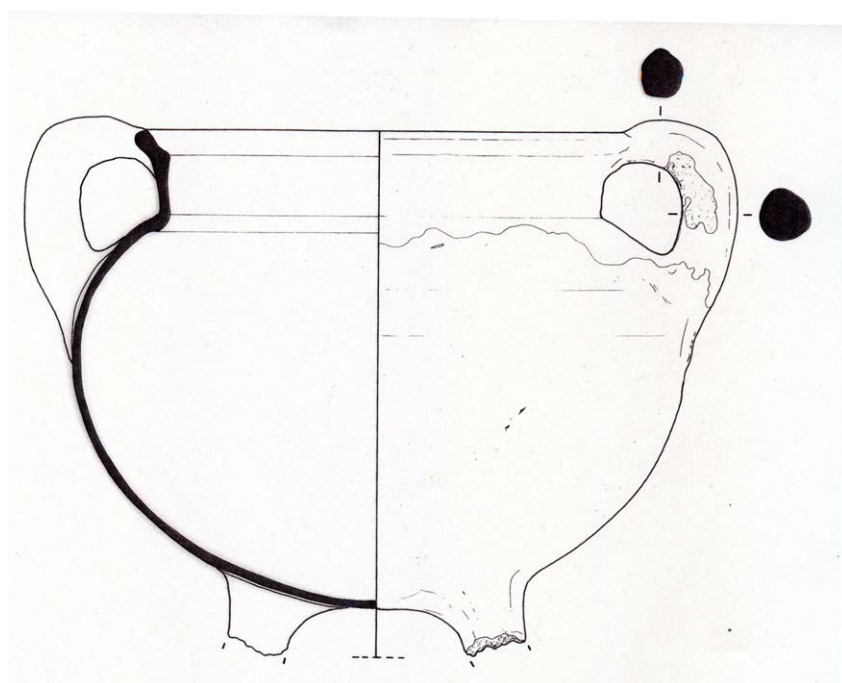
Figuur 43 Spoor 29 : grijs aardewerk (schaal 1/2).

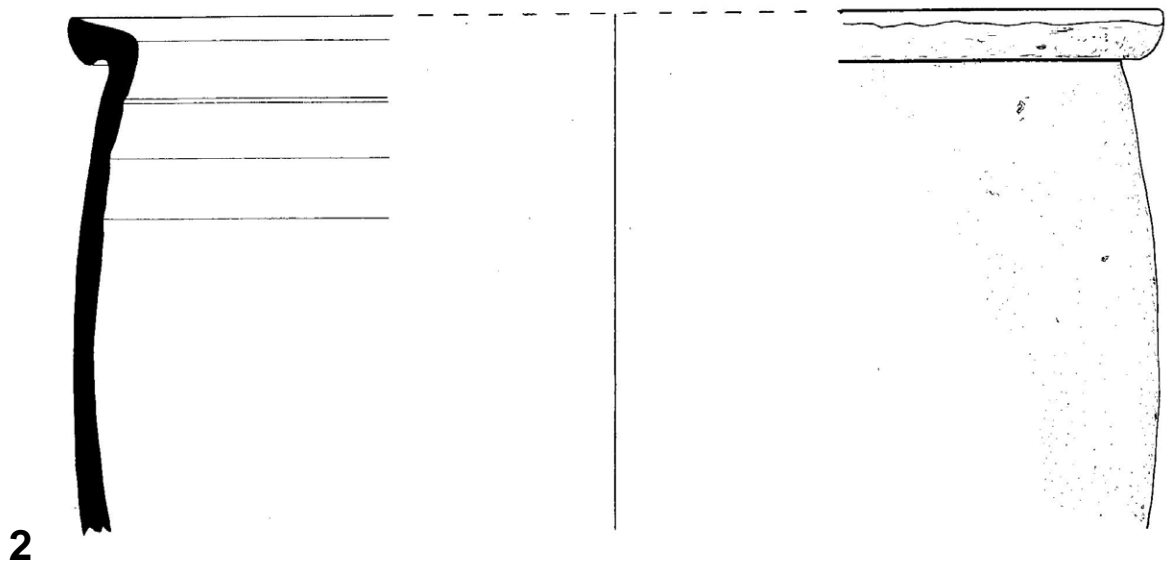
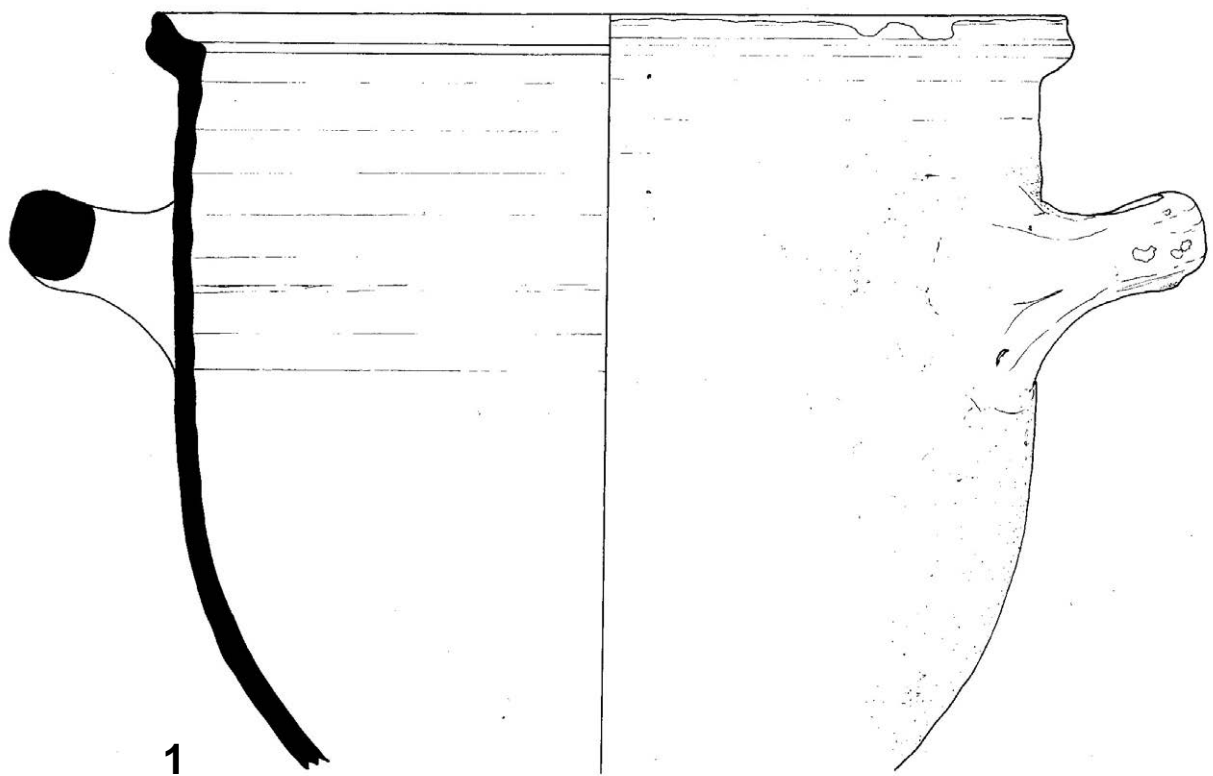
Figuur 44 Profieltekening voorraadpot uit spoor 10 (schaal 1/2).

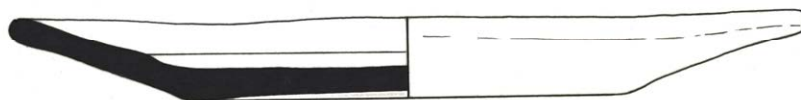
Figuur 45 Detailopname "Maria"-opschrift (spoor 10).

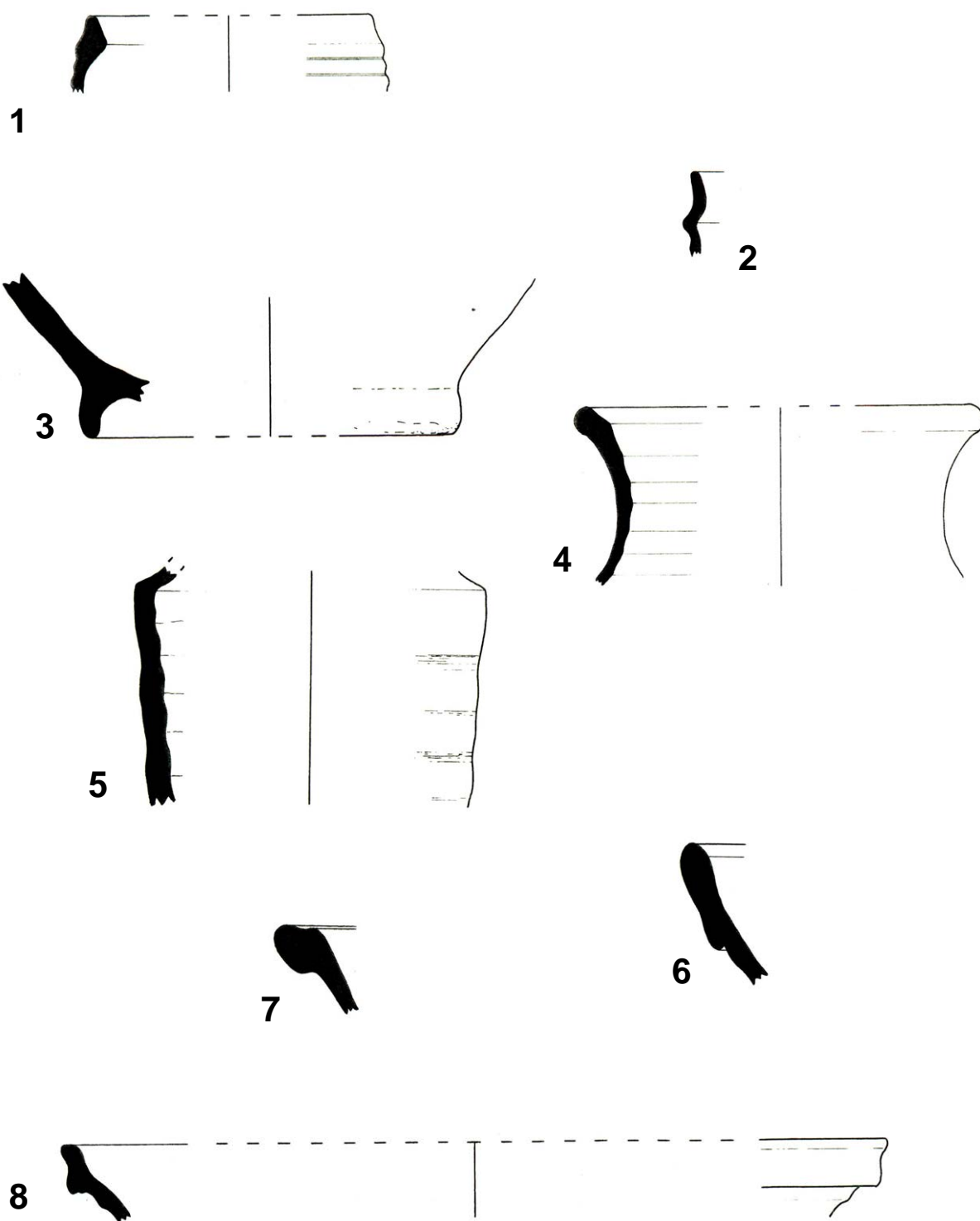
Figuur 46 Detailopname fragmentarisch bewaard "Maria"-opschrift en grape in rood aardewerk (spoor 10)

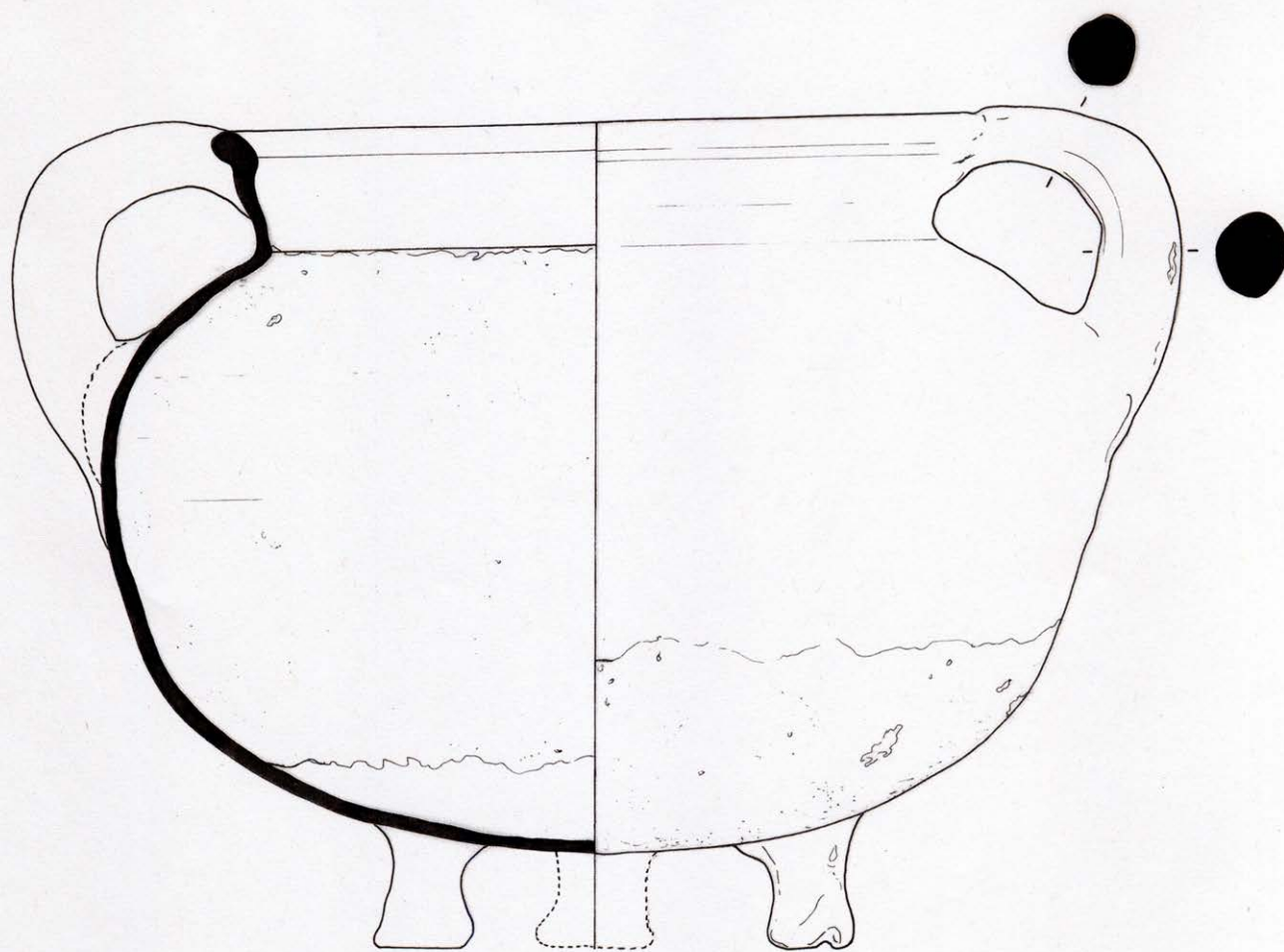
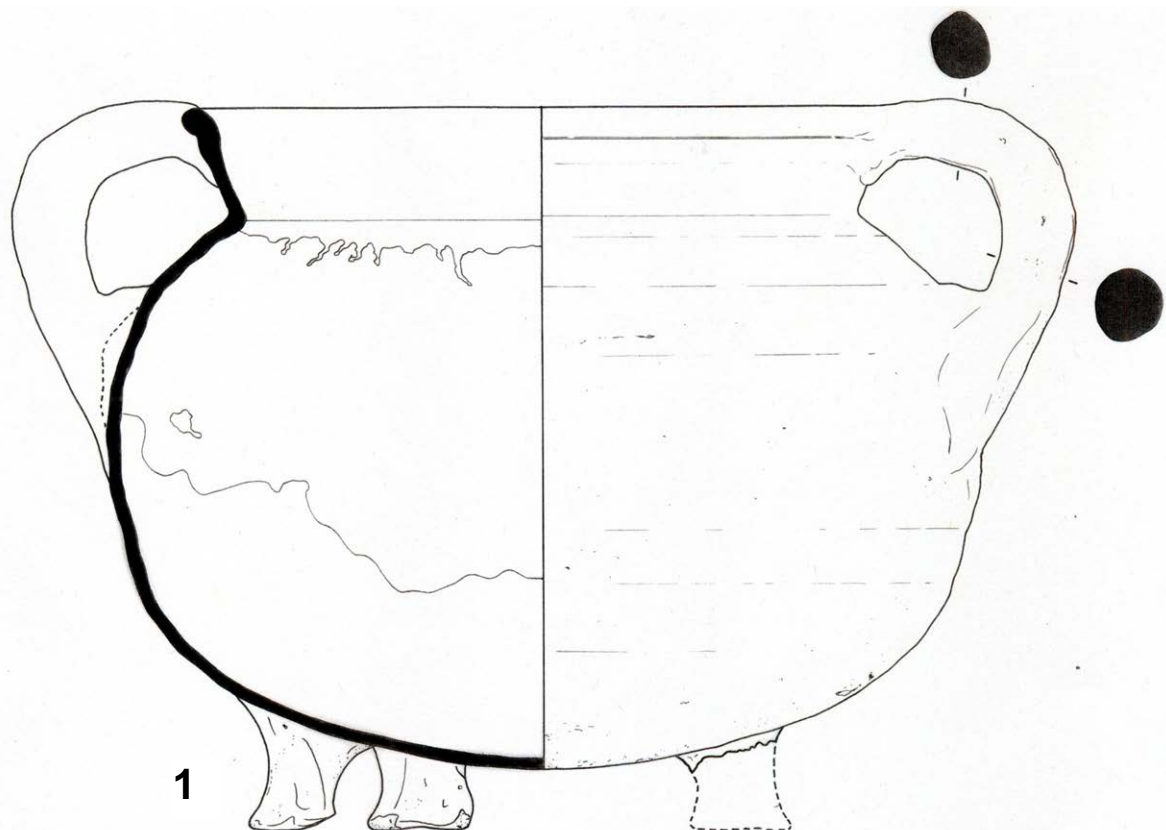
Figuur 47 Spoor 11 : rood aardewerk.

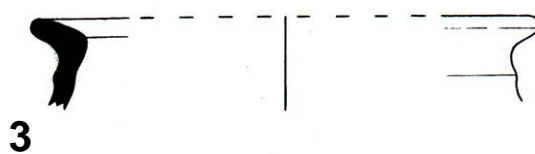
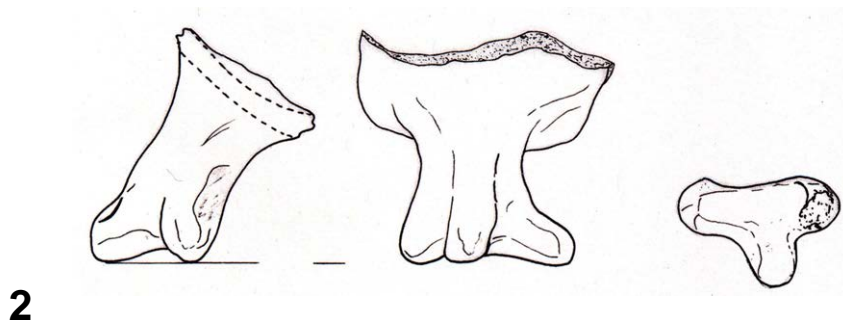
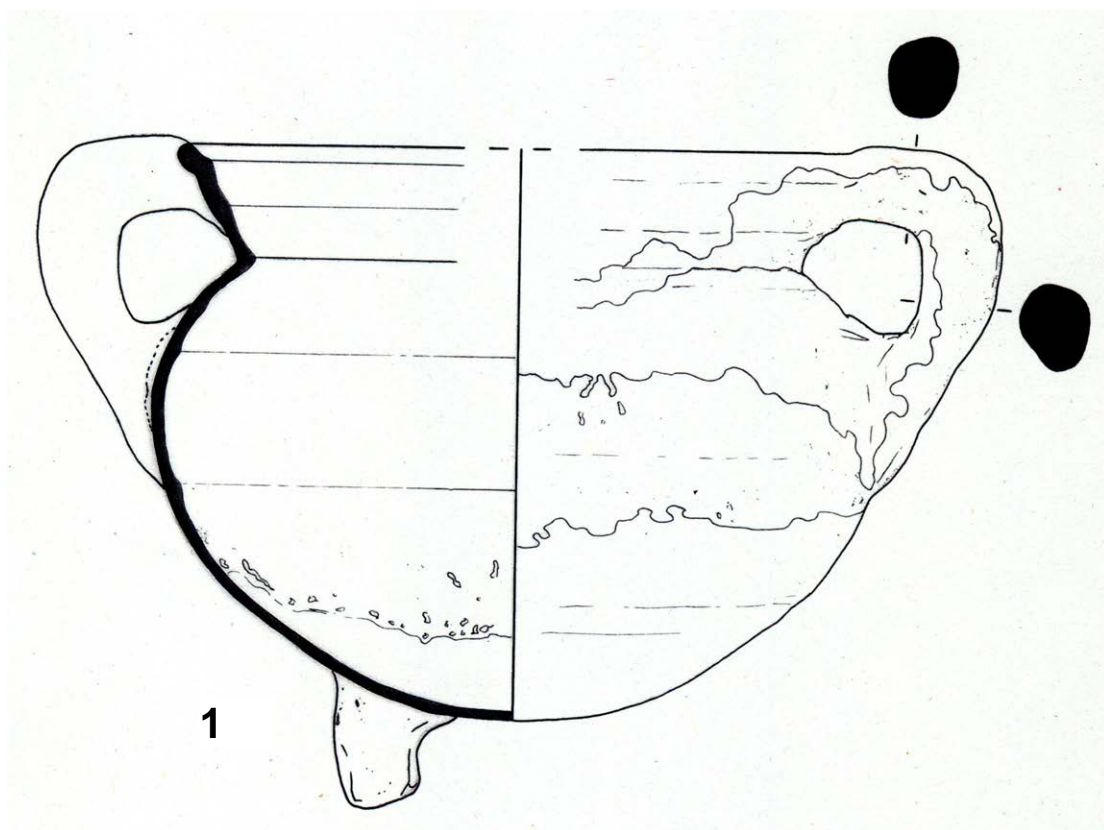
Figuur 48 Spoor 16 : faiencebord (profieltekening schaal 1/2).

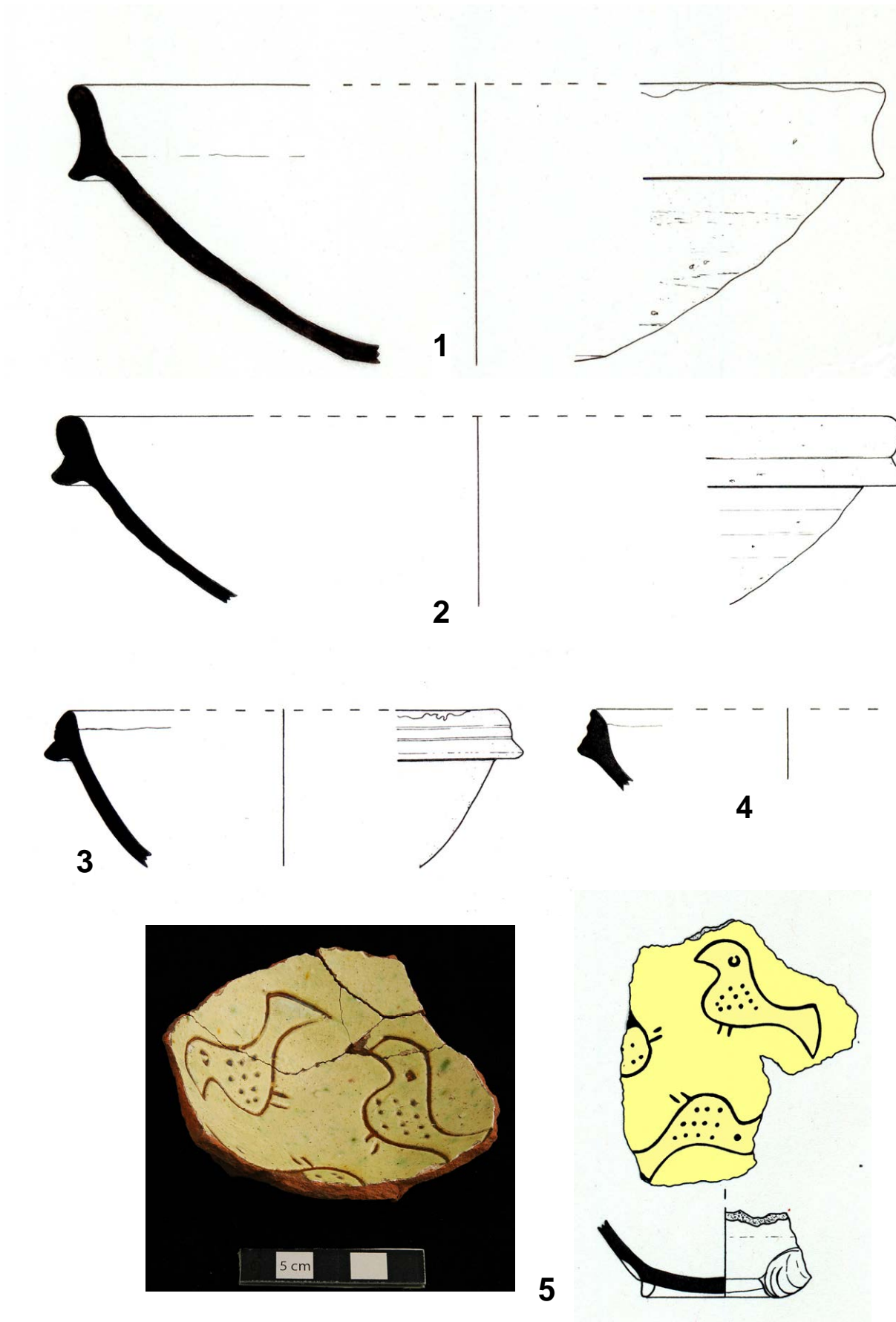
Figuur 49 Spoor 17 : grijs aardewerk (schaal 1/2).

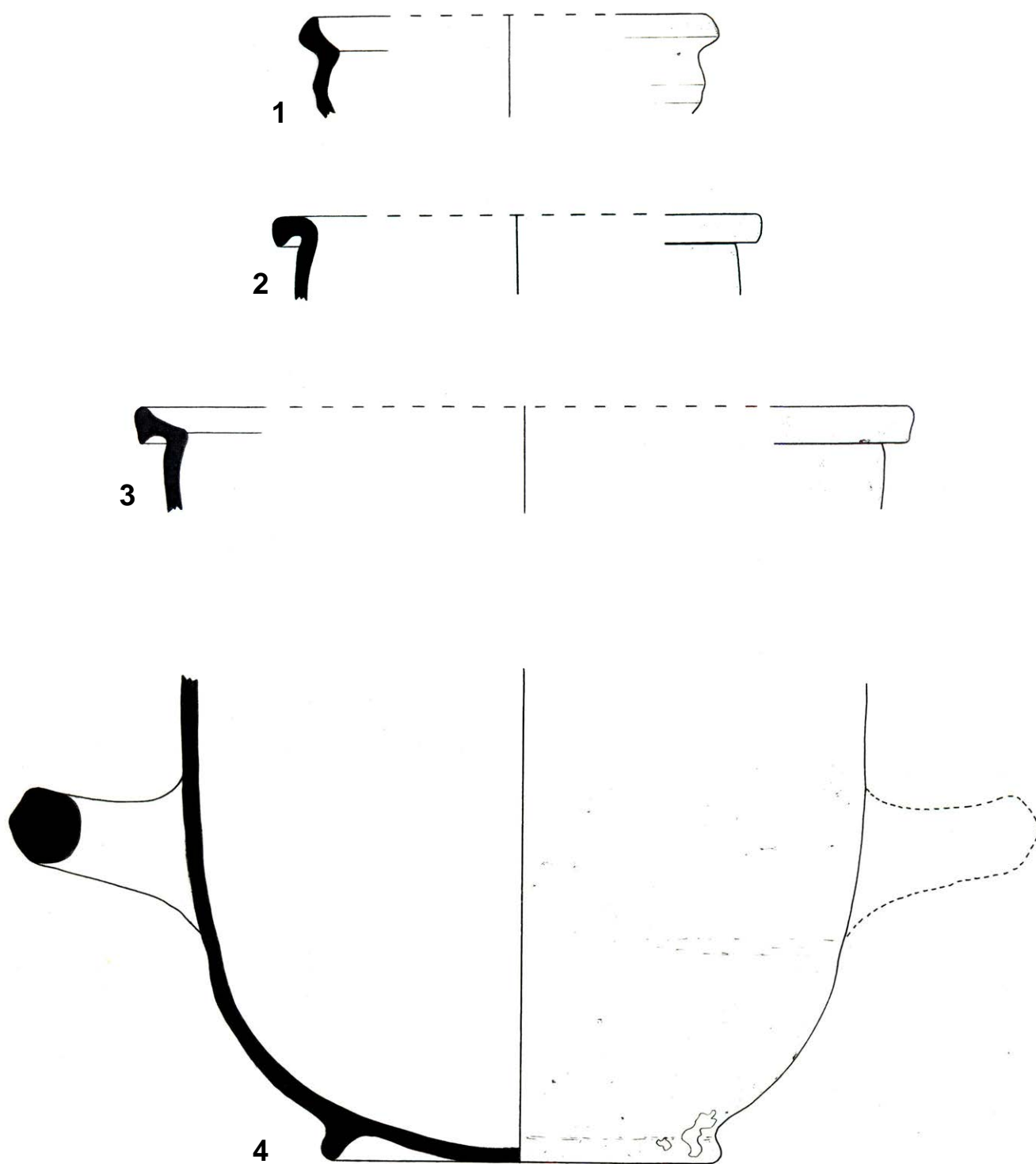
Figuur 50 Spoor 17 : rood aardewerk (schaal 1/2).

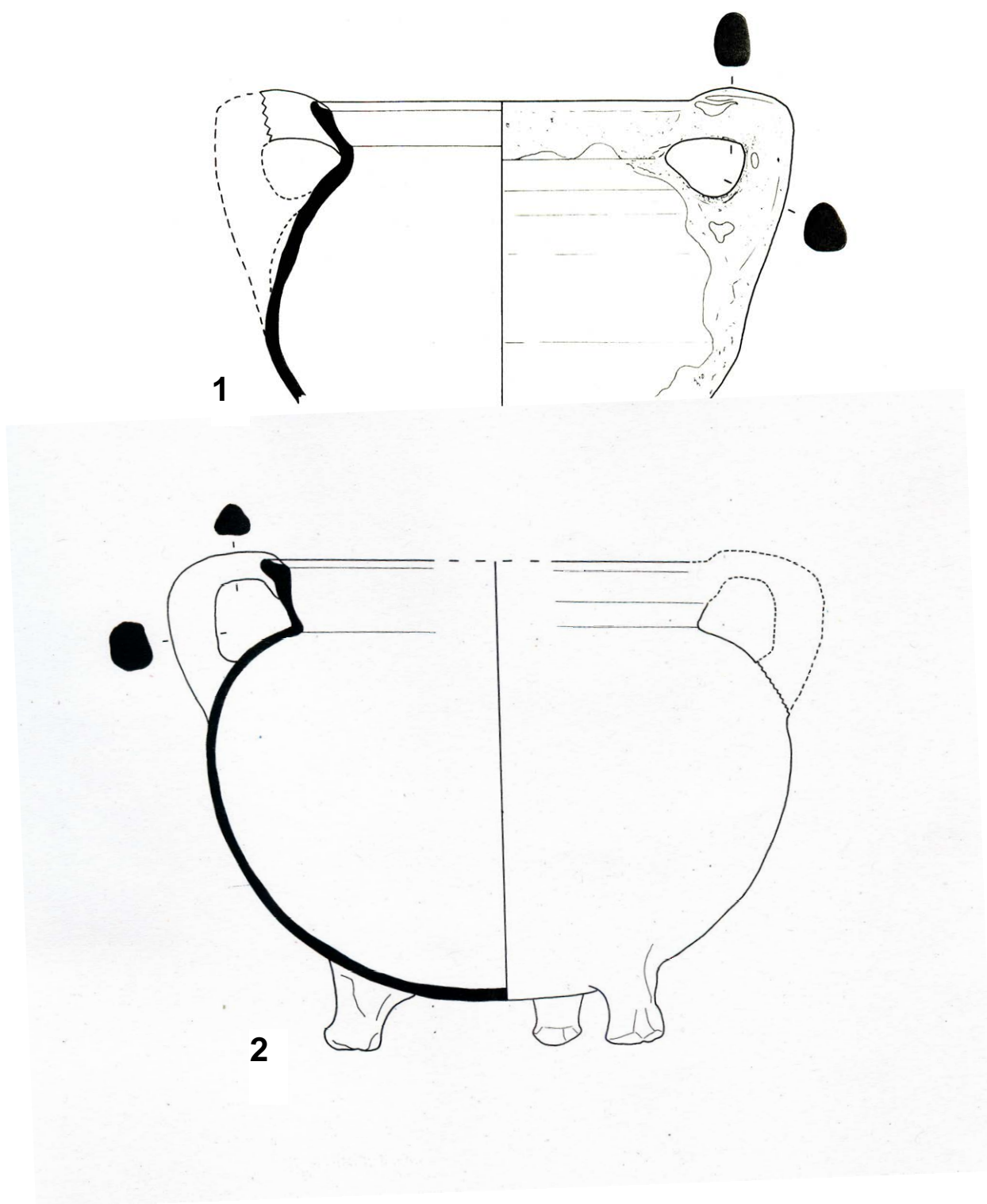
Figuur 51 Spoor 17. Rood aardewerk (schaal 1/2).

Figuur 52 Spoor 17 : rood aardewerk (Schaal 1/2).

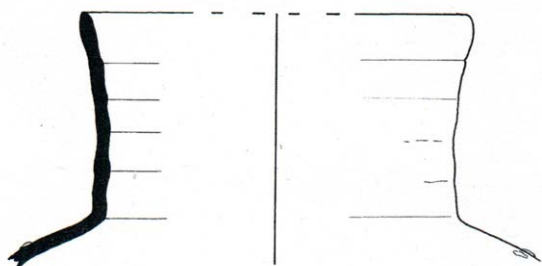

Figuur 53 Spoor 17 : rood aardewerk (Schaal 1/2).

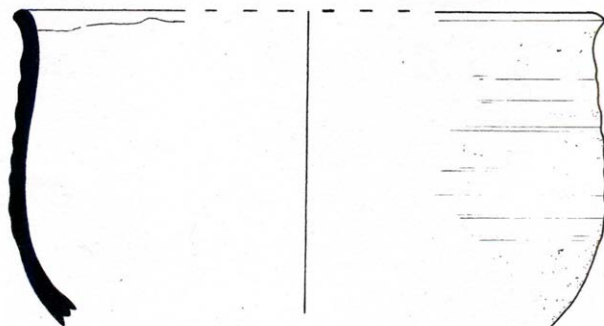

Figuur 54 spoor 39 : grappen (schaal 1/2).

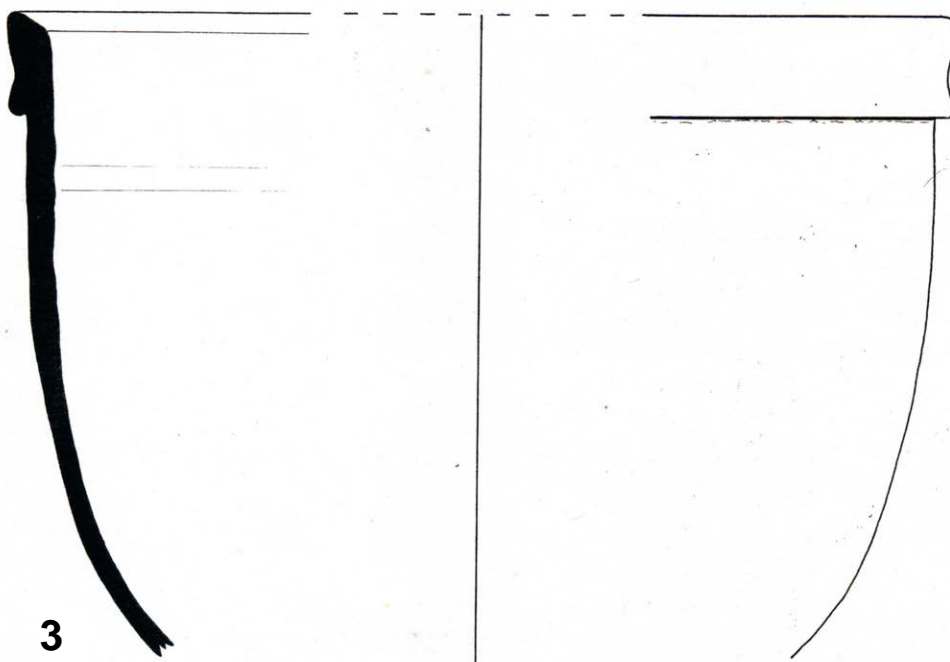
1

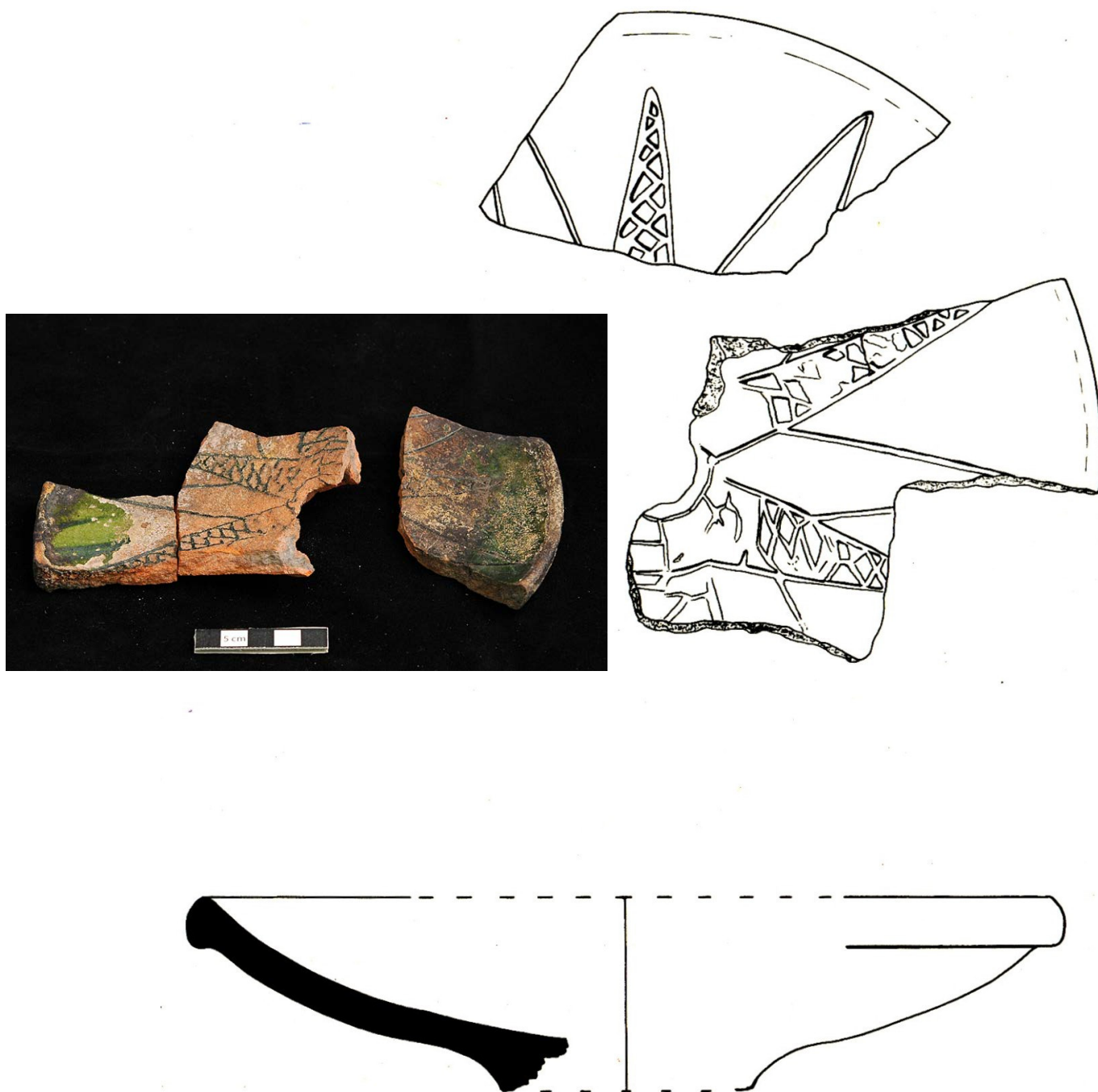
2

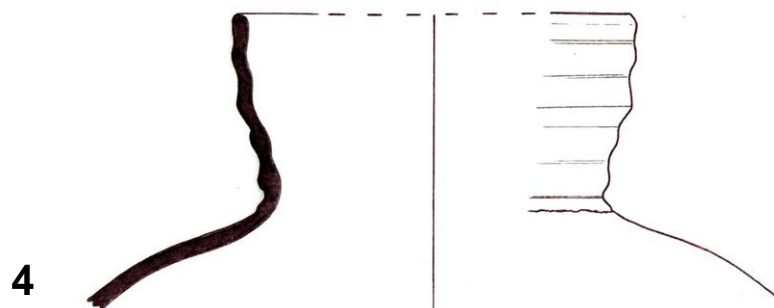
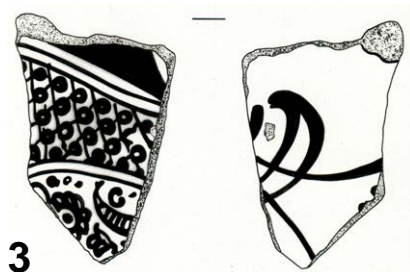
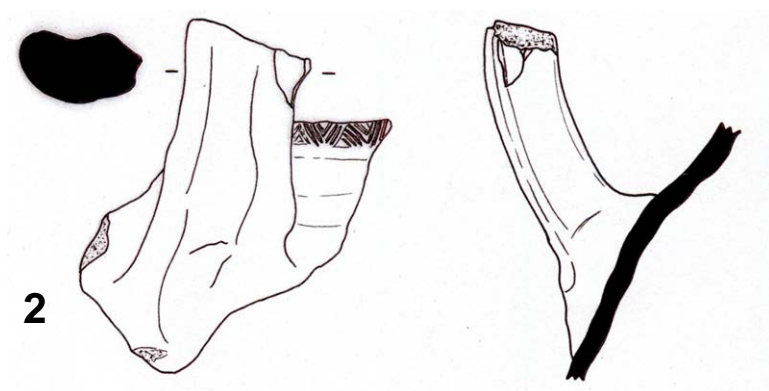
3

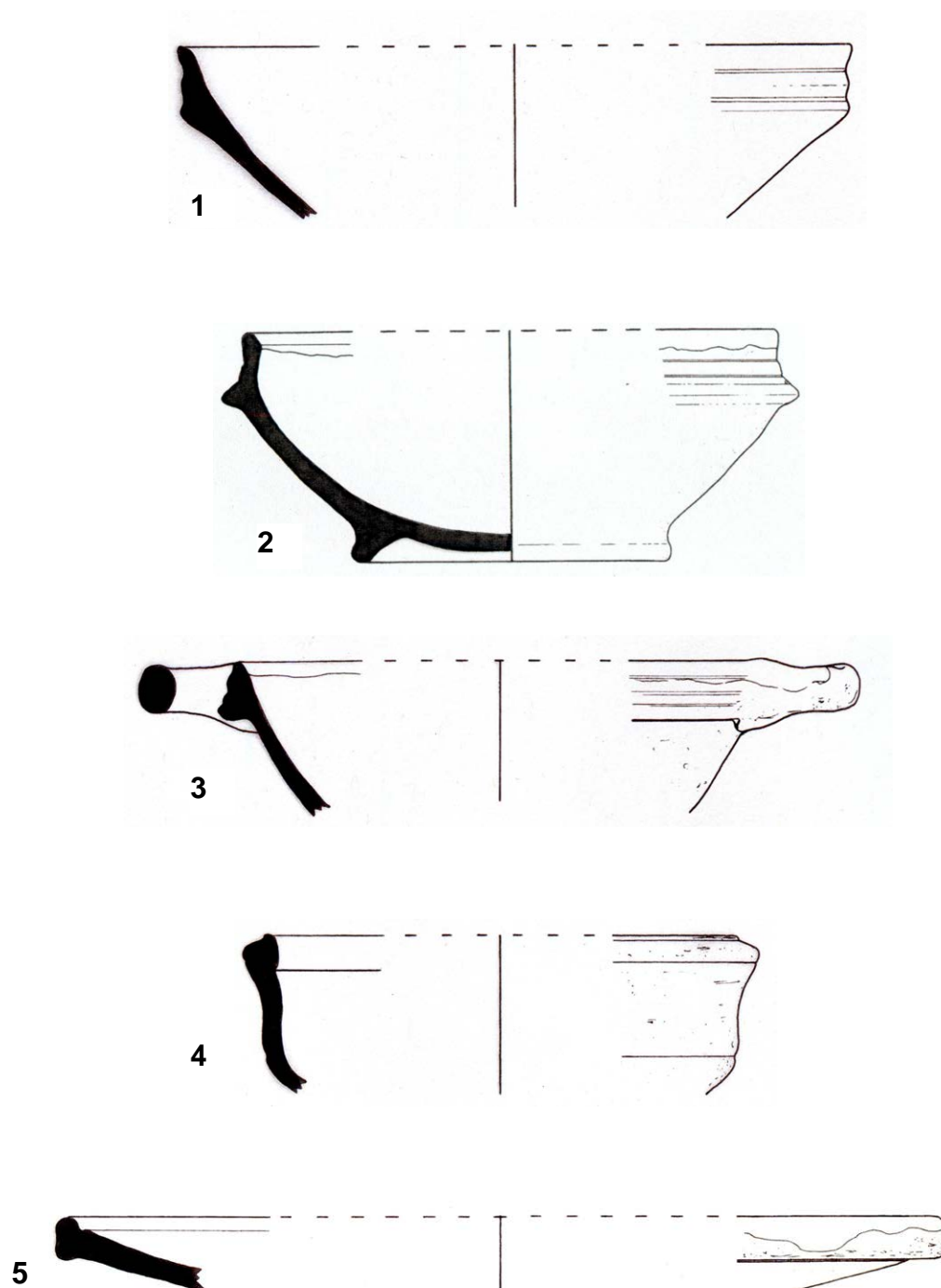
Figuur 55 Spoor 39 : rood aardewerk (schaal 1/2).

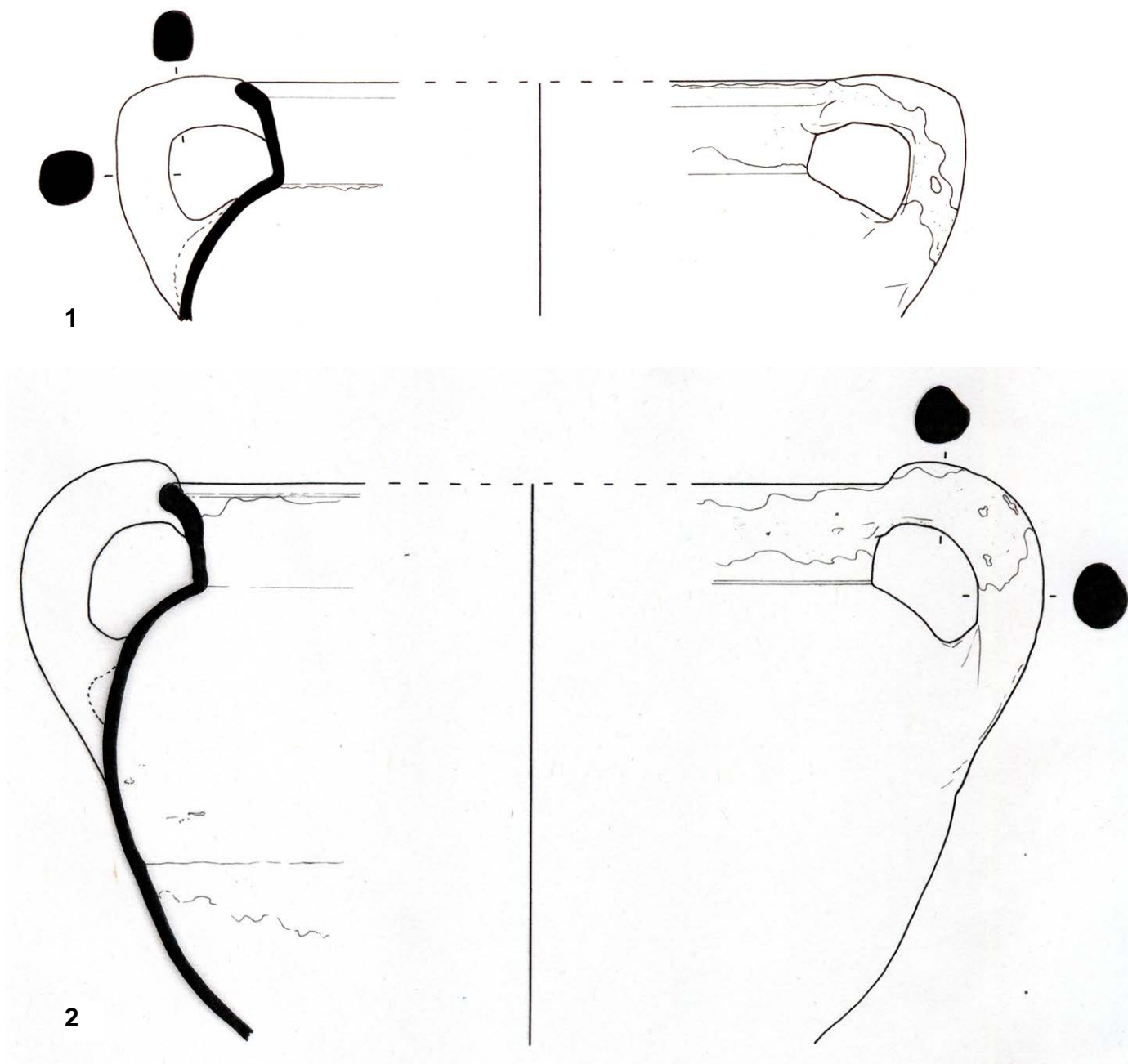
Figuur 56 Spoor 39 : *tazza* met sgraffitoversiering (schaal 1/2).

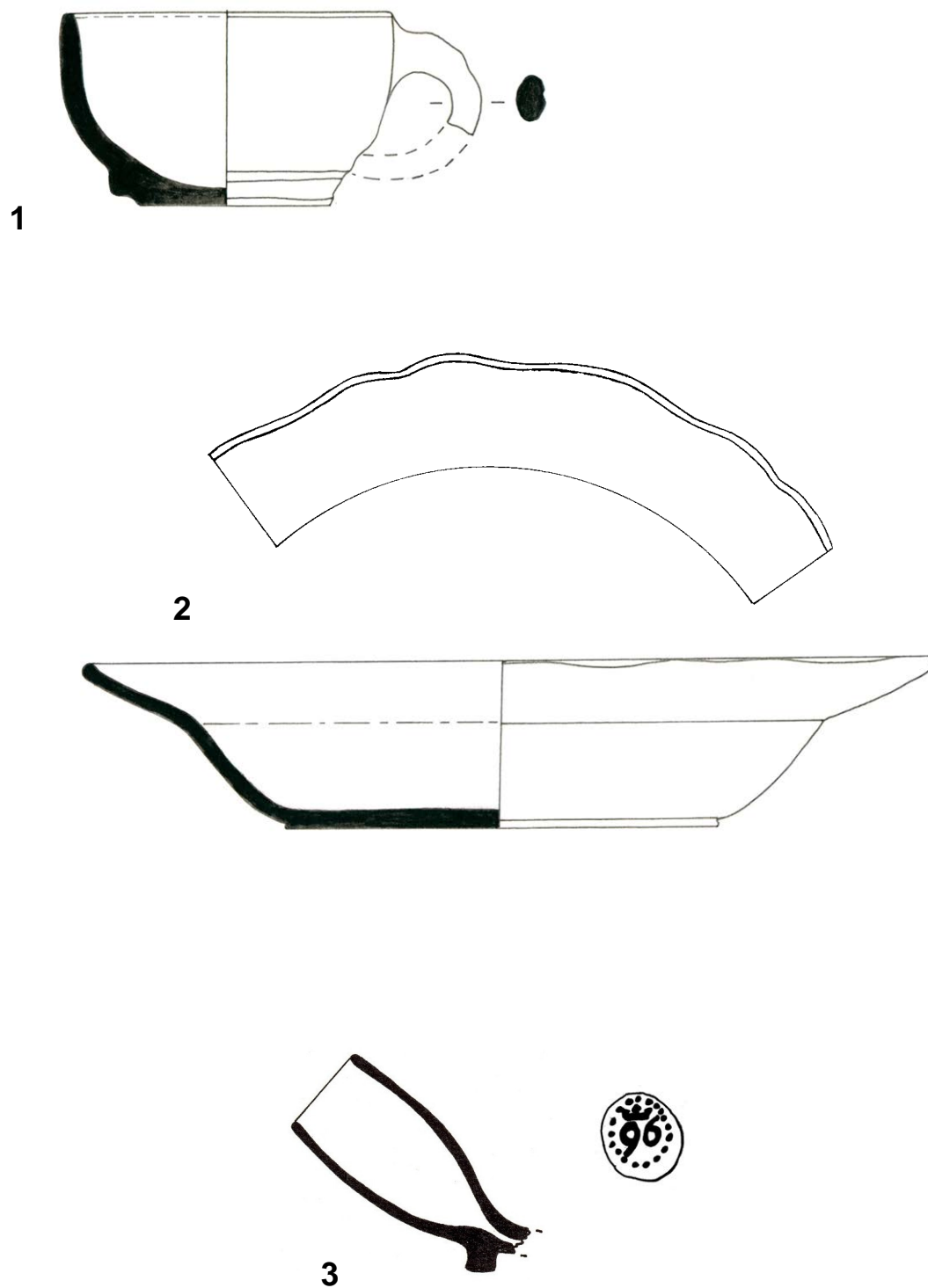
Figuur 57 Spoor49 : steengoed (1-2), lusterwaar (3) en grijs aardewerk (4) (schaal 1/2).

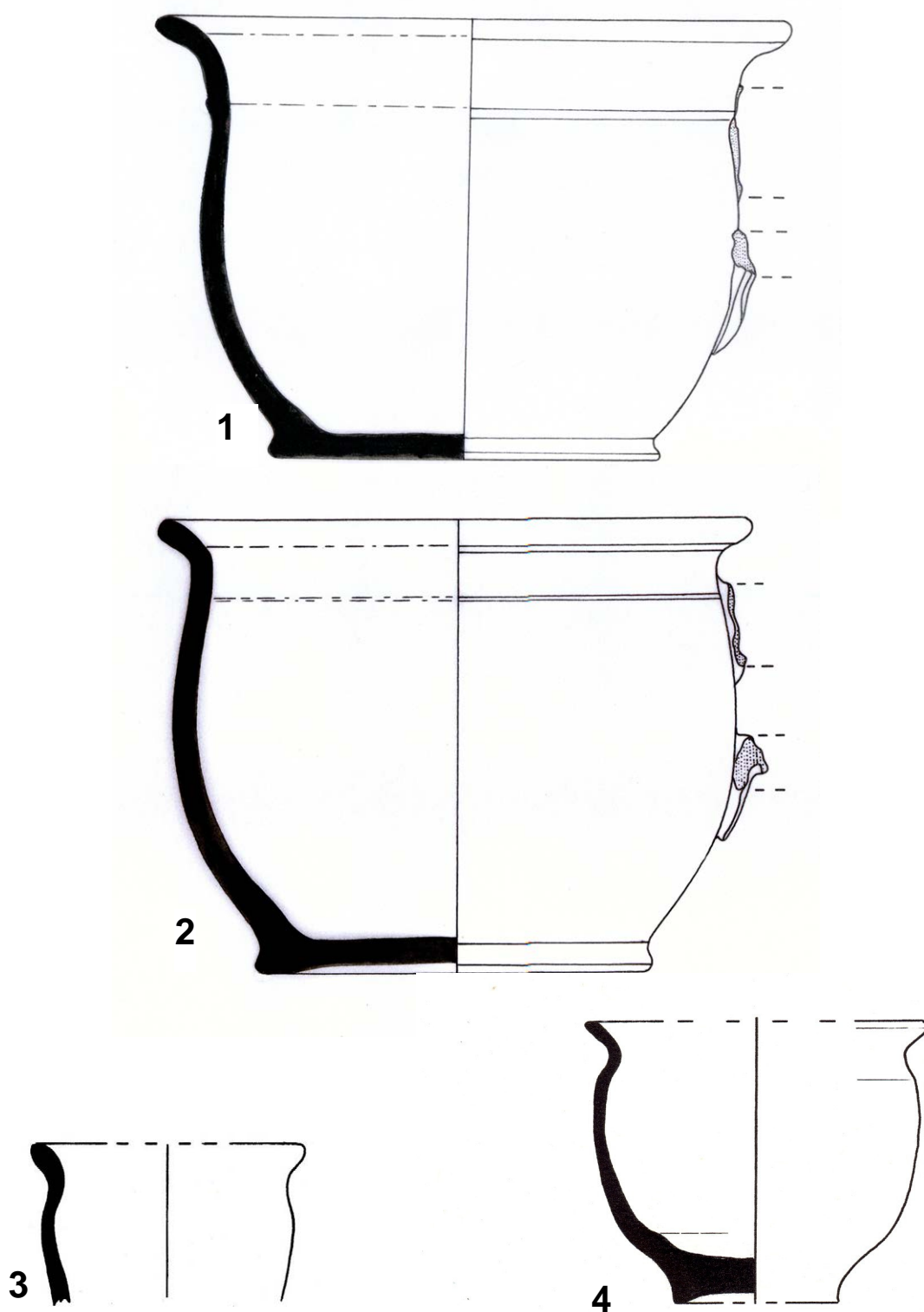
Figuur 58 Spoor 49 : rood aardewerk (schaal 1/2).

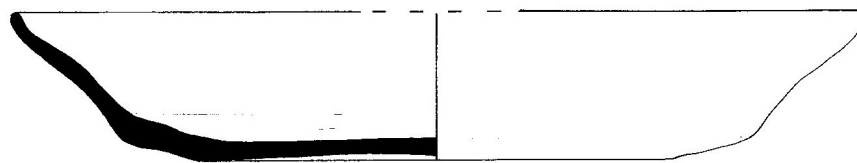
Figuur 59 Spoor 49 : rood aardewerk (schaal 1/2).

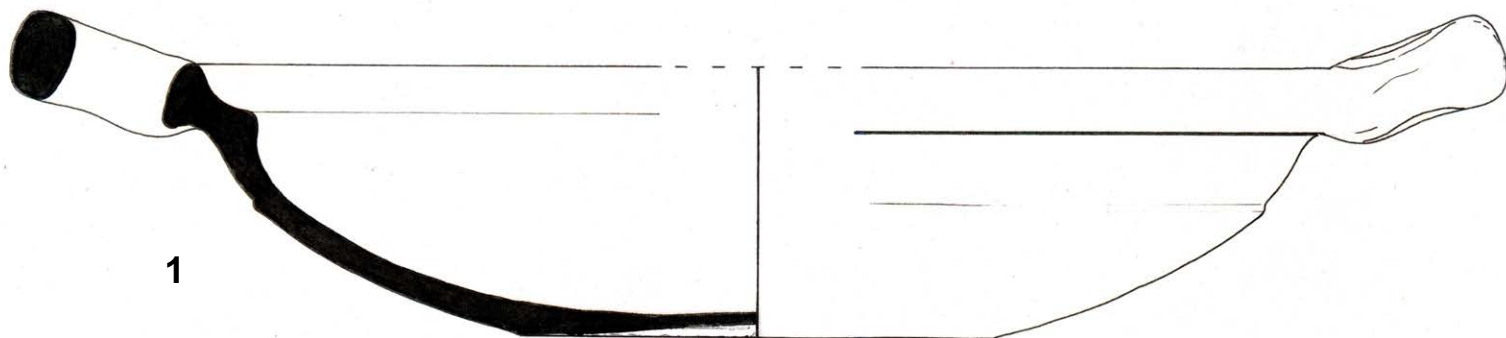
Figuur 60 Spoor 28 : steengoed (1), industrieel wit (2) en pijpenkop met hielstempel (3) (schaal 1/2, stempel op schaal 2/1).

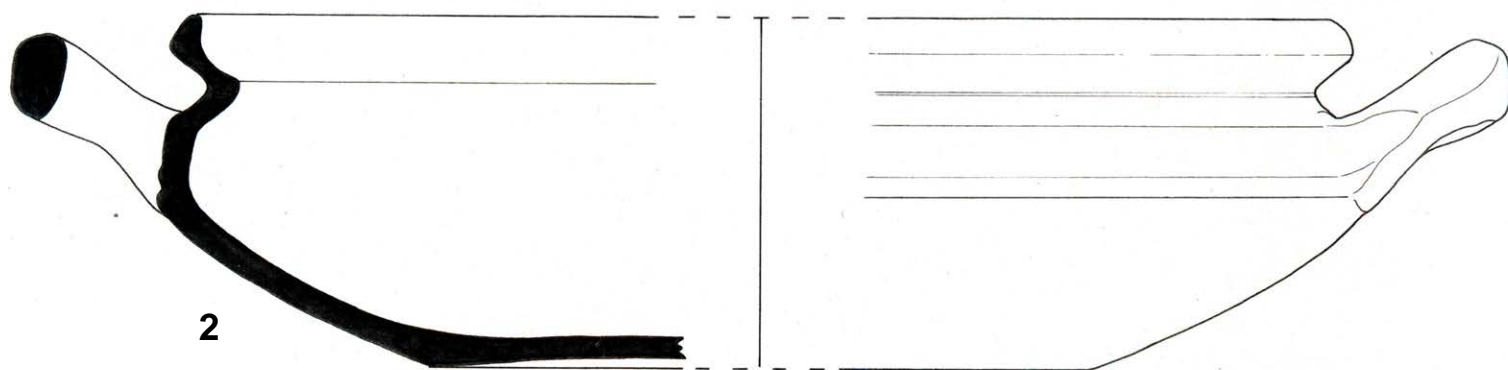
Figuur 61 Spoor 28 : tingeglazuurd aardewerk (schaal 1/2).

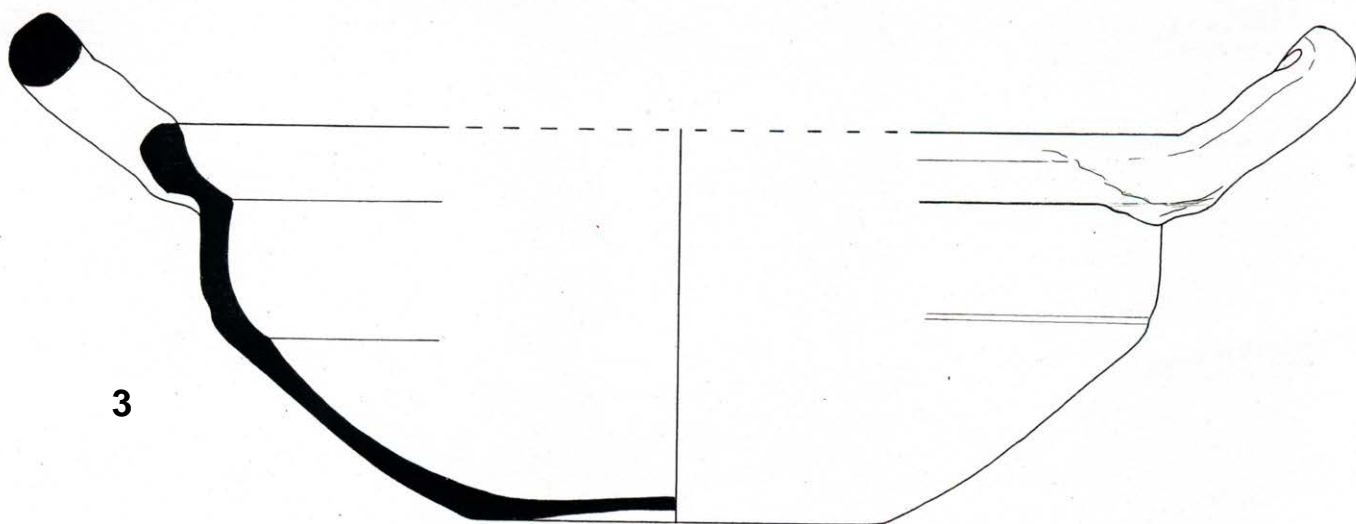
Figuur 62 Spoor 28 : faiencebord (profieltekening schaal 1/2).

1

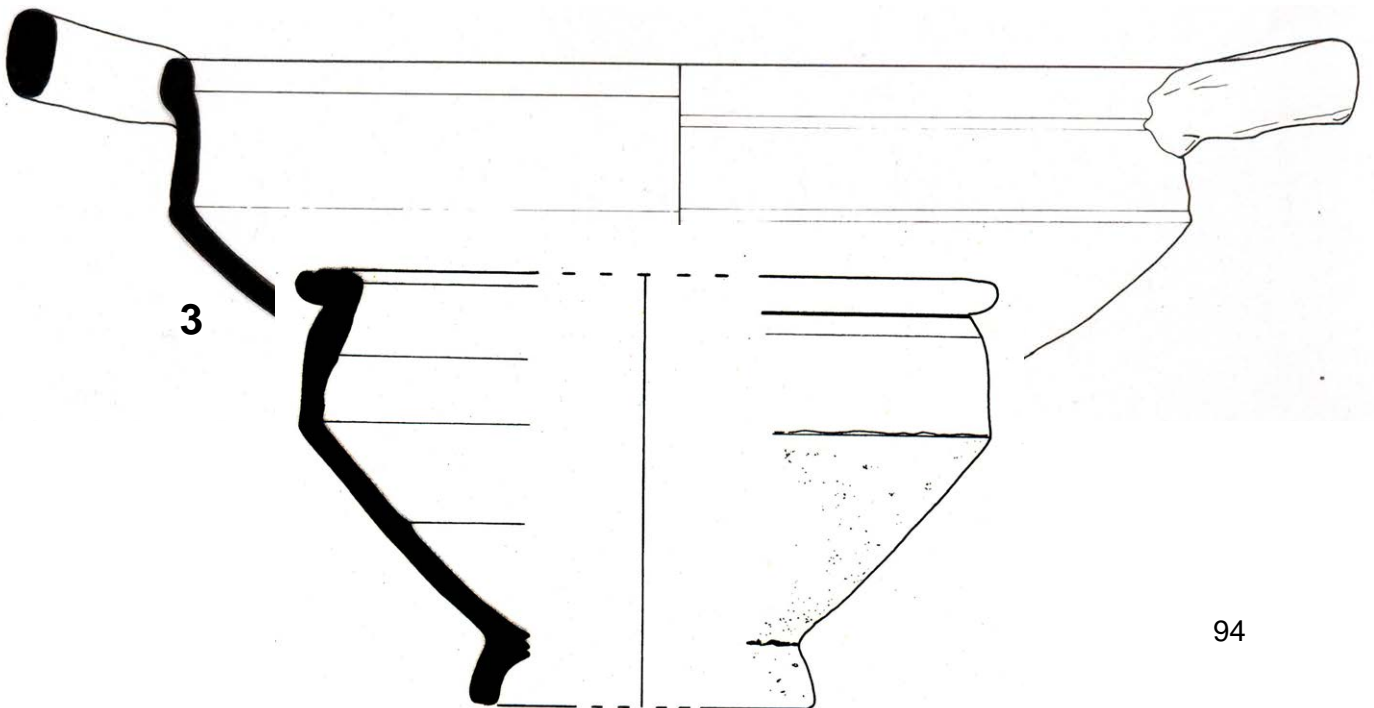
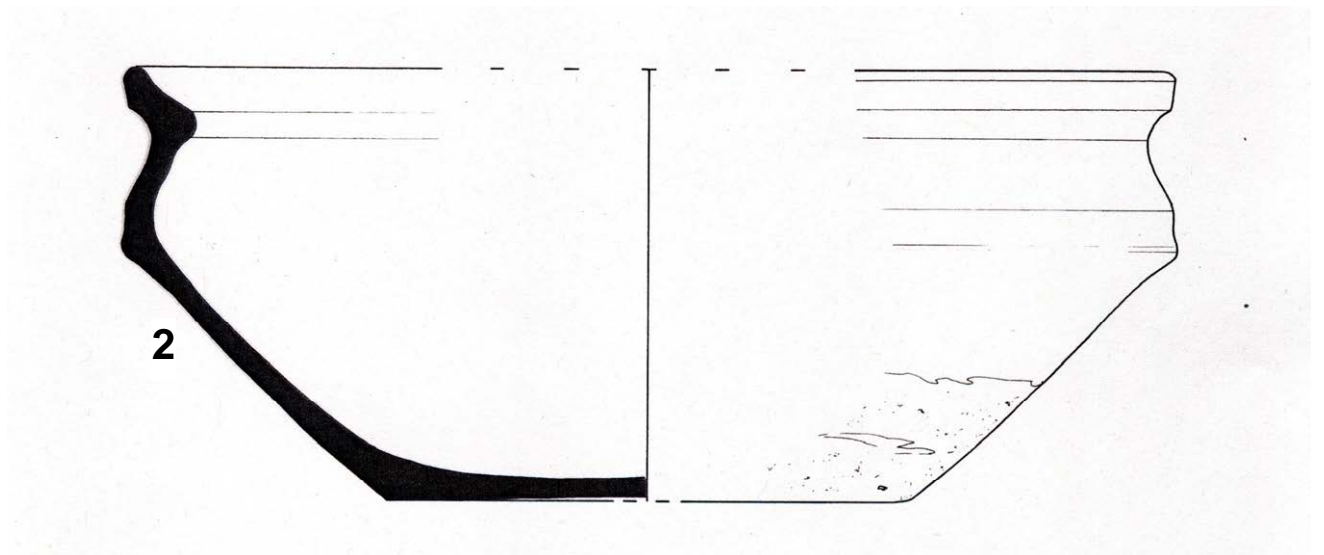
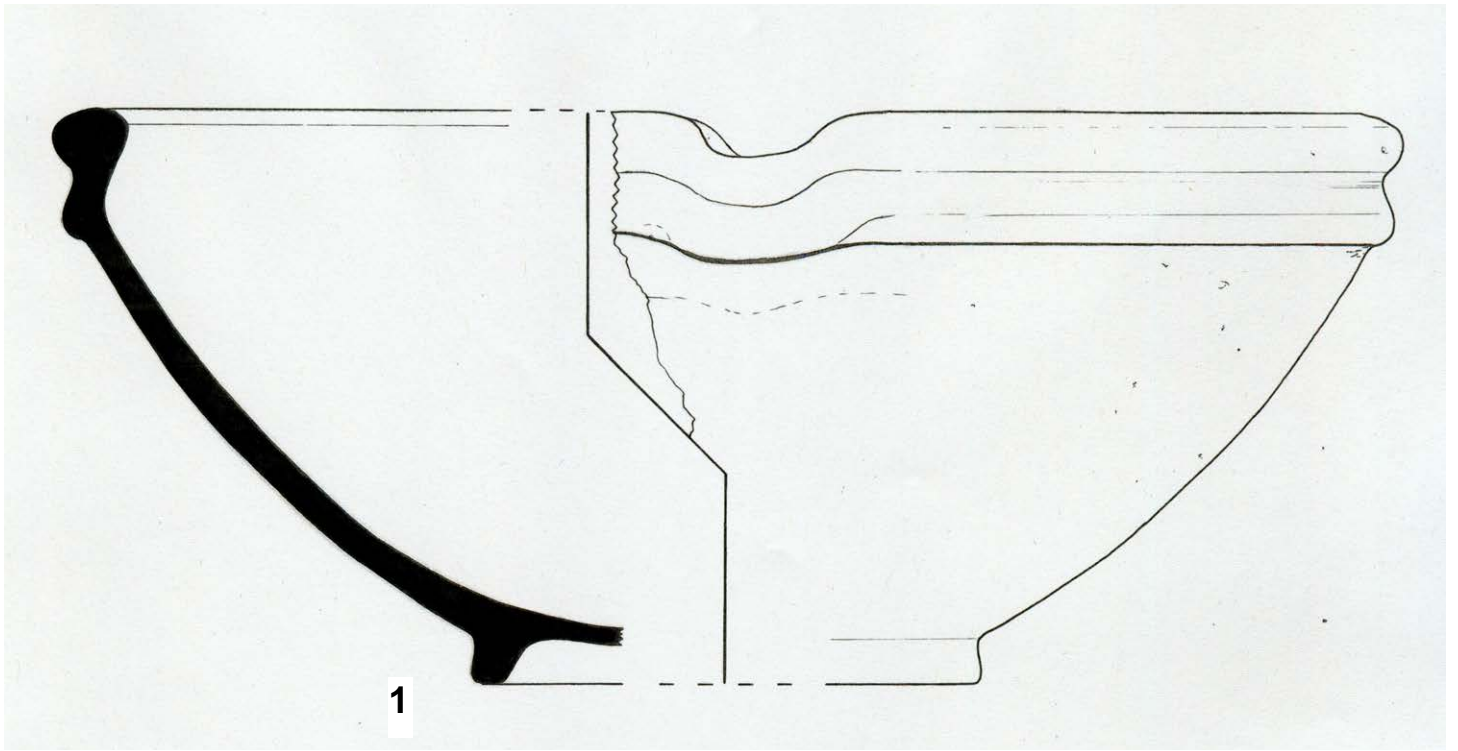

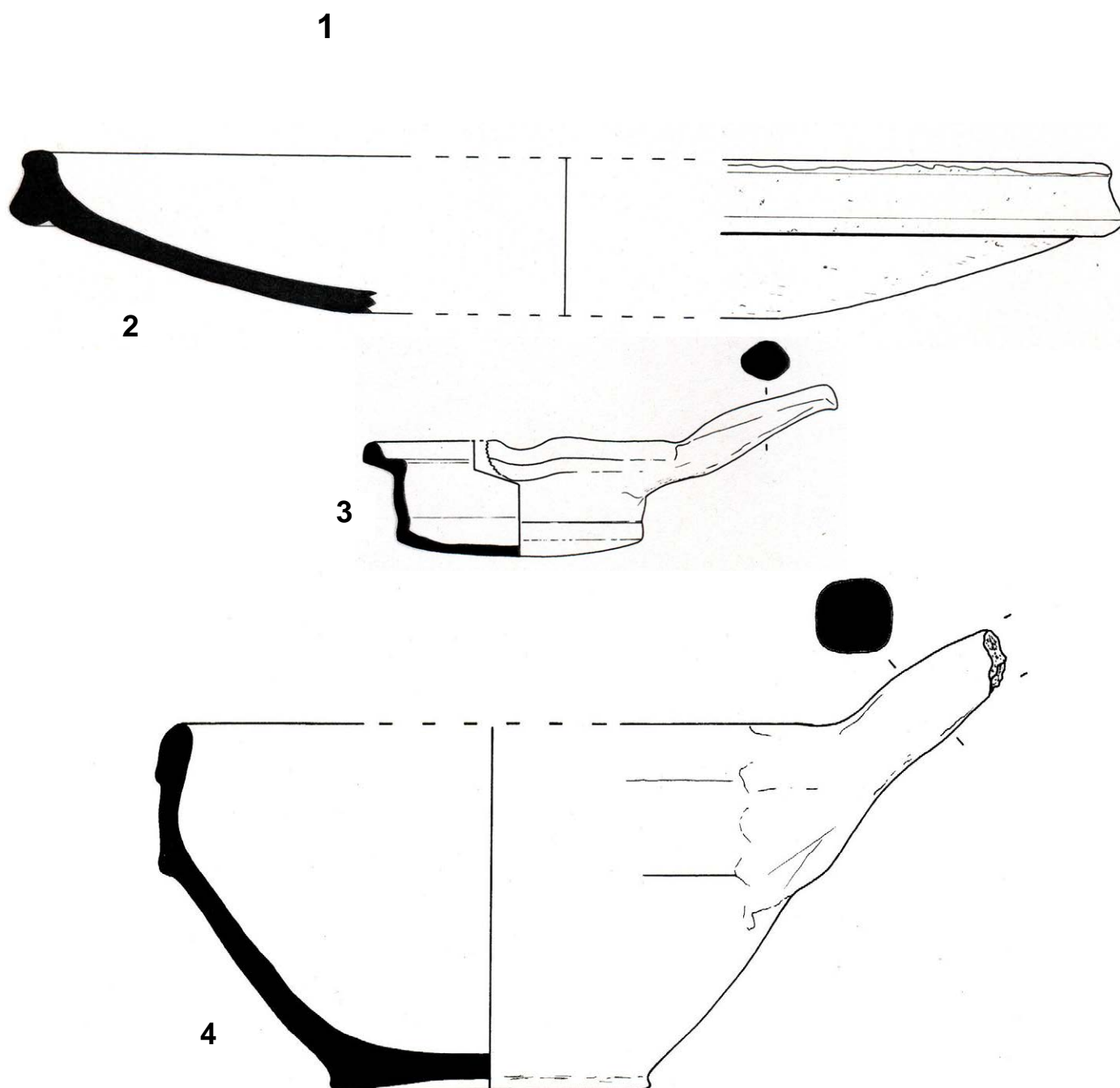
2

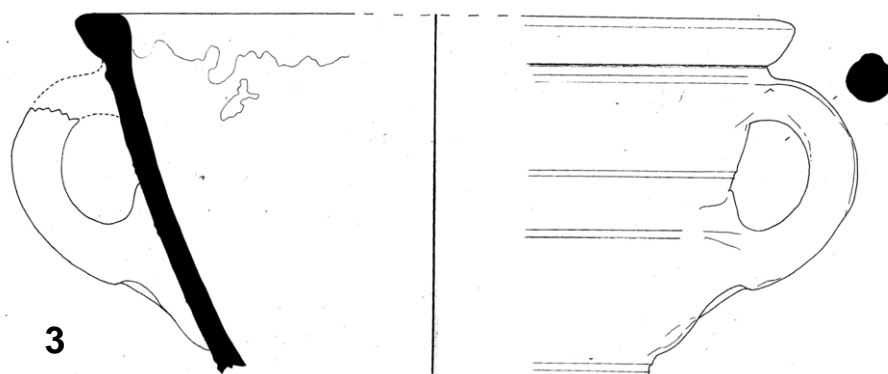
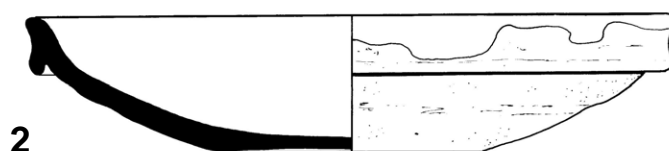
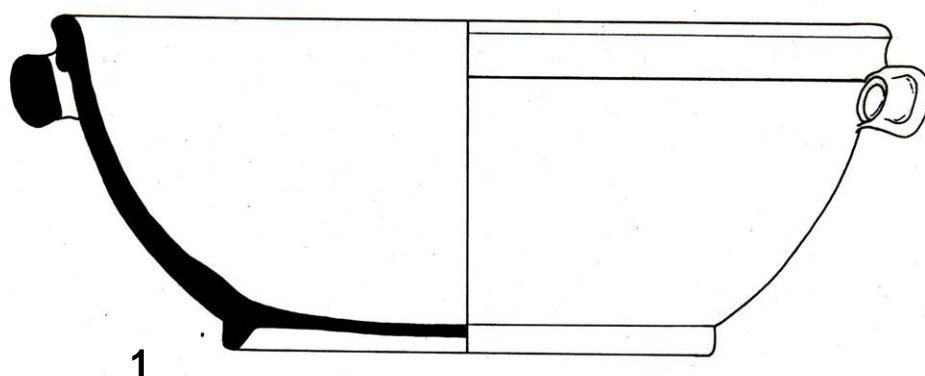
3

Figuur 63 Spoor 28 : Rood aardewerk (schaal 1/2).
Figuur 64 Spoor 28 : rood aardewerk (Schaal 1/2).

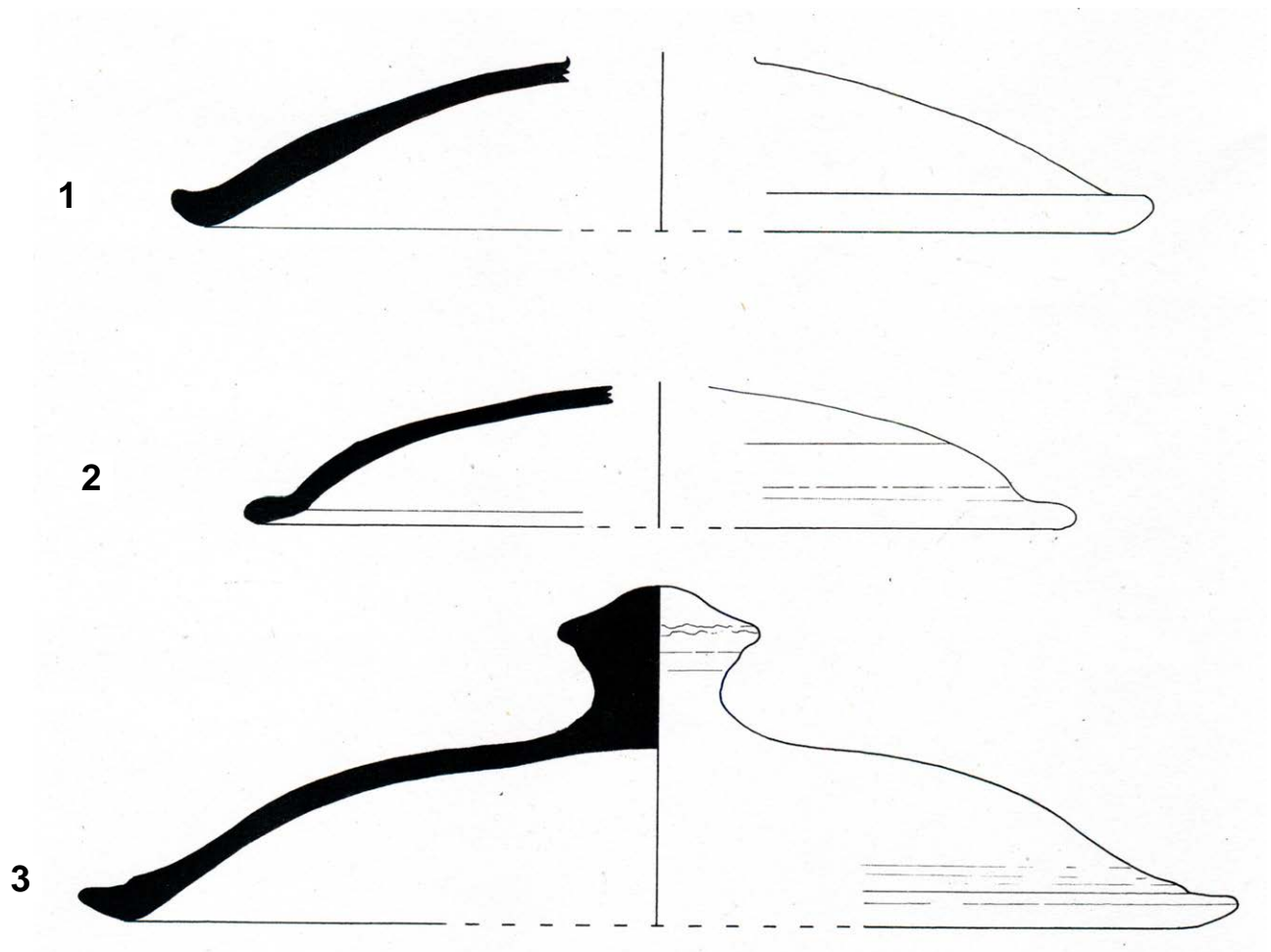

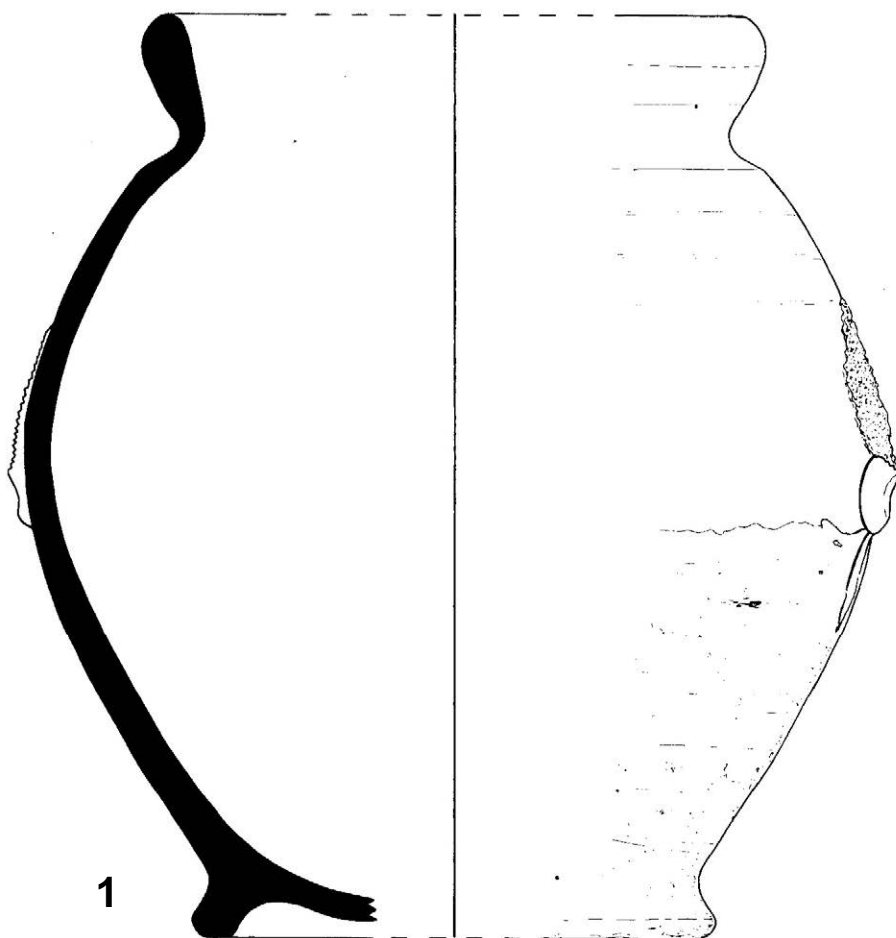
Figuur 65 Spoor 28 : rood aardewerk (schaal 1/2).

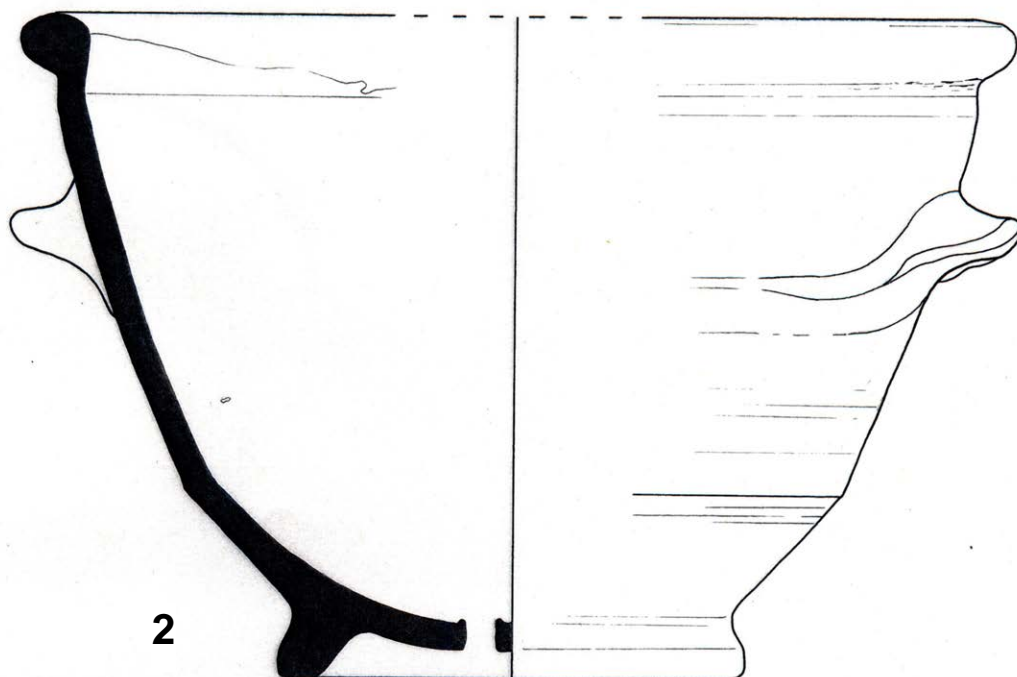
Figuur 66 Spoor 28 : rood aardewerk (schaal 1/2, behalve nr. 3 schaal 1/4).

Figuur 67 Spoor 28 : rood aardewerk (schaal 1/2).

1

2

Figuur 68 Spoor 28 : rood aardewerk (schaal 1/2).

9. SYNTHESE

Het archeologisch noodonderzoek van april 2008 in de Grotestraat te Geraardsbergen bracht niet alleen boeiende informatie aan het licht betreffende het bodemgebruik en de materiële cultuur in deze laatmiddeleeuwse Denderstad, ook naar het bestaan van oudere bewoningsfazen toe opende de noodopgraving nieuwe perspectieven. In de noordoostelijke hoek van het bouwterrein bevond zich het oudste spoor : in een houtskoolrijke opvullingslaag van deze kuil stak een rand van een kogelpot die typologisch en technisch in de 10de -11de eeuw onder te brengen valt.

De recent onderzochte sector situeerde zich in de late middeleeuwen binnen de ommuurde benedenstad. Uit de oude iconografie blijkt het areaal tussen de toenmalige *Hoecstraat* (bovenloop van huidige Grotestraat) en de Sint-Katelijnekerk (de huidige Sint-Catharinakerk) gekenmerkt door een vrij open karakter. Dit beeld wordt bevestigd door een eerste evaluatie van de archeologisch data : de onderzochte site bracht geen directe bewoningssporen of aanverwante resten voort. Hoewel het terrein vanaf de 13de eeuw binnen de stadsvestingen kwam te liggen, fungeerde het eeuwenlang binnen het kader van agrarische activiteiten (akker- en/of tuinbouw, boomgaard,...); over het volledige oppervlak van de bouwput strekte zich een distinctief, 60 tot 80 cm dik, lichtgrijs pakket uit, ontstaan als gevolg van agrarische activiteiten (cf. pagina 101-103). Enkele kuilen van diverse afmetingen hingen samen met deze laag : ze bevatten overwegend grijze ceramiek (fragmenten van o.m. kogelpotten en kruiken) en enkele scherfjes hoogversierd aardewerk. Een algemene datering in de tweede helft van de 13de en eerste helft van de 14de eeuw lijkt voor dit niveau aangewezen. Deze gronden waren bij gelegenheid ook een uitgelezen locatie voor kleinschalige leemexploitatie en dienden finaal als stortplaats voor allerhande afval.

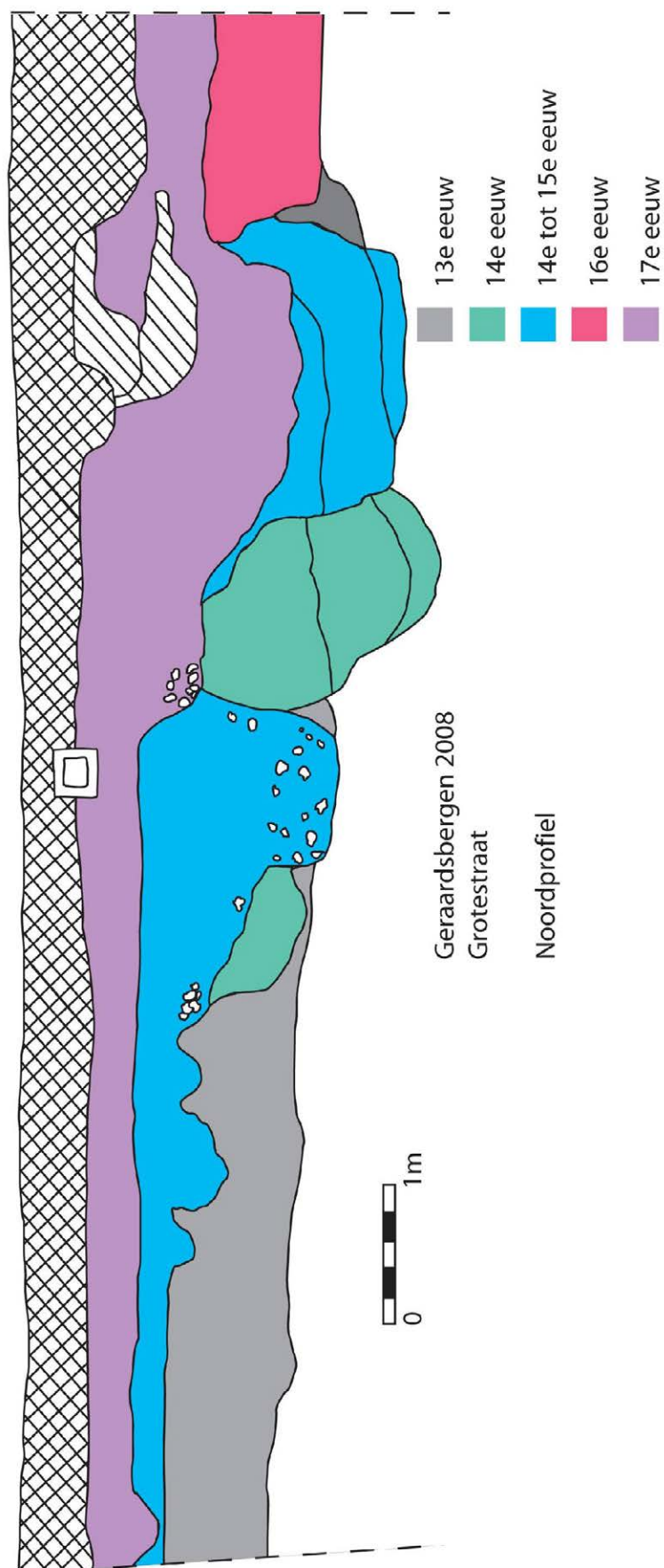
Vanaf de 15de en 16de eeuw wordt deze zone nog intensiever onderworpen aan graafactiviteiten : uit grote, diepe kuilen recupereerde men zandige leem waarna deze snel gedempt werden met aarde, bouwpuin, en gemengd afval. Opmerkelijk hierbij zijn een 4-tal kuilen waarvan de inhoud uitsluitend is samengesteld uit brokken verbrande leem, afkomstig van afgebrande en gesloopte constructies in vakwerk (fig. 69). Andere structuren uit die tijd leverden tal van aardewerkvondsten op : het vormenassortiment is heel divers en omvat naast rood en grijs aardewerk, ook Rijnlandse importen (steengoed). Uit de bovenlaag van één bepaalde kuil komt een scherf in laat-Valenciaanse lusterwaar (fig. 57,3). Een andere merkwaardige vondst bestaat uit fragmenten van een geglazuurde voorraadpot waarop in wit slib de naam "Maria" is aangebracht (fig. 44-46). Uit de late 18de eeuw stamt tenslotte een

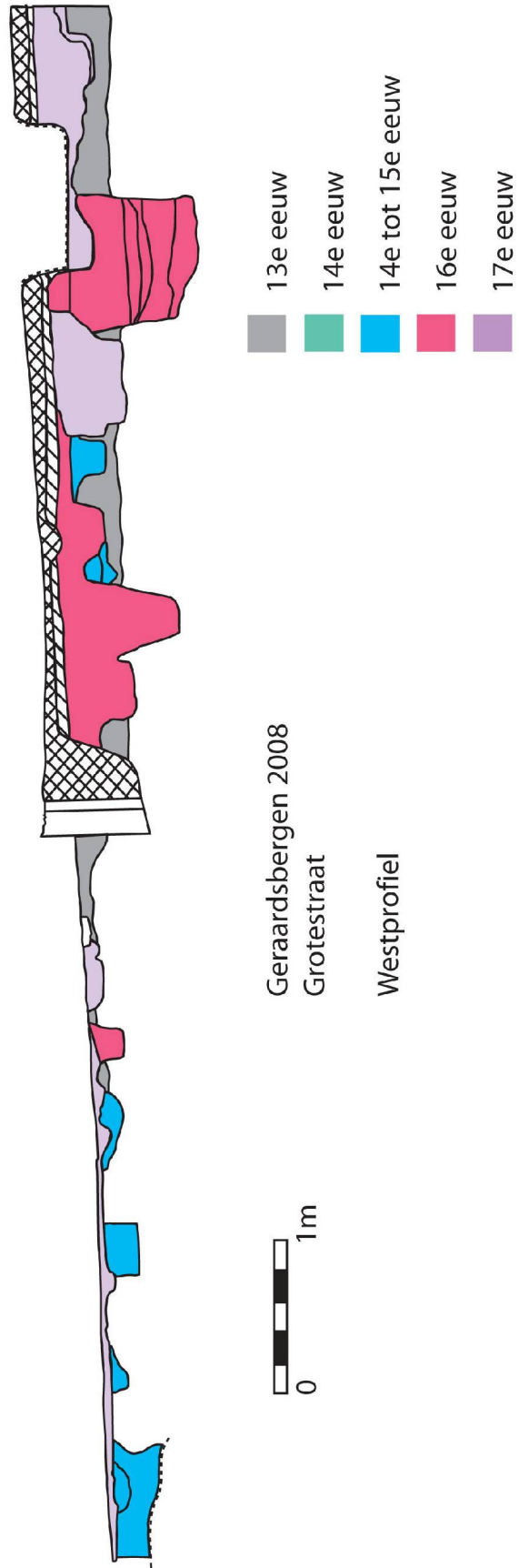
diepe kuil die naast een aanzienlijke hoeveelheid baksteenpuin en botmateriaal, ook een serviescomplex voortbracht, samengesteld uit o.m. glas, faience en rood aardewerk (fig. 60-68).

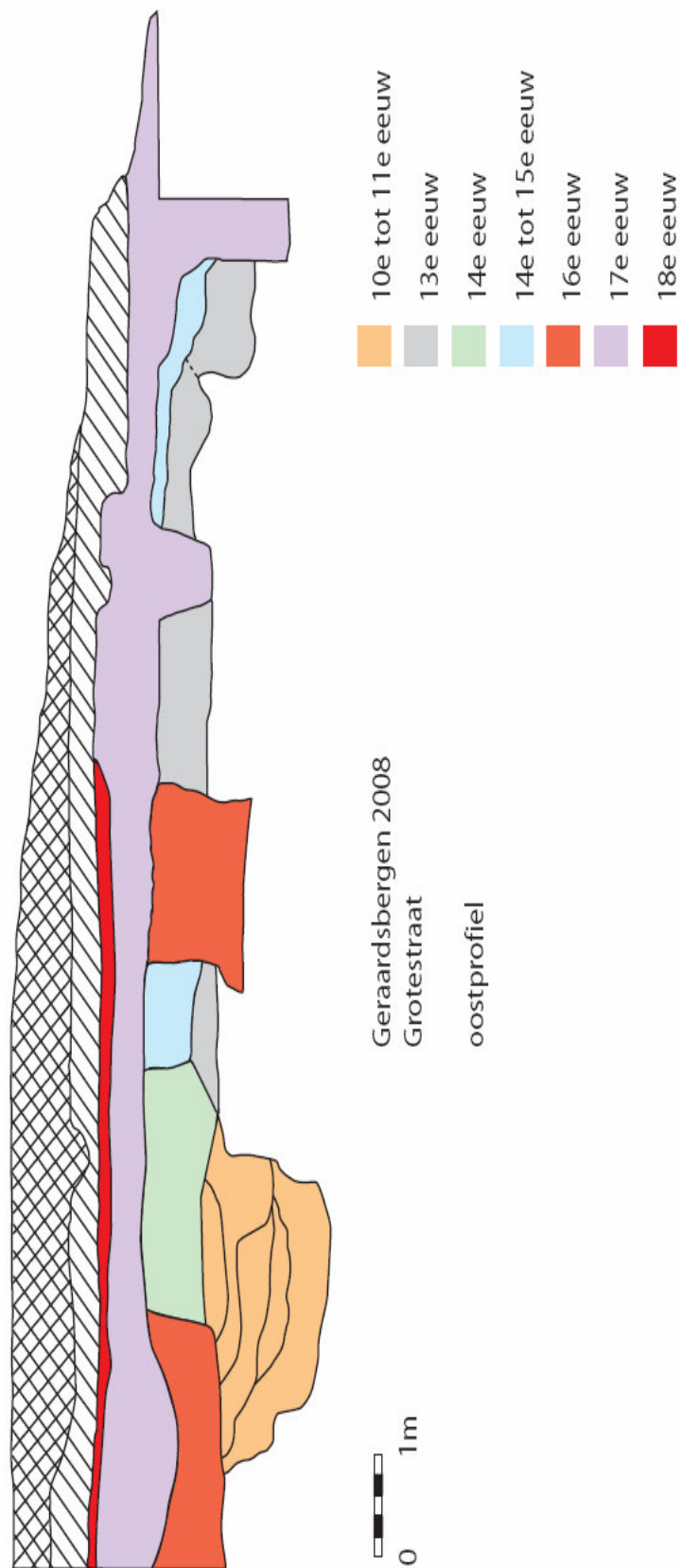
De noodinterventie in de Grotestraat heeft nogmaals aangetoond welk bijzonder archeologisch potentieel in de Geraardsbergse binnenstad verborgen zit. Helaas was het door gebrek aan voldoende tijd niet mogelijk om alle archeologische sporen *in extenso* te onderzoeken. Voor het eerst bood zich ook de mogelijkheid aan om binnen het kader van een dergelijk kleinschalige operatie de plaatselijke bewoningsgeschiedenis in deze middeleeuwse stad, evenals de daaraan gekoppelde, archeologische vondsten, diachronisch te bestuderen. Dergelijke archeologische gegevens zijn onontbeerlijk bij de reconstructie van een complete stadsgeschiedenis en van de historische topografie. Tezelfdertijd is ook duidelijk geworden hoe kwetsbaar dit stedelijk bodemarchief kan zijn : bij gebrek aan gestructureerde controle en zonder begeleiding van bouwwallen geraakt deze unieke informatiebron snel aangetast en dreigt onherroepelijk verloren te gaan. Niettegenstaande het kleinschalig karakter levert onderzoek op dergelijke bouwwallen in de oude binnenstad vaak cruciale informatie op en verdienen deze locaties meer dan ooit onze archeologische aandacht.

Figuur 69 Westprofiel : kuilen met brandafval.

10. GERARDIMONTIUM EXCAVATUM : nabeschouwingen en vraagstellingen bij archeologisch onderzoek in een Denderstad...

"...Door bijzondere voorrechten te verlenen deden de heren zelfs steden ontstaan in onbewoonde gebieden (Geraardsbergen)..."¹³⁴

Geraardsbergen kende als middeleeuws, stedelijk centrum een rijke en bewogen geschiedenis die opklimt tot in de 11de eeuw. Tot op de huidige dag zijn in de binnenstad imposante resten van dit verleden aan het oppervlak voor iedereen zichtbaar: de Pijn- en Dierkosttoren, de resten van de Sint-Adriaansabdij, het stadhuis, de Sint-Bartholomeuskerk en tal van soortgelijke religieuze, monumentale

Figuur 70 December 2008 : laatmiddeleeuwse sporen op een bouwwerf in de Vredestraat : een gemiste kans...

constructies liggen verspreid over de stadskern. Andere 'stille getuigen' zitten verborgen onder de moderne bebouwing, onder de vorm van laat- of postmiddeleeuwse kelderconstructies. De meeste, onzichtbare relictten gaan evenwel schuil in de bodem : deze talrijke sporen, resten, lagen en objecten uit de middeleeuwen en uit oudere periodes maken onderdeel uit van het archeologisch erfgoed van deze Denderstad. Precies omdat ze visueel niet waarneembaar zijn, vormen zij ook het meest kwetsbare onderdeel van dit stedelijke patrimonium. Ze vertegenwoordigen een nog grotendeels ongelezen document dat dringend aandacht verdient : net als in vele Vlaamse steden en dorpen zijn ook in de oude, Geraardsbergse stadskern gedurende het voorbije decennium tal van nieuwbouwprojecten gerealiseerd geworden. Geen enkele van deze bouwerven is toen archeologisch begeleid

¹³⁴ Bladt & Prim, s.d., 57 : een ongedateerd handboek dat ten vroegste in de jaren '50 van de vorige eeuw als handboek gebruikt werd in het middelbaar onderwijs.

geweest. Het hoeft geen betoog dat hierbij een schat aan archeologische informatie ongemerkt verloren ging. Zo kwamen in december 2008 en in februari 2009 tijdens werfcontroles in respectievelijk de Vredestraat en de Oudenaardsestraat opnieuw middeleeuwse sporen en constructieresten aan het licht (fig. 70). Door de snelheid waarmee de bouwwerkzaamheden verliepen konden de archeologen van het PAM-Velzeke helaas niet interveniëren.

Uit nazicht van talrijke artikels, publicaties en diverse bijdragen over de geschiedenis van Geraardsbergen kan men zich niet van de indruk ontdoen dat het verhaal van de Denderstad meestal vanuit een rechtshistorische invalshoek wordt benaderd waarbij heel wat aandacht uitgaat naar de toekenning van de stedelijke rechten in 1067-1070, de stadskeure en de bouwgeschiedenis van de bijzonder fraaie gebouwen en complexen (Sint-Adriaans-abdij, de Sint-Katharina-kerk, de stadsomwalling, ...). Andere literatuur over het oude Geraardsbergen zoekt dan weer naar de oorsprong en de evolutie van bestaande folkloristische evenementen en lokale tradities¹³⁵. Niettegenstaande talrijke archeologische vondsten, waarnemingen en kleinschalige noodinterventies¹³⁶ van de voorbije decennia raakten al die materiële gegevens tot nog toe niet geïntegreerd in een uitgebalanceerde, gesynthetiseerde kroniek over de historische stadsontwikkeling ; evenmin relateerde men deze informatie aan nieuwe onderzoeksvragen betreffende het middeleeuwse urbanisatieproces (fasering, functionele indeling van de stad,...), de historisch-topografische ontwikkeling of functionele evolutie van de middeleeuwse stad.

De meest pregnante en saillante onderzoeksvragen stellen zich ongetwijfeld naar de ontstaansgeschiedenis van de Denderstad. Zoals bij vele middeleeuwse stadsstichtingen heeft men op de locatie van Geraardsbergen geen compleet nieuwe vestiging uit de grond gestampt : het lijkt ons niet uitgesloten dat de Vlaamse graaf aan een reeds bestaande nederzetting of bewoning stadsrechten toekende¹³⁷. Het verlenen van stedelijke voorrechten betekende wellicht niets meer dan een formele erkenning van een bestaande situatie i.e. een regionaal, pre-stedelijk centrum met zijn inwoners. Enkele historische bronnen en archeologische indicaties wijzen inderdaad op de aanwezigheid van oudere, wellicht verspreide, middeleeuwse occupatie in deze sector van de Dendervallei : zo doet de vondst van een Merovingisch grafveld op het grondgebied van Overboelare het bestaan vermoeden van een

¹³⁵ Bijvoorbeeld : Fris 1911, 454-460; Van Bockstaele *et al.* 1994.

¹³⁶ We verwijzen hier heel in het bijzonder naar het baanbrekende veldwerk van Etienne Borremans en Luk Beeckmans.

¹³⁷ Rutte 2002, 58.

vroegmiddeleeuwse nederzetting in de onmiddellijke buurt¹³⁸. Archivalia verwijzen ook naar de zgn. baronie van Boelare waarvan de oudste bronnen dagtekenen uit de 8ste-9de eeuw¹³⁹. Verder beschikt men over de vermelding van de historische figuur van Geraard van Hunnegem, van wie de graaf van Vlaanderen grond aankocht voor de aanleg van de stad¹⁴⁰. Bovendien verschijnt de oude naam van Geraardsbergen in een document uit 1034-1058 als "*de gerald monte*"¹⁴¹, m.a.w. nog voor er sprake was van een officiële stedelijke woonkern.

De graaf vond in het gebied tussen Schelde en Dender een ander feodaal bestel, met sterk versnipperde territoria, al of niet allodiale heerlijkheden (zoals de baronie van Boelare) waarbij hij niet kon terugvallen op een indeling in kasselrijen zoals het geval was in Kroon-Vlaanderen¹⁴². De opwaardering van bestaande nederzettingen of woonkernen tot stedelijke centra als steunpunten voor de grafelijke administratie bood in dit perifere gebied dan ook een valabel alternatief¹⁴³. Een belangrijke zet in zijn beleid was verder de oprichting van een 'burcht' of versterking, waarvan hij het praktische beheer in handen liet van een *castellanus*¹⁴⁴. Bij gebrek aan archeologische gegevens is de exacte locatie van deze grafelijke residentie nog steeds niet met zekerheid te achterhalen; de heersende theorie situeert deze versterking ter hoogte van het huidige stadhuis¹⁴⁵. Andere vorsers, en reeds A. Sanderus in de 17de eeuw, situeren die grafelijke zetel echter in de buurt van het Karmelietenklooster¹⁴⁶.

Om te vermijden dat noodopgravingen zoals in de Grotestraat geïsoleerde toevalstreffers zouden blijven, lijkt een doordachte archeologische strategie vereist waarbij in de binnenstad zones worden onderscheiden met gradaties van archeologische gevoeligheid en potentieel, gekoppeld aan een eigen vraagstelling binnen het kader van een onderzoek naar de historische stadsontwikkeling in de middeleeuwen en in latere periodes. Ongetwijfeld zullen gegevens uit verder archeologisch onderzoek in de binnenstad leiden tot frisse en onvermoede inzichten en zal de confrontatie van die data met de bestaande archivalische en iconografische bronnen vorsers ertoe dwingen om het historische verhaal van de Denderstad vanuit nieuwe invalshoeken te benaderen.

¹³⁸ van der Gucht 1991.

¹³⁹ van Trimont 1998.

¹⁴⁰ Blockmans 1941, 13.

¹⁴¹ van den Bossche 1998.

¹⁴² Ganshof 1942/3, 36-39.

¹⁴³ Koch *et al.* 1992, 23-24.

¹⁴⁴ Fris 1911, 285 en 347 ; Verhulst 1976, 274.

¹⁴⁵ S.N. 1994.

¹⁴⁶ Fris 1911, 32 en 429.

Gerardimontium excavatum...

11. PUBLIEKSWERKING

Tijdens de duur van het archeologisch onderzoek konden de graafactiviteiten van de PAM-veldploeg rekenen op heel wat publieke belangstelling. Geïnteresseerde voorbijgangers en burens bleven vaak even staan om de archeologen en hun team aan het werk te zien. Het opgravingsteam stond passanten graag te woord over het hoe, wat en waarom van de noodopgraving.

Figuur 71 : jeugdige interesse voor een oude site...

Enkele klassen van het 4de jaar lager onderwijs uit de vlakbij gelegen Basisschool Dender zagen de noodopgraving in de Grotestraat als een unieke kans om nader kennis te maken met de wetenschap archeologie en de geschiedenis van hun stad (fig. 71). Ze brachten een bezoekje aan de site en kregen uitleg op (kinder)maat van een 'echte' archeoloog. Aan deze activiteit werd overigens uitvoerig aandacht besteed op de internetsite van de school¹⁴⁷.

¹⁴⁷ http://www.bsgodender.be/joomla/index.php?option=com_content&view=article&id=143:archeologie

Voorlopige, korte syntheses van de opgravingen verschenen reeds op Archeonet, de nieuws- en portaal-site over archeologie in Vlaanderen, en in het tweemaandelijks tijdschrift van de geschied- en heemkundige kring Gerardimontium, De Heemschutter¹⁴⁸.

De archeologische interventie in de Geraardsbergse Grotestraat kwam tenslotte aan bod tijdens het jaarlijkse congres *Archaeologia Medievalis 2009* in de Sint-Pietersabdij te Gent. Beide auteurs van dit rapport belichtten er op zaterdagmiddag 14 maart als laatste sprekers in een korte maar geanimeerde lezing de resultaten van hun archeologisch onderzoek¹⁴⁹ (fig. 72).

Figuur 72 Cartoon Glenn Elet (PAM-Velzeke).

¹⁴⁸ Deschieter & De Wandel 2008.

¹⁴⁹ Deschieter & De Wandel 2009.

Ook de lokale pers had interesse voor wat er zich afspeelde in ondergrond van de Grotestraat (cf. infra). Via enkele artikels in De Beiaard (fig. 73-74), Het Nieuwsblad en De Standaard maakte ook de ruimere regio Zuid-Oost-Vlaanderen kennis met de geslaagde interventie van het PAM-veldteam in deze Denderstad.

Middeleeuwse resten in Grotestraat
Benedenstad was landbouwgebied

Het Nieuwsblad 3mei 2008

GERAARDSBERGEN - Op een bouwwerf in de Grotestraat heeft een team archeologen al heel wat interessante middeleeuwse resten bovengespit. Die wijzen erop dat de benedenkant van de stad eerder agrarisch was.

©Eddy

Vuylsteke

Johan Deschieter is archeoloog bij het Provinciaal Archeologisch Museum te Velzeke en speurt nog tot vandaag met zijn collega Tineke De Wandel in de bouwput in de Grotestraat. Erfgoedambtenaar Jan Coppens houdt een oogje in het zeil. 'In de binnenstad is er een archeologische zorgplicht. Dat betekent dat er bij graafwerken eerst archeologisch onderzoek moet verricht worden', zegt Coppens. Een verplichting die nog niet ingeschreven staat in de bouwvergunning voor stedelijke werven, maar dat komt nog.

Coppens zette de archeologen op het goede spoor en leverde onder meer een kopie van een 17de-eeuwse prent waarop de Grotestraat en het naastliggende Sint-Catharinacollege heel duidelijk te zien zijn. De Grotestraat, nu een drukke handelswijk, telde toen maar een handvol huisjes en die waren door tuinen omgeven. De opgravingen bevestigen nu het agrarische karakter van de benedenstad die pas vanaf de 13de eeuw binnen door de stadswal werd omsloten.

'We hebben op de site vooral afvalkuilen blootgelegd' zegt archeoloog Deschieter. Dat waren putten die werden uitgegraven voor zandleemwinning en later raakten ze met afval opgevuld.' Het afval leert archeologen heel wat over de eet- en leefgewoonten van de middeleeuwse Geraardsbergenaar.

Daarvoor moeten het gevonden slachtafval, etensresten, potten en pannen verder bestudeerd worden. Nu al is het duidelijk dat ondanks het landelijke karakter van de voorstad er toch geen armoezaaiers woonden. Een stuk beschilderd pronkservies dat in het Spaanse Malaga werd vervaardigd, een voorraadpot met sierlijk opschrift en glazen drinkbekers wijzen er op dat de middeleeuwse voorstadbewoners niet slecht boerden.

De resultaten van het onderzoek worden eerst gepubliceerd op de website www.archeonet.be en nadien onder meer in het tijdschrift van de geschied- en heemkundige kring Gerardimontium.

Middeleeuwse resten in Grotestraat

De Standaard zaterdag 03 mei 2008

Auteur: Jan Lion

©Eddy Vuylsteke

Benedenstad was landbouwgebied

GERAARDSBERGEN - Op een bouwwerf in de Grotestraat heeft een team archeologen al heel wat interessante middeleeuwse resten bovengespit. Die wijzen erop dat de benedenkant van de stad eerder agrarisch was.

Grotestraat geeft geheimen prijs

De Standaard zaterdag 05 juni 2008

Auteur: Jan Lion

Erfgoedtoets moet archeologisch stadspatrimonium beschermen

GERAARDSBERGEN - De resultaten van de archeologische noodopgraving op een bouwwerf in de Grotestraat zijn bekend. De vondsten leverden een schat aan informatie op. De Erfgoedraad wil dat bouwplannen in de binnenstad eerst aan een 'erfgoedtoets' worden onderworpen.

Het Nieuwsblad 05/06/2008

De leden van de Erfgoedraad bij de archeologische site in de Grotestraat. Carol Verstraete
©CVG

De opgravingen in de Grotestraat werden uitgevoerd door een team speurders verbonden aan het provinciaal archeologisch museum van Velzeke. Die haalden onder meer een potscherf uit de vroege middeleeuwen uit de bouwput. Ook restanten uit latere eeuwen kwamen aan het licht.

De vondsten tonen aan dat de omgeving van de Grotestraat vrij open was en een eerder agrarisch karakter had. Toch lag dit gebied al sedert de 13de eeuw binnen de stadsmuren. Er werden groenten en fruit gekweekt, er werd leem gewonnen en de buurt diende als stortplaats. De archeologie biedt hier een interessante aanvulling en zelfs nieuwe kijk op de al gekende historische feiten.

Volgens Koen Van der Mynsbrugge van de Erfgoedraad toont de opgraving aan dat er 'veel archeologisch potentieel in de binnenstad verborgen zit. Die archeologische gegevens zijn onontbeerlijk bij de reconstructie van de complete stadsgeschiedenis en van de historische topografie'.

Maar bij graafwerken in de stad is er nu geen gestructureerde controle en begeleiding van bouwwerken. Daardoor dreigt heel wat waardevol archeologisch materiaal verloren te gaan. Het kan nochtans anders, zoals bijvoorbeeld in Oudenaarde waar er een bouwcommissie is die voorafgaand aan bouwwerken nakijkt of er geen archeologisch aspecten aan het dossier verbonden zijn.

In Geraardsbergen is deze 'erfgoedtoets' nog niet aan de orde. Maar er lijkt een doorbraak in zicht. Zo werd Koen Van der Mynsbrugge uitgenodigd voor een commissievergadering die een stedelijke bouwverordening wil opstellen. Die verordening kan dan opleggen dat bij bouwen in de historische binnenstad men de plannen eerst aan een commissie moet voorleggen.

'Een eerste stap in de goede richting', meent Jan Van De Pontsele, voorzitter van de Erfgoedraad. De stad vroeg intussen ook al het advies van de raad voor de opmaak van het gemeentelijk ruimtelijk structuurplan, een voorstel waar de Erfgoedraad gretig op inging.

'Er is eigenlijk al veel waardevol erfgoed verloren gegaan. Dat moeten we voortaan vermijden via een bouwverordening en het structuurplan.'

De Erfgoedraad wijst er nog op dat het parlement vorige maand instemde met het Europese verdrag omtrent bescherming van archeologisch erfgoed. Reden temeer om werk te maken van een 'erfgoedtoets' meent de raad om het historisch stadspatrimonium te beschermen.

Jan Lion (Het Nieuwsblad)

Oudste vondsten uit 10de en 11de eeuw

ArcheoNet Vlaanderen publiceerde zopas een verslag van de kleinschalige noodopgraving die archeologen van het Provinciaal Archeologisch Museum in Velzeke van 21 tot 30 april hielden op twee bouwpercelen boven de Grotestraat. Op het terrein (oppervlakte van 320 m²) is een winkel- en appartementsblok gepland. In een zeventigtal archeologische structuren en over een diepte van zowat drie meter kwamen door mensen gecreëerde intact bewaarde voorwerpen en grondsporen aan het licht. Archeoloog Johan Deschieter die de werken leidde, gaf ons de toelating de pas verschenen tekst te gebruiken.

10de - 11de eeuw

In de noordoostelijke hoek van het bouwterrein bevond zich het oudste spoor: in een houtskoolrijke opvullingslaag van een kuil stak een rand van een kogelpot die typologisch en technisch in de 10de-11de eeuw kan worden gesitueerd. Over het volledige oppervlak van de bouwput strekte zich verder een 60 tot 80cm dik, lichtgrijs pakket uit, ontstaan als gevolg van landbouwactiviteiten. Enkele kuilen van diverse afmetingen hingen samen met deze laag: ze bevatten overwegend grijze keramiek (fragmenten van o.m. kogelpotten en kruiken) en enkele scherfjes hoogversierd aardewerk. Die vondsten worden gedateerd in de tweede helft van de 13de eeuw en de eerste

helft van de 14de eeuw.

In de 15de en de 16de eeuw vonden op het terrein intense graafactiviteiten plaats: uit grote diepe kuilen werd zandige leem opgegraven waarna de putten onmiddellijk werden gedempt met aarde, bouwpuin en gemengd afval. Opmerkelijk hierbij zijn vier kuilen die uitsluitend zijn opgevuld met brokken verbrande leem, afkomstig van gesloopte constructies in vakwerk.

Andere structuren uit die periode leverden tal van aardewerkvondsten op: het vormennassortiment is zeer verscheiden en omvat, naast rood en grijs aardewerk, ook Rijnlandse importen (steengoed). Uit de bovenlaag van één bepaalde kuil komt een scherf in laat Valencianaans geglazuurd aardewerk. Een andere merkwaardige vondst bestaat uit fragmenten van een geglazuurde voorraadpot waarop in wit slib de naam "Maria" is aangebracht. Uit diverse dempingslagen werden talrijke grondmonsters gerecupereerd voor onderzoek naar botanische en dierlijke resten. Uit de late 18de eeuw ten slotte stamt een diepe kuil die naast een aanzienlijke hoeveelheid baksteenpuin en botmateriaal, ook een serviescomplex voortbracht, samengesteld uit o.m. glas, faïence en rood aardewerk.

Late middeleeuwen

Het onderzocht terrein situeert zich in de late middeleeuwen binnen de ommuurde bene-

Scherf van een bord in tinge glazuurd aardewerk met goudbeschildering, uit de regio van Valencia (Spanje), gedateerd tussen 1475 en 1550.

Randfragmenten van een geglazuurde voorraadpot met de naam 'Maria' in gotische letters, te dateren in de 15de of 16de eeuw.

denstad. Uit de oude iconografie blijkt het areaal tussen de toenmalige Hoecstraat (bovendeel van huidige Grotestraat) en de Katelijnekerk (de huidige St.-Catharinakerk) gekenmerkt door een vrij open karakter. Dit beeld wordt bevestigd door een eerste evaluatie van de archeologische gegevens: de onderzochte site bracht geen directe bewoningssporen of aanverwante resten voort. Hoewel het terrein sinds de 13de eeuw binnen de stadsvestingen lag, fungeerde het eeuwenlang binnen het kader van agrarische activiteiten (akker- en/of tuinbouw, boomgaard...); deze gronden waren bij gelegenheid ook een uitgelezen locatie voor kleinschalige leemexploitatie en dienden finaal ook als stort-

plaats voor allerhande afval. "Het noodonderzoek in de Grotestraat heeft nogmaals aangetoond welk archeologisch potentieel in de Geraardsbergse binnenstad verborgen zit. Dergelijke archeologische gegevens zijn onontbeerlijk bij de reconstructie van een complete stadsgeschiedenis en van de historische topografie. Terzelfdertijd is ook duidelijk geworden hoe kwetsbaar dit stedelijk bodemarchief kan zijn: bij gebrek aan gestructureerde controle en zonder begeleiding van bouwervaren geraakt deze unieke informatiebron snel aangetast en dreigt ze onherroepelijk verloren te gaan. Niettegenstaande het kleinschalig karakter levert onderzoek op dergelijke bouwervaren in de oude binnenstad vaak cruciale informatie op en verdienen deze locaties meer dan ooit onze archeologische aandacht" aldus Johan Deschieter, leider van het team.

Albert Schreyer

Figuur 73 De Beiaard 2 mei 2008.

Opgravingen in stadscentrum Geraardsbergen

Stof voor een 'museum voor stadsontwikkeling'

Een paar weken terug ging het Huis Colin aan de Grotestraat 65 wat onverwacht tegen de vlakte. Intussen is alle puin geruimd. Een ploeg van het Provinciaal Archeologisch Museum uit Velzeke (Zottegem) kreeg nu twee weken de tijd voor een 'noodopgraving'. Terwijl de graafmachine langs de straatkant rust, is de ploeg volop bezig om de bodem in kaart te brengen en te onderzoeken. Uit verschillende kuilen werden al allerlei voorwerpen opgegraven.

Archeoloog Johan Deschietter vertelt ons enthousiast over zijn werk en over het belang ervan voor onze oudste Vlaamse stad.

Goed registreren

Op de grond bemerken we verschillende grondkleuren in verschillende vormen op die keurig werden aangeduid. In de hellingen naar de burens toe merken we ook deze verschillende kleuren op.

Johan Deschietter: "De gelagdheid van deze grond geeft ons allicht een beeld van zeventienhonderd jaar geschiedenis. De akkerlaag bedekt de zogenaamde moederbodem. In kuilen, greppels en uitgravingen merken we brandresten, oude stenen, oude kruiken, drinkbekers, spinpotjes, slachtafval, misschien resten van een oude Romeinse dakpan op. Onmiddellijk brengen we alles in kaart en maken fo-

De ploeg met archeologen Johan Deschietter, Tineke De Wandel en Vera Ameels (Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed) delen een grote overtuiging: "In een oude stad als Geraardsbergen is een 'museum van stadsontwikkeling' mogelijk. Aan de inwoners en de bezoekers kan men heel wat waardevols tonen en daarrond een zeer boeiend verhaal vertellen."

to's en beschrijvingen van hetgeen we vinden. Alles moet voorzichtig en precies uitgevoerd worden.

Al dit materiaal en de beelden en plannen leveren stof op voor verder onderzoek.

Ook vergelijken we met gelijkaardige opgravingen in de buurt.

Met deze verschillende puzzelstukjes kunnen we uiteindelijk een beeld samenstellen van de uitbouw en de gewoonten binnen deze oude stad."

Meer systematisch onderzoek

Bij overheidswerken is er intussen al de verplichting tot archeologisch onderzoek. Privately projecten moeten afbraak melden. Hier moeten uitzonderlijke vondsten altijd gemeld worden en kan men voor zeer beperkte tijd de werken stilleggen voor verder onderzoek. Johan Deschietter: "Hier gingen we aan de slag op aanwijzingen van de buurt en de overheid. Ik durf gerust pleiten voor

een systematische aanpak. Daarbij hebben onze diensten goede contacten met de plaatselijke overheid en de verantwoordelijken voor het erfgoedbeleid. Een plaatselijk deskundige-archeoloog kan advies geven voor voorafgaand onderzoek, telkens als de gelegenheid zich voordoet. Een oude historische stad als Geraardsbergen kan door systematische archeologische zorg zijn boeiende geschiedenis terug opbouwen. En er natuurlijk ook mee uitpakken!"

Figuur 74 De Beiaard 25 april 2008.

12. BIBLIOGRAFIE

AARTS, N. 1994. *Sporen onder de Kempische stad, Archeologie, ecologie en vroegste geschiedenis van Eindhoven 1250-1500*, Eindhoven.

AARTS, N. 1994. De archeologische resultaten van het Heuvelterrein, in : AARTS, N. (red.), *Sporen onder de Kempische stad. Archeologie, ecologie en vroegste geschiedenis van Eindhoven 1225-1500*, Eindhoven, 313-317.

BAART, J.; KROOK, W., LAGERWEIJ, A. et al. 1977. *Opgravingen in Amsterdam*, Amsterdam.

BARBER, E.A. 1915. *Hispano-Moresque Pottery in the Collection of the Hispanic Society of America*, New York.

BARTELS, M. 1999. *Steden in Scherven* 1. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900), Zwolle.

BARTELS, M., VON ENDE, W. & SCHÜTTEN, D. 2003. Broodversiering uit de Koekstad. Achttiende-eeuwse patacons uit een kuil aan de Polstraat te Deventer, *Westerheem* 52, 85-140.

BECKMANN, B. 1975. Der Scherbenhügel in der Siegburger Aulgasse. Band I. Die Formen der Keramik von ihren Anfängen bis zum Beginn der sogenannten Blütezeit (Perioden 1 bis 4), *Rheinische Ausgrabungen*, Band 16, Bonn.

BEECKMANS, L. 1989. Een 15de eeus schaaltje in Spaans-Moorse majolica te Herzele (O.-Vl.), *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 4, 197-200.

BEECKMANS, L. 1999. Even in de kijker: archeologie in Geraardsbergen, *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 9, 213-215.

BEECKMANS, L. 2004. Aardewerk, metaal en hout, in: BEECKMANS, L. , WELLEMAN, G., MOENS, J., LENTACKER, A., ERVYNCK, A., VAN NEER, W., VAN PETEGHEM, A. & BASTIAENS, J. 2004. Een middeleeuws stadswoonhuis met half-ingegraven ruimte langs de Markt te Geraardsbergen, *VOBOV-Info* (themanummer), 60, Gent, 16-30.

BEECKMANS, L. & BORREMANS, E. 1985. Nederboelare (Geraardsbergen, O.-Vl.) : sporen uit de vroege La Tène-periode, *Archeologie* 1, 22-23.

BEECKMANS, L. & BORREMANS, E. 1995/6. Sporen van een 15de-eeuws atelier voor pelgrimsdevotionalia te Geraardsbergen (prov. Oost-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen* V, 317-324.

BEECKMANS, L. , WELLEMAN, G., MOENS, J., LENTACKER, A., ERVYNCK, A., VAN NEER, W., VAN PETEGHEM, A. & BASTIAENS, J. 2004. Een middeleeuws stadswoonhuis met half-ingegraven ruimte langs de Markt te Geraardsbergen, *VOBOV-Info* (themanummer) 60, Gent.

BICKERTON, L.M. 1984. *English Drinking Glasses 1675-1825*, Shire Album 116, Aylesbury.

BITTER, P., OSTKAMP, S. & ROEDEMA, R. 2002. *De beerput als bron. Archeologische vondsten van het dagelijks leven in het oude Alkmaar*, Alkmaar.

BITTER, P., DE JONG-LAMBREGTS, ROEDEMA, R., DUCO, D.H., KANEDA, A., VENHUIS, S. & OSTKAMP, S. 2004. *De verborgen stad. Archeologisch onderzoek naar 750 jaar wonen in Alkmaar*, Alkmaar.

BLADT, J. & PRIM, J. sine dato. *Beknopt Handboek voor Algemene Geschiedenis*, Brussel.

BLOCKMANS, F. 1941. De zoogenaamde stadskeure van Geeraardsbergen van tussen 1067 en 1070, *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis* 106, 1-93.

BOONE, M. 2001. *Le dict mal s'est expandu comme peste fatale*. Karel V en Gent, stedelijke identiteit en staatsgeweld, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 54, 31-64.

BRUIJN, A. 1979. *Pottersvuren langs de Vecht. Aardewerk rond 1400 uit Utrecht*, Rotterdam.

CAIGER-SMITH, A. 1985. *Lustre Pottery. Technique, tradition and innovation in Islam and the Western World*, London.

CALLEBAUT, D. 1985. Middeleeuwse aardewerkvondsten te Aalst, *Archaeologia Belgica* I, 109-112.

CALLEBAUT, D., COOREMANS, B., DE GROOTE, K., DE SWAEF, W., ERVYNCK, A., MOENS, J. & PIETERS, M. 1994. *Aalst. Archeologie en archief*, Herleid Verleden, 2, Zellik.

CARMIGGELT, A. 1991. Een beeld van een vondst. Haagse archeologische vondsten in particulier bezit, *VOM-reeks* 4, Den Haag.

CARMIGGELT, A. 1992. Tussen Hof en Herberg. Archeologisch onderzoek aan de zuidzijde van het Binnenhof in Den Haag, *VOM-reeks* 1, Den Haag.

CARMIGGELT, A. & VAN GINKEL, E.J. 1993. De archeologie van Den Haag. Deel 3: de Middeleeuwen, *VOM-reeks* 1, Den Haag.

DAMBRUYNE, J. 1999. Stedelijke identiteit en politieke cultuur te Gent, in : SOLY, H. & VAN DE WIELE, J. (red.), *Carolus. Keizer Karel V 1500 – 1558*, Gent, 111-121.

DE BELIE, A. 1992. Middeleeuwse tegelvloeren in confrontatie met schilderijen van Vlaamse Primitieven en miniaturen, *VOBOV-Info* 17.

DE BELIE, A. 1997. *De Boudelo-abdij, archeologisch onderzocht*, Belsele.

DE GREEF, P., TIRI, W. & VAN BUCLK, G. 1999. *Archeologisch onderzoek van een afvalput aan de Veemarkt te Mechelen*, s.l.

DE GROOTE, K. 1992. Het afval van de Rijke Klaren. Noodonderzoek in de voormalige abdij van Beaulieu te Petegem (gem. Wortegem-Petegem, prov. Oost-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen* II, 335-412.

DE GROOTE, K. 1993. De middeleeuwse ambachtelijke wijk van Pamele (stad Oudenaarde, Oost-Vlaanderen). Het onderzoek in het huis de Lalaing 1. De pottenbakkersovens, *Archeologie in Vlaanderen* III, 359-399.

DE GROOTE, K. 2008. *Middeleeuws aardewerk in Vlaanderen. Techniek, typologie, chronologie en evolutie van het gebruiksgoed in de regio Oudenaarde in de volle en late middeleeuwen (10de-16de eeuw)*, 2 delen, Relicta Monografieën I, Brussel.

DE GROOTE, K. en LEMAY, N. 1993. De materiële cultuur in de Sint-Salvatorsabdij te Ename (stad Oudenaarde, prov. Oost-Vlaanderen) 1. Twee middeleeuwse latrines uit de westvleugel en een 17de-eeuwse afvalput uit de priorij, *Archeologie in Vlaanderen* III, 401-418.

DE GROOTE, K. & MOENS, J. 1994. De oudste stadsversterking van Aalst (prov. Oost-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen* IV, 95-148.

DE GROOTE K., MOENS J. & ERVYNCK A. 2004. *Vlekken & kruimels. Een archeologische en culinaire verkenning van een Vlaamse stad*, Aalst.

DE PORTEMONT, A. 1870. *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre*, 2 volumes, Gent.

DESCHIETER, J. 2001. 'Rommel onder Remus'...Archeologisch noodonderzoek in de Zottegense stadskern, *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 10, 181-202.

DESCHIETER, J. & DE WANDEL, T. 2007. Tussen pot en pint. Archeologisch onderzoek in de Hoogstraat, *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 13, 83-104.

DESCHIETER, J. & DE WANDEL, T. 2008. Archeologisch noodonderzoek in de Grotestraat te Geraardsbergen. 1000 jaar stadsgeschiedenis in een notendop, *Gerardimontium*, 219, 18-19.

DESCHIETER, J. & DE WANDEL, T. 2009. Heren, burgers en ambachtslui. Archeologisch noodonderzoek in Zuid-Oost-Vlaanderen (O.-Vl.), *Kroniek Archaeologia Medievalis*, 32, 122-124.

DESMET, G. & RAVESCHOT, P. 1983. Laat-middeleeuwse vondsten uit de Oudburg, *Stadsarcheologie* 7, 8-15.

DE SMET, M. 1989/1990. Het middeleeuws aardewerk van de Boudelo-abdij te Klein Sinaai gevonden tijdens de opgravingen van 1984 tot 1986, *Vobov-Info* 36/37, 16-25

DESMET, G. & RAVESCHOT, P. 1983. Laat-middeleeuwse vondsten uit de Oudburg, *Stadsarcheologie* 7, 8-16.

DESPRIET, Ph. 2003. *Achthonderd jaar Kortrijkse O.-L.-Vrouwekerk 1203-2003*, Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen 53, Kortrijk.

DEWILDE, M., ERVYNCK, A., VAN NEER, W., DE MEULEMEESTER, J. & VAN DER PLAETSEN, P. 1994. *De 'Burcht' te Londerzeel. Bewoningsgeschiedenis van een motte en een bakstenen kasteel*, Archeologie in Vlaanderen, Monografie 1, Zellik.

DE WITTE, H. & MARS, A. 1987. Geïmporteerd Spaans aardewerk in Brugge. Goudlustermajolica, Paterna blauw, Isabela polychroom, "cuerda seca" en gewoon aardewerk

(olie- en wijnkruiken en kommen), *Jaarboek 1985-86 Stad Brugge Stedelijke Musea*, 113-135.

DUCO, D. 2004. De L gekroond: een vermaard Gouds handelsmerk, <http://www.pijpenkabinet.nl/Artikelen>

FRANCQ, M. 1979 *Toponymie van Geraardsbergen tot 1600*, Gent.

FRIS, V. 1911. *Geschiedenis van Geraardsbergen*, Gent.

FROTHINGHAM, A.W. 1951. *Lustreware of Spain*, New York.

GANSHOF, F.L. 1942/3. Les origines de la Flandre impériale. Contribution à l'histoire de l'ancien Brabant, *Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles* 46, 1-39.

GEYSKENS, L. 2002. Beelden en plaketten uit pijpaarde te Antwerpen, *Berichten en Rapporten over het Antwerps Bodemonderzoek en Monumentenzorg* 5, 9-58.

GROENEWEG, G. 1999. Het 'spinpotje' uit Hoeven: tijd voor een nieuwe visie, *Westerheem* 48, 121-130

GUTTIEREZ, A. 2000. *Mediterranean Pottery in Wessex Households (13th to 17th Centuries)*, British Archaeological Reports, British Series 306, Oxford.

HÄHNEL, E. 1987. *Siegburger Steinzeug*, Führer und Schriften des Rheinischen Freilichtmuseums und Landesmuseums für Volkskunde in Kommern, 31, Köln.

HENKES, H.E. & STAM, G.H. 1993. Glas, in: LENTING, J.J., VAN GANGELEN, H. & VAN WESTING, H. (reds.), *Schans op de Grens. Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*, Sellinger, 351-401.

HENKES, H.E. & VEECKMAN, J. 1999. Schitterende scherven. Het glas uit een afvalput op de Antwerpse Eiermarkt, *Berichten en Rapporten over het Antwerps Bodemonderzoek en Monumentenzorg* 3, 11-85.

HURST, J.G. 1977. Langerwehe Stoneware of the Fourteenth and Fifteenth Centuries, in : APTED, M.R., GILYARD-BEER, R. & SAUNDERS, A.D. (eds.), *Ancient Monuments and their interpretation. Essays presented to A.J. Taylor*, London, 219-238.

HURST, J.G. & NEAL, D.S. 1982. Late Medieval Iberian Pottery imported into the Low Countries, *Rotterdam Papers IV*, 83-110.

HURST, J.G., NEAL, D.S. & VAN BEUNINGEN, H.J.E. 1986. *Pottery produced and traded in north-west Europe 1350-1650*, Rotterdam Papers VI, Rotterdam.

JACOBS, E. & VAN VEEN, M.M.A. 1996. Tussen koor en controle. Opgravingen op het terrein van de Algemene Rekenkamer aan het Lange Voorhout, *VOM-reeks 3*, Den Haag.

KARS, E.A.K. 2000 Natuursteen, in: OUDHOF, J.W.M., DIJKSTRA, J. & VERHOEVEN, A.A.A. 2000, *Archeologie in de Betuweroute. 'Huis Malburg' van spoor tot spoor. Een middeleeuwse nederzetting in Kerk-Avezaath*, Amersfoort, 145-158.

KARS, E.A.K. 2001. Natuursteen, in : VERHOEVEN. & BRINKKEMPER (red.) 2000, *Archeologie in de Betuweroute. Twaalf eeuwen bewoning langs de Linge bij De Stenen Kamer in Kerk-Avezaath*, Amersfoort, 341-360.

KOCH, A.C.F., KRUISHEER, J. & BEDAUX, J.C. 1992. *Tussen Vlaanderen en Saksen: uit de verspreide geschiedkundige geschriften van A.C.F. Koch (1923-1990)*, Hilversum.

LAMBRECHT, G. 2007. Het aardewerk op de site, in : BEECKMANS, D. & LAMBRECHT, G. (red.), *De cop doorgespoeld. Een 16^e-eeuwse beerputvulling anders bekeken*, Dendermonde, 56-85.

LEMAY, N. 1994. De materiële cultuur in de Sint-Salvatorabdij te Enname (stad Oudenaarde, prov. Oost-Vlaanderen) 2. Een afvalput uit de keuken, *Archeologie in Vlaanderen VI*, 291-310.

MAGENDANS, J.R. & WAASDORP, J.A. 1985. Landarbeiders en leerbewerkers in de late middeleeuwen. Opgravingen in 's-Gravenhage, *VOM-reeks 1*, 's-Gravenhage.

MARIËN, I. 2007. *Kroniek van Geraardsbergen. Een vogelvlucht door het verleden*, Geraardsbergen.

MARS, A. & TERMOTE, J. 1987. Spaanse majolica in het museum van het Sint-Janshospitaal te Damme, *Westvlaamse Archaeologica* 3, 1987, 93-100.

OOST, T. 1983. De pijpen, in: OOST, T. (red.), *Van nederzetting tot metropool. Archeologisch-historisch onderzoek in de Antwerpse binnenstad*, Antwerpen, 85-89.

PIETERS, M., COOREMANS, B., ERVYNCK, A. & VAN NEER, W. 1993. Van akkerland tot Heilige Geestkapel. Een kijk op de evolutie van de bewoningsgeschiedenis in de Kattestraat te Aalst (prov. Oost-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen*, III, 299-329.

PIETERS, M., DEWILDE, M., IMPENS, Y. & TRATSAERT, B. 1994. Zes eeuwen bewoningsgeschiedenis op het Mijnpaleis te Oostende (prov. West-Vlaanderen). Interimverslag, *Archeologie in Vlaanderen*, IV, 187-203.

RAVESCHOT, P. 1982. Dobbel Slot/5. Mestput, *Stadsarcheologie* 6, 2-13.

RENAUD, J.G.N. 1959. Laat-middeleeuws aardewerk met ornament in sgraffito, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 9, 225-237.

RUEMPOL, A.P.E. & VAN DONGEN, A.G.A 1991. *Pre-industriële Gebruiksvoorwerpen 1150-1800*, Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam.

RUTTE, R.J. 2002. *Stedenpolitiek en stadsplanning in de Lage Landen (12de-13de eeuw)*, Zutphen.

SOENS, E.1914. De Abdij van Sint-Adriaan. Haar pachthoven en molens, *Annalen van den Oudheidkundigen Kring van de Stad en het voormalig Land van Aalst*, 10, Aalst.

VAN BOCKSTAELE, G. 1996. *De Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen. Stichtingsproblematiek (11de eeuw). Abt Ruffault en zijn statuten (16de eeuw). De pelgrimstekens van de H. Adriaan (15de-16de eeuw)*, Geraardsbergen.

VAN BOCKSTAELE, G., VANDEN HERREWEGEN, A.-M. & DE COCK, L. 1994. *Krakelingen en Tonnekensbrand, een eeuwenoud verhaal*, Geraardsbergen.

VANDENBERGHE, S. 1978. Studie van het aardewerk, metaal en glas, in: BEECKMANS, L. & LAURIJNS, R. (red.), *Studie van een 16de eeuwse afvalkuil nabij de Abdijsstraat te Geraardsbergen*, 6-16.

VAN DEN BOSSCHE, R. 1998. Over de ontstaansgeschiedenis van Geraardsbergen: een andere kijk, *De Heemschutter* 159, 29-31.

VAN DER GUCHT, K. 1991. Het Merovingische grafveld van Overboelare (Geraardsbergen, Oost-Vlaanderen), *Het Land van Aalst* 43, 153-216.

VAN DE VRIE, D. 2008. Een raadselachtige tekst op een middeleeuwse voorraadpot, *Westerheem* 57, 267-270.

VAN DE WALLE, R. 1985. Glas, in: LALEMAN, M.-C., RAVESCHOT, P. & VAN DE WALLE, R. (reds.), *De Sint-Pietersabdij te Gent. Het rijke leven van zieke monniken. Twee afvalputten uit de infirmerie 1600-1780*, Gent, 47-56

VAN HEERINGEN, R.M., KOLDEWEIJ, A.M. & GAALMAN, A.A.G. 1987. *Heiligen uit de modder. In Zeeland gevonden pelgrimstekens*, Clavis Kunsthistorische Monografieën 4, Utrecht.

VAN LIEFFERINGE, N. 2007. Jagers-verzamelaars op de Grote Buizemont te Geraardsbergen, *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 13, 5-18.

VAN MELLO, J. 1977. *Van Gerardi-Montium tot Geraardsbergen : geïllustreerd overzicht van de stad sedert haar ontstaan in 1068 tot rond de vijftiger jaren*, Tielt.

VAN PETEGHEM, A & BASTIAENS, J. 2004. Kersen en ander fruit, in : BEECKMANS, L. , WELLEMAN, G., MOENS, J., LENTACKER, A., ERVYNCK, A., VAN NEER, W., VAN PETEGHEM, A. & BASTIAENS, J. 2004. Een middeleeuws stadswoonhuis met half-ingegraven ruimte langs de Markt te Geraardsbergen, *VOBOV-Info* (themanummer), 60, Gent, 40-43.

VAN REGTEREN ALTENA, H.H. & ZANTKUYL, H.J. 1969. a Medieval House Site in Amsterdam, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 19, 233-266.

VAN TRIMPONT, M. 1998. *Het Land en de Baronie van Boelare*, Geraardsbergen.

VAN VEEN, M.M.A. 1994. Wonen op het zand en in het veen. Opgravingen in de Annastraat en de Boekhorststraat, *VOM-reeks* 1, Den Haag.

VERBRUGGEN, C. 1985. Landschapsbeelden van de Gentse stadszone voor 1300, *Stadsarcheologie Bodem en monument in Gent* 1, 29-37.

VERHAEGHE, F. 1988. Middeleeuwse en latere ceramiek te Brugge. Een inleiding, in : DE WITTE, H.. (red.), *Brugge Onder-zocht. Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek 1977-1987*, Archeo-Brugge 1, Brugge, 71-114.

VERHAEGHE, F. 1997. Middeleeuwse keramiek in Vlaanderen. Productie en consumptie, in: BONNEURE, F. & MEULEMEESTER, J.-L. (red.), *Uit aarde en vuur. Keramiek in Vlaanderen (tentoonstellingscatalogus)*, Tielt, 13-29.

VERHOEVEN, A.A.A. & BRINKKEMPER, O. (red.) 2000, *Archeologie in de Betuweroute. 'Twaalf eeuwen bewoning langs de Linge bij De Stenen Kamer in Kerk-Avezaath*, Amersfoort.

VERHULST, A. 1976. Die gräfliche Burgenverfassung in Flandern im Hochmittelalter, *Vorträge und Forschungen der Konstanzer Arbeitskreises für mittelalterliche Geschichte* (Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung) 1976, 266-282.

VERMEULEN, B., NALIS, H. & HAVERS, G. 2006. *Razende mannen, onrustige vrouwen. Archeologisch en historisch onderzoek naar de vroegmiddeleeuwse nederzetting, een adellijke hofstede en het St. Elisabethsgasthuis te Deventer*, Rapportages Archeologie Deventer, 17, Deventer.

VERROKEN, E. 2005. Een Oudenaards tolregister (1413-1416): een uniek document voor de economische geschiedenis en voor de draperie in het bijzonder. Gentse schippers vervoerden in 1415 Spaanse wol, *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde* 42, 73-170.

ZEEBROEK, I & DE GROOTE, K. 2001/2002, Aardewerk, in: DE GROOTE, K., MOENS, J., CALUWE, D., COOREMANS, B., DEFORCE, K., ERVYNCK, A., LENTACKER, A., RIJMENANTS, E., VAN NEER, W., VERNAEVE, W. & ZEEBROEK, I. 2001/2: De Valcke, De Slotete en de Lelye, burgerwoningen op de Grote Markt te Aalst (prov. Oost-Vlaanderen): onderzoek naar de bewoners, analyse van een vroeg-16de eeuwse beerputvulling en de evolutie tot stadhuis, *Archeologie in Vlaanderen*, VIII, 281-408.

S.N.1994: Stadhuis was middeleeuwse burcht, *De Heemschutter - Tweemaandelijks tijdschrift van de geschied- en heemkundige kring Gerardimontium* 128, 26.

Archeologie te Geraardsbergen : een race met én tegen de tijd...

